

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

KUR'AN'DA KORKU KAVRAMININ PSİKOLOJİK BOYUTU

Yüksek Lisans Tezi

Keleş ŞAHİN

Sivas
Temmuz 2020

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

KUR'AN'DA KORKU KAVRAMININ PSİKOLOJİK BOYUTU

Yüksek Lisans Tezi

Keleş ŞAHİN

Tez Danışmanı:
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ACAR ÇINAR

Sivas
Temmuz 2020

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Tezin Başlığı : Kur'an'da Korku Kavramının Psikolojik Boyutu
Savunma Tarihi : 10.07.2020
Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Hatice ACAR ÇINAR

	Unvanı – Adı Soyadı	İmza
Jüri Başkanı	: Doç. Dr. Hasan COŞKUN	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi H. Mustafa KİRİŞ	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Hatice ACAR ÇINAR	

Oy Birliği ☐

Oy Çokluğu ☐

Keleş ŞAHİN tarafından hazırlanan “Kuran’da Korku Kavramının Psikolojik Boyutu başlıklı tez, kabul edilmiştir.

...../...../2020

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

27.07/2020

Keleş ŞAHİN

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamda emeği geçen, çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hatice ACAR ÇINAR'a, değerli katkılarından dolayı Doç. Dr. Hasan COŞKUN ve Dr. Öğr. Üyesi H. Mustafa KİRİŞ hocalarıma teşekkür ederim. Bilgi birikimiyle bana destek olan Sait SAYAR, Hafize AKSU hocalarıma ve bu günlere gelmemde emekleri olan anneme, babama, kardeşlerime, araştırma süresince yaşadığım sıkıntıları paylaşan eşime ve çocuklarıma sevgiyle teşekkürlerimi sunarım.

Keleş ŞAHİN

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu ve Sınırlılıkları	1
B. Araştırmanın Amacı.....	2
C. Araştırmanın Yöntemi	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	3
1.1. Korku Kavramının Tanımı	3
1.2. Korkunun Nedenleri	4
1.3. Korkunun Sonuçları	5
1.4. Korku ile Başa Çıkabilme	6
1.5. Korkunun Çeşitleri	8
1.5.1. İçerik Olarak Korkular.....	8
1.5.2. Genel Çizgiler İçerisinde Korkular.....	9
1.5.2.1. Tabii Korkular.....	9
1.5.2.2. Marazi Korkular.....	10
İKİNCİ BÖLÜM	11
2. KORKU İLE İLGİLİ KURAMLAR.....	11
2.1. Psikanalitik Kuram	11
2.2. Öğrenme Kuramları.....	11
2.2.1. Klasik Koşullanma Kuramı	12
2.2.2. Edimsel Koşullanma Kuramı	13
2.2.3. Mowrer'in İki Aşamalı Öğrenme Kuramı	14
2.2.4. Rachman'ın Üç Yol Kuramı	15
2.2.5. Ön Hazırlık (Preparedness) Kuramı.....	16
2.2.6. Modern Öğrenme Kuramı.....	16
2.2.7. Sosyal Öğrenme Kuramı.....	17

2.3. Bilişsel Kuram	19
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	21
3. KUR'AN'DA KORKU KAVRAMININ PSİKOLOJİK BOYUTU	21
3.1. Kur'an'da Korkuya Yönelik Kavramlar	21
3.1.1. Havf	21
3.1.2. Nezir.....	22
3.1.3. Huşu	24
3.1.4. Takva	26
3.1.5. Haşyet	28
3.1.6. Ru'b	30
3.1.7. Vecf.....	31
3.1.8. Kaş'ara	32
3.1.9. Rav'	33
3.1.10. Feşel.....	34
3.1.11. Hazer.....	35
3.1.12. Ferak	38
3.1.13. Rahbet.....	39
3.1.14. Vecel	42
3.1.15. Feza'	43
3.1.16. İşfak	45
3.2. Kur'an-ı Kerim'de Korku Çeşitleri	47
3.2.1. Allah Korkusu.....	48
3.2.2. Ölüm ve Ölüm Ötesi Hayat Korkusu.....	51
3.2.3. Hayatı Tehdit Eden Korkular.....	54
3.2.4. Maddi Hayatla İlgili Korkular	56
3.2.5. Ahiret Hayatıyla İlgili Korkular	58
3.2.6. Sosyal Başarısızlık Korkusu	63
3.3. Kur'an'da Sözü Edilen Korkuların Özellikleri.....	65
3.4. Kur'an'da Korkutmaların Amacı.....	67
3.4.1. Korku ile Etkileme ve Davranış Değişikliğine Yöneliş.....	68
3.4.2. Davranışların Dini Hayata Yönlendirilmesi	69

SONUÇ.....	71
KAYNAKÇA	75
ÖZ GEÇMİŞ.....	85

KISALTMALAR

akt.	: aktaran
ark.	: arkadaşları
CC	: Celle Celalühu
C	: Cilt
çev.	: çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.z.	: Hazreti
MÖ	: Milattan önce
SAV	: Sallallahü Aleyhi Ve Sellem
s.	: sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: tahkik eden
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vs.	: vesaire
yy.	: yüzyıl

ÖZET

Bu araştırma, Kur'an'da geçen korkuların neler olduğunu, ondaki korku ifade eden kavramların Din Psikolojisi ile ilişkisini ortaya koymayı amaçlamıştır.

“Kur'an'da Korku Kavramının Psikolojik Boyutu” adıyla yapılan bu çalışmada hem dini hem de psikolojik literatürden yararlanılmıştır. Öncelikle genel psikolojinin korku anlamı taşıyan kavramları incelenmiştir. Daha sonra Kur'an'da geçen korku ifade eden kavramlar semantik tahlile tabi tutularak korkunun Kur'an'daki çeşitleri ortaya konulmuştur.

Bu araştırma, dini duygu, düşünce ve yaşam ile ilgili olarak son derece sınırlı bir durumda kalmaktadır. Konusu, elem duygularından sadece korkuyla sınırlanırken, Kur'an-ı Kerim üzerine bir metin araştırması olma özelliği de taşımaktadır. Neticede insan psikolojinin temel özelliklerinden biri olan korkunun, Kur'an'da çeşitli psikolojik boyutlarda ve değişik adlarda geçtiği görülmüştür.

Bu doğrultuda araştırmamız, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde; araştırmanın konusu, sınırlıkları, amacı ve yöntemi belirlenmiştir.

Birinci bölümde; korku konusu ele alınmıştır. Korkunun tanımı, çeşitleri, nedenleri, sonuçları, korku ile başa çıkabilme hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde, korku ile ilgili kuramlar üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde, Kur'an'da korku anlamı taşıyan kavramlar ve Kur'an'da geçen korkular ele alınmıştır.

Sonuç bölümünde ise araştırmadan elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din psikolojisi, korku, Kur'an'da korku çeşitleri, korkunun psikolojik boyutu.

ABSTRACT

The purpose of this research is; to reveal the fears in the Qur'an, the relationship between the concepts expressing fear and the Psychology of Religion.

In this research, which was carried out under the name of the “Psychological dimension of the concept of fear in the Qur'an”, both religious and psychological literature were used. First of all, the concepts of general psychology bearing fear are examined. Later, the concepts expressing fear in the Qur'an were subjected to semantic analysis and the types of fear in the Qur'an were revealed.

This research remains extremely limited in relation to religious emotion, thought and life. While its subject is limited only by fear from emotions, it also has the feature of being a text research on the Quran. As a result, it has been observed that fear, one of the basic features of human psychology, has emerged in various psychologic dimensions and in various terms in the Qur'an.

This research consists of introduction and three parts.

In the introduction ; The subject, scope, purpose and method of the research are emphasized.

In the first part, the issue of fear is discussed. It is given information about the definition, types, causes, consequences of fear and coping with fear.

In the second part, it is dwelled on theories which are about fear.

In the third chapter, the concepts that have the meaning of fear in the Qur'an are discussed and the types of fear are mentioned.

In the conclusion part , the results obtained from the research are included.

Keywords: Religious Psychology, Fear, Types of fear in the Qur'an, Psychological dimension of fear.

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Sınırlılıkları

Bu araştırmada, Kur'an'da "Korku" kavramı ile ilgili ayetlerin psikolojik açıdan anlaşılmasına, açıklanmasına ve yorumlanmasına çalışılmıştır. Bu araştırmanın nedeni, Kur'an'da sözü edilen korkuların neler olduğunu, Kur'an'ın korkutmada amacının ne olduğunu ortaya koymaktır. Bu çerçevede Kur'an'da korku ifade eden ayetler incelenirken korkuyla ilgili psikolojik kuramlardan istifade edilmiştir. Ayrıca bu araştırmada, Kur'an'da geçen korkuların inanan ve inanmayanlar üzerindeki psikolojik etkileri de irdelenmiştir.

Korku, insanın yaşamında önemli yeri olan duygulardandır. Hayatı tehdit eden durumlar veya başarısızlık durumlarında insan çeşitli korkularla uyarılmakta, kendini güvenceye alması için refleks olarak harekete geçmesi sağlanmaktadır. Araştırmamızda da görüleceği üzere Kur'an, insanın kendini emniyete alması için korkuyu bir uyarıcı olarak kullanmaktadır. Konunun din psikolojisi verileriyle incelenmesi, Kur'an'ın anlaşılması ve doğru yorumlanmasına katkı sağlayabilir. Elbette ki bu araştırmada amacımız, Kur'an'dan hareketle psikolojinin verilerini Kur'an'a doğrulatmak değildir. Aksine insandaki temel dürtülerden olan korku hususunda Kur'an'la psikolojinin ne ölçüde benzer şey söyleyip söylemediklerini ortaya çıkarmaktır. Ortaya çıkan benzerliklerden hareketle de ayetlerin yorumuna farklı bir çerçeveden bakabilmenin kapısını aralamaktır.

Bilimsel bir araştırmanın temel ilkelerinden birisi de, onun amacı, uygulanacağı alan ve sonuçlar vs. açısından sınırlarının belirlenmesidir. Bu, aynı zamanda emek ve zaman israfını da engelleyecektir. Ayrıca okuyucu kitle, araştırmanın sonuçlarını bu sınırlılıkları da dikkate alarak daha isabetli bir şekilde değerlendirme şansı elde edecektir. Bu çerçevede araştırma, Kur'an'da korku ifade eden kavramların psikolojik yönden yorumlanmasıyla sınırlıdır. Araştırmada Kur'an temel kaynak olurken Kur'an'ın araştırmaya konu olan ayetlerine de yer verilmeye çalışılmıştır.

B. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Kur'an'da korku ifade eden kavramları psikolojik açıdan değerlendirmektir. Korkunun kuramsal ve kavramsal çerçevesi, korku çeşitleri, korkunun nedenleri, sonuçları, korku ile başa çıkabilme, korku ile ilgili kuramların ayrıntılı bir şekilde ele alınması ve Kur'an'da korku ifade kavramların psikolojik boyutunun tespit edilmesi de çalışmanın diğer amaçlarındandır.

Araştırmamızın bir diğer amacı da Kur'an'da geçen korku ifade eden kavramlara ve korku çeşitlerine Din Psikolojisi bakış açısıyla yaklaşmanın Kur'an'ın doğru anlaşılıp yorumlanmasına katkı sağlayacağı düşüncesidir.

C. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, korku kavramsal düzeyde ele alınmıştır. Kavramların kökleri eskiye dayanmasına rağmen 19. yüzyılda sınırları belirginleşen ve sistemli bir hale gelen semantik analiz yöntemi takip edilmiştir. Bu yöntemle ilk önce korku kavramının kök/temel anlamı tespit edilmiştir.

Araştırmada, Kur'an'da korku ifade eden kavramların neler olduğu, hangi anlamlarda kullanıldığı ve Ku'ran'da geçen korku çeşitlerinin neler olduğu da belirlenmiştir. Daha sonra söz konusu korkular din psikolojisinin verileri açısından değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Korku Kavramının Tanımı

Korku, psikoloji alanında çalışma yapanlar tarafından çeşitli bakış açılarıyla tanımlanmaktadır. Gullone ve King (1997)'e göre korku: “*Gerçek ya da gerçekleşme ihtimali düşünülen bir tehdit veya tehlike karşısında, yaşamın devam etmesi için verilen normal bir tepki*”dir (akt. Elmacı 2008: 25). Binbaşıoğlu (1987)'na göre korku: “*Nesnel olarak tehlikeli olan durumlar karşısında gösterilen tepkidir.*” (Binbaşıoğlu 1987: 151). Gençöz (1998) ise korkuyu: “*İçinde bulunduğumuz duruma değil, bu durum için geliştirdiğimiz düşüncelerimize verdiğimiz bir reaksiyon*” olarak tanımlamaktadır (Gençöz 1998: 9). Kısaca korku, insanın bedenini ve ruhunu tehdit eden doğal bir tepki gösterimidir (Köroğlu 2006: 3), şeklinde özetlenebilir.

Türk Dil Kurumunca yayımlanan ruhbilim terimleri sözlüğünde korku deyiimi şöyle tanımlanmaktadır: “*Gerçek ya da beklenen bir tehlikeyle yoğun bir acı karşısında uyanan ve coşku, beniz sararması, ağız kuruması, yürek ve solunum hızlanması gibi belirtileri olan ya da daha karmaşık fizyolojik değişmelerle kendini gösteren bir duygudur.*” (Enç 1980: 111).

Korku, bulunduğumuz duruma değil, bu durum için geliştirdiğimiz düşüncelerimize karşı verdiğimiz bir reaksiyondur. Bu nedenle korkuyu yenmek için kontrolün bizde olduğunu farkederek, korku hissi uyandıran düşünce tarzımızın doğru olup olmadığının sorgulanması gerekir. Bu sorgulama sonucu korkulan durumla yüzleşip korkunun yenilebilmesiyle hem yeni beceriler kazandıracak hem de kendimize olan özgüvenimizi artırarak mücadeleci bir kişilik geliştirmemize önemli katkılar sağlayacaktır (Yapıcı 1997: 227).

Korku duygusu, insan hayatında çok önemli bir anlam ifade etmektedir. Bu duygu, insanları birbirinden uzaklaştırmakla kalmadığı gibi, aynı zamanda

başkalarını da garip bir şekilde kendine çeken bir özelliği olmasından dolayı karmaşık bir duygudur (Adler 1985: 229).

1.2. Korkunun Nedenleri

Korkunun nedenleriyle ilgili ilk araştırmalar 19.yy'dan itibaren başlamıştır. Erken dönemlerde yapılan kuramsal açıklamalarda korkunun ortaya çıkmasında doğrudan koşullanmanın etkili olduğu vurgulanmıştır. Korkunun nedenleriyle ilgili araştırma yapan iki farklı okuldaki birincisi; korkuların ortaya çıkmasında biyolojik temelli açıklamaları kabul ederken diğeri, korkuların ilişkili şartlanmanın sonucu olduğunu ileri sürmektedir (Senemoğlu 2005: 132).

Izard (1977) ise korkunun nedenlerini dört sınıfa ayırmaktadır:

1. İç Gerilimler (Dürtüler)
2. Çevresel etmenler ya da süreçler
3. Bilişsel süreçler (hafıza gibi)
4. Duygular (ilgi, kaygı, heyecan veya korkunun kendisi) (akt. Yeşilyaprak 2005: 180; Yavuz 2009: 37-41).

Yakın dönemde ise korkunun nedenlerine ilişkin etkenler üç ana başlıkta sınıflandırılmıştır.

1. Kalıtsal etkenler: Çocuklukta yaşanan korkularının gelişimi için mizaç ve yatkınlık önemlidir.
2. Yaşantılar ve çevresel etkenler: Ortak veya paylaşılmayan çevre önemlidir.
3. Etkileşim: Çevresel ve biyolojik etkenlerin birbirleriyle etkileşimi önemlidir (Gençöz 1998: 12-14).

Marks (1987), bazı korkuların çocukluk, erişkinlik ve olgunlaşma döneminden kaldığını fakat korkularla ilgili yorumların bariz bir biçimde değiştiğini ifade etmektedir. Gelişim sürecinde ve okul öncesi dönemde, çocukların yaşadıkları korkuların büyük çoğunluğun gerçekdışı olduğu, ergenlerde görülen korkuların ise, fiziksel tehlike veya bedensel yaralanma gibi daha gerçekçi korkular olduğu ifade

edilmektedir. Korkulardaki bu değişikliklerin gerçekliğin algılanması ve yorumlanmasındaki farklılaşmayı gösterdiği belirtilmektedir (akt. Köknel 1995: 12).

Bowlby (1973), korkunun nedeninin, koruma ve güvenlik sağlayan durumların yokluğu veya tehdit oluşturan şeylerin varlığı olabileceğini belirtmiştir. Korkunun nedenlerinin; eğilimlerden, kişisel huy farklılıklarından, yaşantılardan veya birey-çevre etkileşimlerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Ayrıca korkunun yaş ve olgunlaşmaya bağlı olarak farklılık gösterdiği de belirtilmektedir (Bowlby 1973: 444). Dolayısıyla insanların hissettiği korkuların kalıtsal, yaşamsal, çevresel ve biyolojik etkenlerin birbirleriyle etkileşimi sonucunda ortaya çıktığı görölmektedir.

1.3. Korkunun Sonuçları

Korku, kişilerin içinde bulundukları durum için geliştirdikleri tehlikeli düşünceleriyle ortaya çıkan ve krizle sonuçlanabilen duygusal bir reaksiyondur. Bu reaksiyon bireylerin kontrol becerilerini önemli ölçüde zayıflatmakta ve bireye çaresizlik yaşatmaktadır. Çaresizlik hissi uyandıran durumun birey için önemi arttıkça yaşanan krizin de boyutu artabilmektedir (Köknel 1995: 20).

İnsan, korkuya neden olan durumdan mümkün olduğunca uzak durmaya başladığında, hareket serbestliğini kendince kısıtlar. Bu kısıtlanma günlük hayatta yapılması gereken görevlerimizi ve olumlu duygularımızı engeller. Tüm bu süreç için şöyle bir örnek verilebilir: Değişik kişilerle tanışıp beğenilemeyeceğini veya eleştirilere maruz kalacağını düşünen bir genç, davet edildiği toplantıya yüksek seviyede korku hissine kapılacağını düşünerek gitmemeyi tercih edebilir. Bu tercih söz konusu genci rahatlatacaktır fakat insanlar tarafından eleştirilip eleştirilmeyeceğini test etmediği için bu sorunu çözemeyecektir. Buna bağlı olarak da karamsar bakış açısıyla kaçınma tarzını devam ettirecektir. Kısa süreli bu rahatlama, uzun vadede söz konusu gencin yaşatlarından ve toplumda yaşayabileceği güzel duygulardan uzak kalmasına neden olabilecektir. Bu tür kaçma tercihleri üst üste geldikçe kişilerin bu ortamlarda geliştirmesi beklenen sosyal becerilerini geliştiremeyecek ve süreç içerisinde bu girişim daha da zorlaşacaktır. Bunun sonucunda bireyin yalnızlık ve çaresizlik hissine kapılarak hayatı anlamsız, kendisini değersiz, geleceği ise ümitsiz olarak değerlendirmesine kadar gidebilecektir. Beck'in

olumsuz üç diye isimlendirdiği bu düşünce tarzı, söz konusu kişinin depresyona girmesine neden olabilecektir (Baymur 1993: 71).

Problemlerini kaçma ve kaçınma tarzıyla çözmeyi tercih eden bir birey, kendisi için önemli ve zevkli olabilecek birçok faaliyeti de yaşama olasılığını engellemiş olacaktır. Bu engellemenin yanı sıra, korkudan kaçmayı karakter haline getiren bir birey beceri geliştirme fırsatını kaçırarak ve bunun neticesinde karşılaşacağı problemlerin üstesinden gelme gücünü çoğu zaman kendisinde bulamayacaktır. Bu da korkudan kaçmaya yönelik geliştirdiği karakteri daha da kuvvetlendirecektir (Yapıcı 1997: 228). Dolayısıyla, korkularımız kendimize verdiğimiz değer de yok olmasına sebep olabilir. Kendimize verdiğimiz değer, yaşanan günlük olaylar karşısında gösterdiğimiz performansın değerlendirilmesiyle ortaya çıkar. Korkulardan dolayı bazı durumlardan uzak durmak bu değerlendirmenin neticesini olumsuz olarak etkileyecektir.

1.4. Korku ile Başa Çıkabilme

“Korku ile başa çıkabilme” kavramına değinmeden önce “başa çıkabilme” kavramını tanımlamak gerekmektedir. Korku ve stres verici olaylardan kurtulmaya çalışmak ya da kurtulmak olarak da açıklanabilecek olan “başa çıkabilme” terimi, bireyin korku ya da stres oluşturacak olay veya etkenlere karşı direnmesi; bu direnç karşısında kullandığı duygusal, davranışsal ve bilişsel tepkilerin tümü olarak tanımlanır (Gençöz 1998: 13).

Korku ise çoğunlukla kendimizce geliştirdiğimiz düşüncelere karşı tepki olarak verilen bir reaksiyondur. Dolayısıyla korkuyla başa çıkabilme hedeflendiğinde bu düşüncelerimizin doğruluğunun test edilmesi önemli bir adım olacaktır. Ancak, düşüncelerin ilk test edilişlerinde korku seviyesinin yüksekliği, kişilerin etkili bir fikir değerlendirmesi yapmalarına engel olabilir. Bu nedenle korku uyandıran durumlardan kaçmama kararı alındığında, kişilerin kullanacakları rahatlama teknikleri önemli bir rol üstlenecektir. Korkuyu yenme yolunda atılacak ilk adımlar oldukça büyük öneme sahiptir, çünkü kişi ilk defa cesaretle korkuya neden olan düşüncelerini test etmeye ve hissettiği bu durumla yüzleşmeye karar vermiştir. Kişinin cesaretini topladığı bu ilk tecrübesinde, *“Ben bunu yapabilirim.”* *“Heyecanlansam da bunun üstesinden geleceğim.”* gibi destekleyici düşüncelerle

kendine olan güvenini artırması ve negatif düşüncelerini durdurmaya çalışması faydalı olacaktır (Cüceloğlu 1993: 293-294).

İlk tecrübelerin başarıyla sonuçlandırılması çok önemlidir. Mesela, kapalı bir yerde kalma korkusuna sahip olan bir kişi mümkün olduğunca kapalı yerden uzak duracaktır. Bu durumda olan kişi, yüksek olan bir yere çıkarken asansör kullanmamaya veya oraya hiç gitmemeye gayret gösterecektir. Ancak kişi bu korku duygusunu yenmeye karar verdiğinde yaşayacağı ilk tecrübe oldukça önemlidir. Mesela cesaretle asansöre binip, asansör hareket eder etmez aşırı korkusu nedeniyle vazgeçip birinci katta korkuyla asansörden inerse bu tecrübe kendisinde var olan kapalı yerde kalma korkusunu tetikleyecek ve asansörün korku duyulacak bir yer olduğuyla ilgili düşüncelerini destekleyecektir. Bu nedenle özellikle ilk tecrübelerde, korku düzeyi düşünceye kadar, korku duyulan ortamda kalmayı başarabilmek oldukça önemli bir adım olacaktır (Cüceloğlu 1993: 292-294). Bu amaçla korkuyu yenme yolundaki ilk adımlarda bireyde en az korku uyandıran davranışla başlamak ve daha sonra yavaş yavaş korkulan durumu tecrübe etmek faydalı olacaktır.

Kişiler, korkularla başa çıkabilmek için, açıkça gözlemlenebilen stratejiler veya gözlemlenemeyen bilişsel yöntemler kullanmaktadırlar. Söz konusu başa çıkma yöntemlerinin seçiminde, bireyin aile fertleri, öğretmen, arkadaş gibi çevresinden destek sağlayabileceğine yönelik algısı, sorun çözme becerisi ve korkuyu kontrol etme duygularının etkin olduğu belirtilmektedir. Bazı ebeveynlerin, korku yaşayan çocuklarının dikkatlerini bir başka tarafa yönlendirerek korkuyu azaltmayı amaçladıkları ifade edilmektedir. Ebeveynlerin kullandığı bu yöntemin doğru bir yöntem olmadığını, erken yaşlarda çözüme kavuşmamış korkuların ilerleyen süreçte kaygı bozukluklarına neden olabileceğini ileri sürmektedir (Elmacı 2008: 68). Bilişsel–davranışçı terapistler ise korkularla başa çıkmada “öz kontrolün” ve “kendi kendine konuşmanın” korkular üzerindeki etkilerini araştırmışlar ve korkularla başa çıkabilmede yararlı bir yöntem olduğunu ileri sürmüşlerdir (Beck, Emery 2006: 94).

Korkuyla ilgili herhangi bir başa çıkabilme yolu neticesinde, korku uyandıran bir durum karşısında, kontrolü ele alabilen ve bu korkusunu yenebilen birey, kendisine olan güvenin artması, farklı olaylara daha cesaretle yaklaşması ve en önemlisi de olaylar karşısında kontrolü elinde tutması gibi birçok kazanım elde

edecektir. Bu nedenle, mücadeleci bir yaklaşımla, problemi ortadan kaldırmaya yönelik başa çıkabilme yollarını deneyerek, yaşanan korkuyu kişinin kendisini geliştirebileceği bir fırsat olarak görmesi ve bu duyguyu yenmeye çalışması faydalı olacaktır. Kişi bu süreçte yeterlilik hissini geliştirerek becerilerini de artıracaktır (Baymur 1993: 97). Bu olayların çeşitliliği neticesinde artık kendisine güvenen birey, olaylar karşısındaki iç kontrolünü kaybetmeyecek ve mücadeleci bir yaklaşımla, çaresizlik hissine kapılmadan doğrudan problemi çözmeyi hedefleyen başa çıkabilme yollarına başvurabilecektir.

Pargament (1997) ise korku ve stres gibi çeşitli durumlarda kullanılan “dini başa çıkabilme modeli”ni geliştirmiştir. Bu modele göre Pargament, “kutsal ile bağlantılı olarak anlam aramak” olarak tanımladığı maneviyatı, din ile bir bütünün ayrılmaz iki parçası olarak kavramsallaştırmıştır. Bir insan ilahi, hürmetkâr veya mükemmel özelliklere sahip olmak için neyi seçiyorsa o kadar kişisel önemini kutsal sayar. Kendini kutsal saymak sadece sınır tanımayan, gerçeği aşan, ancak Tanrı ve dini takipçilikle de sınırlı değildir (akt. Kula 2002: 250). Sağlıklı bir bünye, huzur, harika bir ahiret yaşamı, kuvvetli aile bağları birey için nelerin kutsal olabileceğinin örnekleridir. Dini başa çıkabilme, korkuya neden olan etkenin kutsal olan amaç ile alakalı olduğunda ya da korku ile karşılaşıldığında kutsal olduğu düşünülen bir başa çıkabilme stratejisi kullanıldığında ortaya çıkar. Örneğin, bireylerin çoğu hayatın bizzat mukaddes olduğu kanaatindedir ve bu yüzden dini başa çıkabilme stratejilerini ölümcül bir hastalıkta ve ölümden kullanır. Bu kişilerin ayrıca ibadet etmek, dua etmek, meditasyon yapmak, şifa ritüelleri yapmak gibi kutsal başa çıkma yöntemleri vardır (Kula 2002: 251). Bir anlamda kutsal, insanların sorunlarını çözme ya da korkularını giderme konusunda bir çözüm aracı olabilmektedir. Korkuları da bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Diğer bir ifadeyle korkularla mücadele etmede yine kutsala sığınmak mümkündür.

1.5. Korkunun Çeşitleri

1.5.1. İçerik Olarak Korkular

İçerik olarak korkular üç ayrı kategoride ele alınmaktadır.

1. Varlık Korkusu: İnsan bedenini tehdit eden etmenlere karşı hissettiği korkudur. Ölüm korkusu, hastalık korkusu, uçağa binme korkusu, yükseklik korkusu, örümcek korkusu, karanlık korkusu gibi korkulardır.

2. Başarı Korkusu: İnsanın hayatının farklı alanlarında göstermesini engelleyecek olan faktörlere karşı olan korkudur. Sınav korkusu, okul korkusu, bedensel faaliyet korkusu gibi korkulardır.

3. Sosyal Korkular: Kişinin kendi değer ve kişiliğini tehdit eden durumlar karşısında hissettiği tedirginlik ve heyecan duygularıdır. Mahcup duruma düşme, utanma, tedirginlik ve topluluk karşısında rezil olma gibi korkular sayılabilir (Konrad ve Claudia 2003: 31-32).

İçerik olarak korkuları, insanın bedenine, kişilik yapısına veya hayatının farklı alanlarına karşı tehdit veya tehlike olarak hissettiği korkular olarak kategorize etmek mümkündür.

1.5.2. Genel Çizgiler İçerisinde Korkular

Genel çizgiler içerisinde korkuları *tabii korkular* ve *marazi korkular* olarak iki ayrı kategoride ele almak mümkündür.

1.5.2.1. Tabii Korkular

Bütün insanların ruhlarında bizzat yaşayarak tecrübe ettikleri korkular bu gruba dâhildir. Karakuşçu (1988); bu tür korkuların, insan hayatının tehlikeye girmesi, güçlü isteklerin engellenmesi veya tahrik edilmesi, güçlü bir inanca veya tutkuya karşı çıkılması, aile yaşamının tehdit altına girmesi gibi hallerde ortaya çıktığını ifade eder. Bu durumu, ferdin savunma ve telafi mekanizmasını kullanarak hayat dengesinin korunmasını sağlayan tabii bir hâl olarak değerlendirir (Karakuşçu 1988: 163).

İnsanların ilk çağlardan itibaren tecrübe ettikleri ve çocukluk çağlarında da etkilendikleri, karanlıktan veya geceden korkma gibi korkular ilk akla gelen tabii korkulardır. Şimşek çakması, gök gürlemesi, şiddetli yağmurlar, fırtınalar, hortumlar, depremler, nehirlerin taşması gibi insanın her zaman karşılaşılabileceği durumlar tabii korkular arasında sayılabilir. Burada sıraladığımız tabii korku çeşitlerinin yanında

önceki çağlarda yaşayan insanların tecrübe edemedikleri çevre kirliliği, ozon tabakasının delinmesi, denizlerin kirlenmesi, bir kısım hayvanların neslinin tükenmesi, ekolojik dengenin bozulması gibi gelecek nesilleri tehdit eden tabii korkular da vardır (Mannoni 1995: 8). Ayrıca kitlesel travmaya neden olan Yeni Tip Koronavirüs (Covid-19) gibi zamanımız insanını tehdit eden tabii korkular da vardır. Son olarak da diğer bütün korkulara kaynaklık eden “*Her canlının tadacağı*” (Âl-i İmran, 3/185) ve diğer bütün korkuların ona bağlı olduğu ölüm korkusu sayılabilir.

1.5.2.2. Marazi Korkular

Marazi korku; insanın günlük hayatını etkileyen, ona olması gerekenden daha fazla ve uzun süreli elemeler yaşatan ve bazen de bir hekim yardımına ihtiyaç hissettiren korku çeşididir (Atkinson ve ark.1999: 509-510). Belirli ölçüler içerisinde bireyin insanca duygularla yaşamasını sağlayan korku bu ölçüler bozuldukça, bireyin gündelik yaşamının amaçlarını, duygularını ve inançlarını etkilemeye başlar. İnsana huzur ve neşe veren tüm duygularını yıpratır, sonunda silip götürür. Bu tür korkular ya doğal olarak korkulmayacak belli bir durum, kişi, nesne veya olgu karşısında ya da bunların hayal edilmesiyle kendini gösterir (Cüceloğlu 1993: 311). Böyle bir korkuyu yaşayan insan söz konusu nesne, durum ya da kişiden korkmanın doğru bir şey olmadığını bilir. Fakat yine de korkunun kaynağından kaçmak elinde değildir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KORKU İLE İLGİLİ KURAMLAR

Bu bölümde, korkuyla ilgili kuramlar üzerinde durulmuştur. Korkuyla ilgili erken dönemdeki çeşitli kuramlara bakıldığında, korku ve kaygı kavramlarının, çoğunlukla anlamdaş olarak kullanıldıkları görülmektedir (örneğin, psikanalitik kuram). Sonraki dönemlerde ise kuramlarla ilgili açıklamalarda bu kavramlar ayrı ayrı olarak ele alınmıştır.

2.1. Psikanalitik Kuram

Psikanalitik kuramda korku ve kaygı kavramları, anlamdaş olarak kullanılmıştır. Freud (1992)'un öncülüğünü yaptığı psikanalitik kuramda korku; toplumsal ya da fiziksel çevreden gelen tehlike ve tehditlere karşı kişiyi ikaz etmekte, kişinin uyum sürecine ve daha da önemlisi varlığını devam ettirmesine yardımcı olmaktadır. Freud, egonun üç farklı tehlikeyle karşı karşıya olduğunu ifade eder. Bunlar: engellemeler, dış dünyadan gelen tehdit ve tehlikeler, idin gerçekdışı ve içgüdüsel istemleri ve süper egonun cezalandırmasıdır (Freud 1992: 22).

Psikanalitik kurama göre, çocukluk döneminde yaşanan bazı gelişimsel olaylar, korkuların ortaya çıkmasına etki etmektedir. Freud (2018), bireylerde korkunun ortaya çıkmasını üç kaynağa bağlar. Bunlardan birincisi, çocuğun temel ihtiyaçlarını karşılamasında kendisine yardımcı olacak kişilerden yoksun olmasıdır. İkincisi, çocuğun kıymet verdiği kişiler tarafından artık sevilmemesi ya da onaylanmaması durumudur. Üçüncüsü ise ödipal döneme eşlik eden kastrasyon korkusu, yoğun mutsuzluk ve utançtır (Freud 2018: 213-217). Dolayısıyla Freud'un psikanalitik kuramına göre bireyin çocukluk dönemindeki çeşitli gelişimsel olaylarla, korkuların ortaya çıkışı arasında ilişki bulunmaktadır.

2.2. Öğrenme Kuramları

Burada korkunun oluşumunu ele alan öğrenme kuramlarından, klasik koşullanma kuramı, edimsel koşullanma kuramı, Mowrer'in iki aşamalı öğrenme

kuramı, Rachman'ın üç yol kuramı, ön hazırlık kuramı, modern öğrenme kuramı ve sosyal öğrenme kuramıyla ilgili açıklamalara yer verilecektir.

2.2.1. Klasik Koşullanma Kuramı

Korkunun edinilmesini açıklamaya yönelik diğer öğrenme kuramları, Pavlov'un ortaya koyduğu klasik koşullanma yaklaşımı esas alınarak geliştirilmiştir (Özdel 2015: 11).

Klasik koşullanmada, doğal korkutucu olan koşulsuz uyarıcıyla doğal korkutucu olmayan koşullu uyarıcı eşleştirildiğinde, koşullu uyarıcı, nötr özelliğini kaybeder. Bu durumda, koşullu uyarıcı, korku verici özellik kazandığı için korku tepkisi oluşturur. Klasik koşullanmaya göre, ses, ışık gibi nötr olan bir uyarıcı, şok gibi rahatsız edici bir koşulsuz uyarıcı ile eşleştirilirse nötr uyarıcı, itici uyarıcı özelliği kazanmaktadır (Arık 1995: 81; Cüceloğlu 1993: 140).Klasik koşullanmada koşulsuz uyarıcı, organizma için doğal olan ve tepkiyi otomatik olarak ortaya çıkaran uyarıcıdır. Örneğin, cezalandırıcı otoriter ve sevilmeyen bir işverenin işçide meydana getirdiği olumsuz duygular (korku, öfke, nefret vb.), işyeri ve işverenle ilişkili her türlü uyarıcıya genelleştirilebilmektedir. Bu genelleme sonucunda işçi, diğer işyerlerinden ve işverenlerden de korkabilir.

Cezalandırıcı işveren (Koşulsuz uyarıcı)	Korku, öfke, nefret vb. duygular (Koşulsuz tepki)
İşyeri + Cezalandırıcı işveren (Koşullu + Koşulsuz uyarıcı)	Korku, öfke, nefret vb. duygular (Koşulsuz tepki + Uyarıcı)
İşyeri (Koşulsuz uyarıcı)	Korku, öfke, nefret vb. duygular (Koşulsuz tepki)

Korkuların gelişme süreçlerinin ve korkudan kurtulma yollarının tespit edilmesinde klasik koşullanmadaki gelişmeler, önemli bir adımdır. Bununla birlikte, kazanılmış bütün korkuları, tek başına açıklayamayacağı yönünde görüşler de bulunmaktadır (Senemoğlu 2005: 96-104).

Korkuların nasıl oluştuğu hususuna açıklık getirilirken de en çok başvuru alan öğrenme kuramı klasik koşullanmadır (Binbaşoğlu 1991: 47). Bu kurama göre

aslında korkmayı gerektirmeyen nesne, durum ya da kişilere karşı korku tepkisinin verilmesi geçmişte onlar ile korku tepkisi arasında ilişki kurulmasına yol açacak yaşantıların geçirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin henüz iki yaşında iken sakallı birinden işitilen azarın, sakallı kişilerin hayat boyunca birer korku objesi olarak algılanmasına yol açması klasik koşullanma kuramına göre doğal bir durumdur. Zira burada koşulsuz uyarıcı olan azar işitme gibi olumsuzluğun sakallı kişiyle ilişkilendirilmesi ve zamanla tüm sakallı kişilere genellenmesi söz konusudur (Ersanlı 2012: 202). Dolayısıyla klasik koşullanma hayatın bir gerçeği olup olumlu veya olumsuz olan birçok davranışa kaynaklık etmektedir. Özellikle bireylere olumlu davranışlar kazandırma hususunda klasik koşullanma kuramı hakkında yeterli bilgiye sahip olmak son derece önemlidir.

2.2.2. Edimsel Koşullanma Kuramı

Edimsel koşullanmada, klasik koşullanmadan farklı olarak yoğunluğu artarak klinik vakaya dönen korkularda, uzun zaman bir dış pekiştireç olmasa da korku belirtileri ve kaçınma davranışında herhangi bir azalma görülmemektedir. Buna göre, edimsel koşullanmada pekiştirme, tepkiye göre değişiklik göstermektedir (Senemoğlu 2005: 146-148).

Edimsel koşullanmada, bir davranışın sıklığını belirleyen en önemli faktör, o davranışla ilgili ödüllendirmeler ve cezalandırmalar şeklindeki pekiştireçlerdir. Örneğin deney hayvanı; şok, elektrik gibi rahatsız edici bir uyarandan kurtulma yolunun, kafesin elektrik şoku gelen kısmından kaçma ya da o tarafa hiç gitmemek olduğunu hissettiği zaman, şok etkisinde kalmamaktadır. Böylelikle deney hayvanı, kaçınma davranışları sonucunda şoktan (cezadan) kurtulmuş hatta ödüllendirilmiş olmaktadır. Bu şekilde rahatsız edici uyarının şiddetini azaltan veya oluşma ihtimalini ortadan kaldıran kaçınma davranışları, edimsel koşullanma yoluyla öğrenilmektedir (Yeşilyaprak 2005: 182).

Korku ve fobilerin oluşumunda, edimsel koşullanmanın önemli bir mekanizma olduğu kabul edilmektedir. Fobik kişilerde rahatlatıcı bir etki yapan kaçınma davranışı, dış pekiştireç rolünü üstlenerek korkunun/fobinin devamına imkân sağlamaktadır (Senemoğlu 2005: 150-151). Dolayısıyla edimsel koşullanmada bireyin davranışı olumlu bir şeyle sonuçlanırsa o davranışı birey, tekrar tekrar

yapmaya yönelir. Süreç içinde yaşanan tekrarlar sonucu hedefe ulaştırıcı tepkilerin sayısı artarken sonuca götürmeyen davranışlar elenir. Böylece hedefe ulaştırıcı tepkiler giderek öğrenilmiş davranış durumuna gelir.

2.2.3. Mowrer’in İki Aşamalı Öğrenme Kuramı

Mowrer, klasik ve edimsel koşullanma kuramlarından faydalananarak, korkuları açıklayan ve kendi ismi ile anılan “*İki Aşamalı Öğrenme Kuramını (Double Learning Theory)*” ortaya koymuştur. Bu kurama göre, klasik koşullanmayla öğrenilen ya da kazanılan korku, kaçınma davranışları sonucunda edimsel koşullanma yoluyla pekişmektedir (Karahana 2006: 17).

Korkunun kazanılmasında veya öğrenilmesinde ilk aşama olan klasik koşullanmada, nötr bir koşullu uyarıcı, rahatsız edici özellikleri bulunan koşulsuz uyarıcıyla eşleştğinde nötr uyarıcı, korku tepkisi oluşturma özelliği kazanmaktadır. Mowrer, bu tür koşullanmaya “*işaret öğrenme*” adını vermektedir. İkinci aşamada ise, kişi koşullu uyarıcıya karşı korku tepkisinin koşullu uyarıcıdan uzaklaşmakla azaldığını öğrenmektedir. Korku düzeyindeki azalma ise, uzaklaşmanın olumlu bir durum olarak algılanmasına neden olmaktadır. Sonuçta, uzaklaşma davranışı kişiye olumlu geri bildirim sağlamakta ve zaman içerisinde, uzaklaşma, korkuyla bütünleşip korkunun bir parçası olmaktadır. Mowrer, bu ikinci aşamaya ise, “*çözüm öğrenme*” adını vermektedir. Çözüm öğrenme, klasik koşullanma yoluyla, tehlike işareti olan uyarıcının meydana getirdiği korku ve fobi gibi olumsuz duyguları durdurabilecek etkinlikleri (uzaklaşma gibi) öğrenmeyi kapsamaktadır (Ceyhun 1994: 5-24). Bir başka deyişle, organizma istenmeyen durum karşısında ondan kaçınarak kurtulmayı öğrenmektedir.

Mowrer’in iki aşamalı kuramına göre klasik koşullanma yoluyla öğrenilen korku, kaçınma davranışlarıyla artarak pekişir ve devamlılığını sürdürür. Çeşitli uyarılara yönelik korku klasik koşullanma yoluyla gelişmektedir. Korku veren uyarılardan kaçınmanın korkusunu azalttığını gören kişi bu kaçınma davranışları sayesinde ödülleniş olmakta, diğeri bir ifadeyle edimsel koşullanma gerçekleşmekte, böylelikle kaçınma davranışları pekişmektedir (Karahana 2006: 17). Örneğin, korkutucu olmayan ve herkesin aklına gelebilecek düşünceler (mikrop kapma, hastalanma gibi) koşullanma yoluyla bireyde anksiyete duygularla

bağlantılanmakta ve bu düşüncelerden korkmaya başlamaktadırlar. Bu tür rahatsız edici düşüncelerden korunmak için kaçma ve kaçınma davranışları geliştirmektedirler.

2.2.4. Rachman'ın Üç Yol Kuramı

Rachman (1977) tarafından ortaya atılan “Üç Yol Kuramı” klasik koşullanma kuramının tekrar kavramsallaştırılması olup “Yeni Koşullanma Kuramı” (neo-conditioning) olarak da bilinmektedir. Geleneksel klasik koşullanma kuramının, korkuların oluşumunu tam açıklayamadığını düşünen Rachman, ileri sürdüğü hipotezlerle korkunun, birbiriyle ilişkili üç oluşum şekli olduğunu ortaya koymuştur:

1. Doğrudan koşullanma: Çocuğun yangın, deprem veya sel gibi travmatik bir olaya bizzat maruz kalması örnek verilebilir.
2. Model alma: Çocuğun ebeveyn, kardeş veya arkadaşlarının korku dolu davranışlarını gözlemlemesi model almaya örnektir.
3. Olumsuz bilgi aktarımı: Çocuğun depremle ilgili bir haberi okuması olumsuz bilgi aktarımına örnek verilebilir (akt. Yavuz 2009: 49-51).

Ollendick ve King (1998), yaptıkları bir araştırmada, Rachman'ın ileri sürdüğü üç yol kuramını destekleyen kanıtlar elde etmişlerdir. Bu araştırmada, çocukların ve ebeveynlerinin, korkularını, doğrudan koşullanma, model alma ve olumsuz bilgi aktarımı yoluyla edindikleri ifade edilmiştir. 9-14 yaş arası çocuklarla yapılan bir araştırmayla, dolaylı yoldan korku edinilmesinin doğrudan koşullanmaya göre daha etkili olduğu saptanmıştır. Bunun yanında, hayvanlar üzerinde yapılan çalışmalarda da destekleyici kanıtlar elde edilmiştir. Yapılan çalışmalar esnasında, bir maymunun uyarana karşı gösterdiği korku tepkisinin benzerinin, onu gören başka bir maymun tarafından da sergilendiği görülmüştür (akt. Elmacı 2008: 37; Vatan 2014: 19-22).

Rachman'ın ortaya koyduğu üç yol kuramının, tedavi yöntemlerinin tespit edilmesinde de rehber görevi gördüğü ifade edilmektedir. Örneğin, doğrudan koşullanma neticesinde oluşan korku ve kaçınma davranışının tedavisinde, duyarsızlaştırma, taşıma veya koşullanmayı aksi yöne çeviren diğer işlemler uygun görülmektedir. Dolaylı yoldan edinilmiş korkuların tedavisinde ise modelleme ve

bilişsel tekrar yapılandırma daha uygun olmaktadır (Elmacı 2008: 38). Kısacası Rachman’a göre, duygusal olaylar birçok faktöre bağlıdır ve bu faktörler tedaviye başlanmadan klinisyenler tarafından dikkatlice ele alınmalıdır.

2.2.5. Ön Hazırlık (Preparedness) Kuramı

Ön hazırlık kuramının çok sık rastlanan korkuların akılcı olmayan görünümünün ve hızla edinilmesinin nedenini ortaya koymak için geliştirildiği ifade edilmektedir. Söz konusu kuramda, sık rastlanan korkuların edinilmesinde klasik korku koşullanmasından farklı olan ilkelerin etkili olduğu belirtilmiştir (Elmacı 2008: 41).

Bir davranışın öğrenilmiş olması, o davranışın biyolojik kökenli olamayacağı anlamına gelmez. Bu kurama göre, bazı türler, bir kısım şeyleri, diğer türlerden daha kolay öğrenmektedirler. Bu da belirli bir çevrede, doğal ayıklanmanın önemine işaret etmektedir. Örneğin, primatlarda (omurgalılar), yılan ve akrep korkusu çok yaygındır. Rhesus maymunlarında ise bu korku çok daha kısa sürede gelişmektedir. İnsanlarda da bazı korkular, ön hazırlık sonucu diğerlerinden daha kolay gelişir (Sungur 2006: 23). Örneğin, köpek balığından, salgın virüse yakalanmaktan ve kuduz olmaktan korkma insanlarda çok yaygındır. Oysa birçok insanın ölümüne neden olan sigaradan az sayıda kişi korkmaktadır.

İnsanlar ve hayvanlarda korkuların, tesadüf sonucu ortaya çıkmadığı, bir kısım korkuların daha kolay bir şekilde ortaya çıktığı belirtilmektedir. Korkuların, belirli nesne veya durumlarla ilgili olarak, daha kolay ortaya çıkışları, “Prepotency” (Ön hazırlık) kavramı ile ifade edilmektedir (Yavuz 2009: 52). Öğrenme kuramları, nesiller boyunca, türler arasında değişiklik göstermekte ve korkular sadece şartlı koşullanmaya bağlı olarak ortaya çıkmakta olup aksi yönde olan kanıtlar ise çoğunlukla ihmal edilmektedir.

2.2.6. Modern Öğrenme Kuramı

Öhman ve Mineka (2001), ön hazırlık kuramını geliştirmişler ve evrimsel bir korku döngüsünün varlığını öne sürmüşlerdir. Onlara göre evrimsel koşullarla şekillenen korku döngüsü, dört özellik göstermektedir. Bu özellikler şunlardır:

1. “Gelen uyarana ilişkin seçicilik. (Korku, evrimsel olarak uyarıcının tehdit oluşturmaya duyarlıdır).

2. Otomatiklik. (Evrimsel olarak önemli olan uyarıcının varlığında, herhangi bir farkındalık olmaksızın korku tetiklenebilir).

3. Dirençlilik. (Korku, bilişsel etkilere dirençlidir).

4. Beyindeki özelleşmiş, nöral devrelerin varlığı (Korku oluşumu evrim sonucu şekillenen, özel nöral devrelerce kontrol edilmektedir)” (akt. Elmacı 2008: 41).

Mineka ve Zinbarg (2006), korku bozukluklarına neden olan durumları ortaya koymak için güncel öğrenme kuramını geliştirmişlerdir. Onların ortaya koyduğu güncel öğrenme kuramına göre, doğrudan veya tanık olunan travmatik durumların varlığından sonra, korkunun oluşumu için gerekli korku koşullanmasını tetikleyen bazı etkenler bulunmaktadır. Bu etkenler, stresli olayın kestirilebilirliği, kontrol edilebilirlik algısı, koşullu uyarıcının özellikleri (stresli olaya zamansal yakınlık vb.) ve çeşitli yatkınlıklardır (mizaç, sosyal ve kültürel öğrenme gibi) (Mineka, Zinbarg 2006: 10-26).

Öhman ve Mineka (2001) ise korkunun edinilmesinde, öğrenme bakış açısından bilişsel süreçlerin önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte, korkuların bilişsel kontrole dirençli olduğunu da ifade etmişlerdir. Bir başka deyişle, bir yılanla karşılaştığımızda yılan korkusu aktif hale gelir ve herhangi bir bilişsel süreçle kolaylıkla ortadan kaldırılamayabilir. Dolayısıyla korkuların oluşumunda bilişsel süreçlerin önemsiz olduğu anlamına gelmediği, korkunun nörolojik olarak, beynin alt kortikal bölgelerinden biri olan limbik yapılarda oluştuğu ve amigdalanın da korku duygusunda önemli rol oynadığı ifade edilmiştir (Öhman, Mineka (2001: 483-520). Kısaca korkuların oluşumunda, bilişsel süreçlerin ve amigdalanın da etkili olduğu anlaşılmaktadır.

2.2.7. Sosyal Öğrenme Kuramı

Sosyal öğrenme kuramı, bir durumdaki davranışı; bireylerarası, çevresel ve davranışsal faktörlerin etkileşiminin sonucu olarak değerlendirmektedir. Sosyal öğrenme kuramı, klasik ve edimsel koşullanmanın ilkelerine, modelleme, öz

yeterlilik ve düzenleyici kontrol kavramlarının eklenmesiyle oluşturulmuştur (Sağlam 2009: 261). Modelleme, başkalarını gözlemleme sonucunda oluşan öğrenmeyi içermektedir. Kişi, başkalarının deneyimlerini, gözlemleme yoluyla öğrenerek, neyin uyum sağlayıcı olduğunu önceden kestirebilir. Sonuçta, kaçınmanın ardından rahatlayan bir ebeveyn, çocuğuna bazı durumların tehlikeli olduğunu ve bu tehlikeli durumdan kaçınmanın uyumu arttıran bir strateji olduğunu öğretebilir. Modelleme, korkuların edinilmesinde, ailevi geçişe katkısı olan bir mekanizma olabilmektedir (Ceyhun 1994: 14).

Bandura, öz yeterliliğin de davranışlar üzerinde etkili olduğunu düşünür. Öz yeterlilik, bireyin, belli bir performansı göstermek için gerekli etkinlikleri organize edip başarılı olarak yapma kapasitesine ilişkin kendi yargısıdır. Diğer bir ifadeyle, bireyin gelecekte karşılaşma ihtimali olan güç durumların üstesinden gelme konusunda ne derecede başarılı olabileceğine ilişkin kendi hakkındaki yargısı olarak tanımlanmaktadır. Topluluk önünde konuşma, sınava girme, yarışmaya katılma gibi durumlar gelecekte karşılaşılabilecek güç durumlara örnek verilmektedir (Bandura'dan akt. Ağır 2005: 248-250).

Öz yeterlilik, sonuca ulaşabilme bağlamında, kişinin yetkinliğini önceden fark etmesidir. Öz yeterliliği, yeteri kadar olmayan bireyler, öncelikle kendilerinin dışındaki durumların kontrolünü sağlamaya çalışırken, öz yeterliliğe sahip bireyler durumlara etki edeceklerine veya durumları kontrol edebileceklerine inanırlar. Öz yeterliliği düşük bireyler, korkularıyla baş etmede sıkıntı yaşarlar. Konuşma yapmak durumunda kaldıklarında çoğunlukla konuşma için yeterince hazırlanamadıklarını düşünürler. Bu düşünce, kontrollerinin dışında ortaya çıkabilecek güçlüklerden kaçınmalarına sebep olur (Senemoğlu 2005: 228). Bireyin olgunluğuna duyduğu güveni ve olumlu sonuçlarla ilgili beklentileri ise bireyin korkusunun azalmasını sağlar.

Sosyal Öğrenme Kuramı'nda, bütün öğrenme olayları başkalarının tesirine bağlı bir temel üzerinde oluşur. Bu temel, sosyal temellere bağlı davranışın ve bunun pekiştirici sonuçlarının gözlenmesiyle kurulur.

2.3. Bilişsel Kuram

Bilişsel kurama göre korku; tehdit ve tehlikeyle ilgili olan bilişsel değerlendirmeleri içermektedir. Bu değerlendirmelere bağlı olarak da kaygı oluşmaktadır (Beck, Emery 2006: 97). Bilişsel kuramda, kaygı, korkunun bir uzantısı olarak görülmektedir. Bilişsel kuramda, kaygı duygusal bir sürece işaret ederken korku, bilişsel bir süreçtir. Buna göre korku, tehlikeli bir uyarana karşı zihinsel bir değerlendirmeyi içerirken, kaygı bu değerlendirme sonucunda verilen duygusal tepkiyi içermektedir (Senemoğlu 2005: 265-267).

Bilişsel kurama göre, birey bir şeyden korktuğunu ifade ederken, genellikle o an için olmayan fakat gelecekte olabilecek bir takım durumlara dikkat çekmektedir. Bu bakımdan korkunun “*Gizil*” bir niteliğe sahip olduğu belirtilmektedir. Birey kaygı hissine kapıldığında, gergin beden duruşu ve sinir gibi öznel duygularla karakterize edilen duygusal bir durumu yaşar. Korku, kişinin tehlike olarak gördüğü uyarıcı bir durumla karşılaştığında, fiziksel veya psikolojik olarak harekete geçer. Korku harekete geçtiğinde ise birey kaygı duygusuyla karşı karşıya kalır (Beck, Emery 2006: 49-50).

Bilişsel kuramda, durumların önceden tahmin edilmesi ve yorumlanması önemlidir. Bu kurama göre, uyarıcıya eşlik eden tehdit ve tehlikenin önyargılı bir şekilde yorumlanmasının sonucu olarak yoğun korkular oluşur. Biliş tek başına etkili olmamaktadır. Duygusal, davranışsal ve fizyolojik sistemlerle bir arada işlev görür. Öncelik bilişin rolüne atfedilir, çünkü bilişsel sistem, verilerin bütünleştirilmesinden, uygun planın seçilmesinden ve diğer alt sistemlerin harekete geçirilmesinden sorumludur (Ağır 2005: 277-279).

Bilişsel modelde, korkuyla ilgili bozukluklar, tehlike olasılığının abartılmasına dayanan kronik bir eğilimin sonucudur. Örneğin, asansör korkusu olan bir birey, asansörün düşme olasılığını aşırı düzeyde algılar. Bu tehlikeyle ilgili yanlış algı, kaygı düzeyinin artmasına neden olur. Bireyi zarardan korumak üzere tasarlanmış birçok tepki aktif olur. Bu tepkiler; otonomik uyanıklık değişikliklerini (savaş ya da kaç), devam eden davranışın bastırılmasını ve tehlikenin olası kaynakları için çevrenin seçici bir şekilde gözden geçirilmesini içerir. Kaygı düzeyi yüksek bireyler, yeni duruma verilen uygunsuz tepkiye ek olarak, durum ortadan

kalktıktan uzun bir süre sonrada savunmada kalmaya devam ederler (Sungur 2006: 27-38). Kısaca bilişsel kuram, insanın bir yandan dış dünyayı algılama ve zihinde tasarımlama süreçlerini, bir yandan da o tasarımlara göre eylemlerini oluşturma süreçlerini araştırmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KUR'AN'DA KORKU KAVRAMININ PSİKOLOJİK BOYUTU

3.1. Kur'an'da Korkuya Yönelik Kavramlar

3.1.1. Havf

Havf kelimesi, korkmak, kaygılanmak, endişe duymak (Sarı 1982: 455); kötü olan bir olayın gerçekleşeceği hissi (Parlatır ve ark. 2011: 1482) gibi anlamlara gelmektedir. Dini terim olarak da, genellikle hoşlanılmayan bir durumun insanın başına gelmesinden ya da talep edilen bir şeyin elde edilememesinden duyulan korku ve kaygı anlamını ifade etmektedir (Bardakçı 2005: 89). Gazali (1973) ise ileride kötü bir durumla karşılaşacağı beklentisinin insanın ruhunda sebep olduğu elem ve huzursuzluk şeklinde tanımlayarak havf kavramına psikolojik açıdan yaklaşmıştır (Gazali 1973: 518).

Kur'an'da korku anlamı taşıyan çeşitli kavramlar yer almaktadır. Havf kavramı, gelecekte ortaya çıkacak kötü bir durumdan korkarak kalbin rahatsızlık duyması anlamıyla diğer ifadelerden farklılık gösterir. Havf kavramıyla kastedilen korku, Allah'ın emirlerine aykırı davranışta bulunmanın neticesinde, O'nun sevgisinden mahrum kalma korkusudur. Bu korkunun neticesi olarak kişi Allah'ı, O'nun sıfatlarını bilmeye ve O'na karşı kusur ve hatayı düşünmeye çalışmalıdır. Havf kavramının ifade ettiği korkunun miktarı Allah'ı bilip tanımakla orantılıdır (Fâtır, 35/28). Allah'ı bilme ne denli fazla olursa korku da o oranda artar (Ateş 1992: 404).

Kur'an'da havf kökünden gelerek aynı anlamları taşıyan mastarlardan türeyen fiil ve isimler 124 farklı yerde geçmektedir. Kur'an'daki kullanımlarına baktığımız zaman bunların çoğunluğu dünyevi korkuları, diğer kısmı ise dini veya uhrevi korkuları ifade etmektedir (Gözel 2013: 3).

Kur'an'da havf kelimesinin kullanıldığı yerlere baktığımızda: “*İşte o şeytan yalnız kendi dostlarını korkutabilir. Şu halde onlardan korkmayın, benden korkun.*” (Âl-i İmran, 3/175; Zümer, 39/16) ayetinde havf kelimesinin Allah’a karşı duyulan korkular için kullanıldığı görülmektedir. Yine “*De ki: Ben Rabbime isyan edersem kesinlikle büyük bir günahın azabına uğrayacağımdan korkarım.*” (En’am, 6/15) ayetinde havf kelimesinin insanın günah işleme endişesini ve uhrevi ceza korkusunu anlatmakta kullanıldığı görülmektedir. Bunların dışında havf kavramı, kişinin başkaları hakkında duyduğu korku ve kaygı (Hud, 11/26; Mü’min, 40/26); hesap verme korkusu (Hud, 11/103; Rahman, 55/46); Allah dostlarının (Yunus, 10/62); hidayete ermiş olanların (Bakara, 2/38); istikamet üzere olanların (Ahkaf, 46/13) ahirette korku duygusuna kapılmayacağını belirtildiği ayetlerde de havf kelimesinin veya müştaklarının kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca kıyamet gününün dehşetli hali, bu hali yaşayanların içlerinde hissettikleri duyguları ve azaptan doğan korkuları (En’am, 6/15-51; Araf, 7/59; İsrâ, 17/57; Meryem, 19/45) ifade etmek için de havf kelimesi kullanılmaktadır (Kazan 2002: 40).

Dini bir emir, günahlara kendini kaptırmış birisini uyandırabilir. Bu uyanışla birlikte o, Allah’ın huzurunda kendisini korku ve titreme içerisinde bulabilir. Böyle bir kişi, işlediği hata ve günahlara karşılık Allah’a borçlu olduğu hissine kapılarak ibadete yönelebilmektedir. Bu durum gerçekte etraflıca incelenirse derin bir psikolojik durumu ortaya koyduğu görülecektir (Hökelekli 1996: 109). Çünkü onu dini emir ve talimatları yerine getirmeye sevk eden yegâne güç, Allah korkusu olmaktadır ve en genel biçimde bu durum Kur’an’da, havf kelimesiyle ifade edilmektedir (Cancan 2003: 35).

Kur’an’da havf ile kastedilen korku, kalbin hissettiği yıkıcı bir ıstırap şeklinde insanın içinde etkisini gösteren, ruhuna rahatsızlık veren, kişiyi daima teyakkuz halinde tutan, daha çok gönülde etkisini gösteren tabii bir korku türüdür.

3.1.2. Nezir

Sözlüklerde uyarma, ikaz (Wehr 2011: 847); korkutma amaçlı ikaz, uyanık ve temkinli olmak (el-İsfehani 2007: 1501-1502); korkunç haber vermek, bir şeyin akıbetindeki vahamet ve tehlikeyi haber vererek sakındırmak (Yazır 1982: 3565) anlamlarında kullanılmaktadır.

Nezir, ilahi vahiyle muhatap olan insana, onun Allah'tan korkup sakınmasını, böylelikle Allah'ın azabına sebebiyet veren düşünce ve fiillerden uzaklaşmasına vesile olan uyarı ve ikaz türünden şeylere yöneltilmesi anlamını ifade eder (Gündüz 1996: 69).

Nezir ayrıca korkuya konu olan durumu bildirmek suretiyle korkutmaktır. İnsanı bir başkasının korkuttuğu veya korkması gereken durumu kendisine bildirdiği zaman söylenir. Korku ne kadar büyükse uyarı da o oranda büyüktür. İşte bu nedenle Hz. Peygamber (sav), Allah'ın azabından nezir sebebiyle insanların en büyüğüdür (el-Askeri 2009: 358).

Kur'an'da nezir kavramı çeşitli türevleriyle birlikte 130 ayette geçmektedir (Abdulgani 1991: 786-788). Yine Kur'an'da farklı nezir vasıtalarından da söz edilir. Bunlardan biri bizzat Kur'an'ın kendisidir. Hz. Peygamber'e insanları Kur'an'la uyarmasını telkin eden çok sayıda ayet vardır (En'am, 6/19-92; A'raf, 7/2; Enbiya, 21/45). Diğer bir nezir vasıtası ise inançsız ve günahkâr insanları, ahiret gününde bekleyen şiddetli azabı hatırlatıp cehennem tasvirlerini nakletmektir. Bu tablolar hem maddi elem ve ıstırapları (İbrahim, 14/44; Mü'min, 40/15) hem de korku, panik, sıkıntı, Allah tarafından yüzüstü bırakılma gibi psikolojik azabı gözler önüne serer (Âl-i İmran, 3/77; Yunus, 10/27; Kalem, 68/43). Önceki kavimlerden ilahi emirleri inkâr edenlerin karşılaştığı bela ve musibetlerle (Yunus, 10/73; Kasas, 28/46 ve 47; Kamer, 54/33 ve 34) Resul-i Ekrem'in davetine karşı direnen müşriklerin bu dünyada çarpıtılacağı cezaların hatırlatılması da (Fussilet, 41/13; Ahkaf, 46/21; Kamer, 54/36) bir diğer nezir vasıtası olarak kabul edilir (Hökelekli 1997: 359).

Nezir'in Kur'an'da kullanım yerlerini incelediğimiz zaman Peygamberin (Nisa, 4/165; En'am, 6/130) ve Kur'an'ın (En'am, 6/92) uyarıcı olarak nitelendiğini görmekteyiz. Ayrıca insanların "*Allah'tan başka bir Tanrı olmadığı*" (Nahl, 16/2), "*kıyamet gününün azabı*" (Meryem, 19/39; Mü'min, 40/21), "*cehennem*" (Leyl, 92/14) gibi pek çok konu ve durumla korkutuldukları görülmektedir. Nezir de insanın hissettiği korku duygusuyla onun korku objelerinden veya fiillerinden uzaklaşıp sakınmasını sağlamaktadır.

Dini davetin, ilahi hükümleri anlatma ve insanları uyarıp harekete geçirme şeklinde iki yönü bulunmaktadır. Nezir kelimesi bunların ikincisini oluşturmaktadır.

Çünkü insanları harekete geçiren temel faktör istek veya korkudur. Kişinin motivasyonunda beşeri ihtiyaç, istek veya korku, endişeye yol açan hedeflerin uyarıcı etkisi vardır (Hökelekli 1997: 358). Nezir de kişide korku uyandırarak onun dinin istediği uygun davranışlara yönelmesine vesile olan bir davet yöntemidir.

3.1.3. Huşu

Huşu Kur'an'da on yedi ayette geçmektedir. Sözlükte ise; saygı, ürperti gibi içsel bir duygu, hürmet göstermek, sakın ve sessiz olmak, alçalmak, kısılmak, yumuşamak, kalpte kökleşmiş olan korku, kalp için lüzumlu olan daimi korku, sesini alçaltmak, tevazu göstermek, korkudan bakışlarını yere dikmek olarak karşımıza çıkar (Kasapoğlu 1997: 12; Razi 1995: 16/223; el-Kuşeyri 2003: 284; Kutup 1979: 380). Gözlerin dalgın bir şekilde birbirine bakarak yerden kalkıldığı kıyamet günü sahnesi yine bu kelimeyle ifade edilmektedir (Kamer 54/7).

Huşu, kalp, ses ve organlar gibi insan varlığının tümüyle Yaratıcının huzurunda tam bir teslim olma durumunu ifade eder. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: *“O gün herkes çağırıcıya uyarlar; ondan kaçıp kurtulma imkânı yoktur. Rahman'ın huzurunda sesler kısılır (huşu), artık bir hışırtıdan başka bir şey işitmezsin.”* (Taha, 20/108). Yine başka bir ayette huşuyla ilgili olarak *“Geldi mi sana her yandan kaplayacak olan Kıyametin haberi! Yüzler vardır o gün zilletle öne eğilmiştir.”* buyrulmaktadır (Gaşiye, 88/1ve 2). Fussilet suresi 39. ayette ise Allah şöyle buyuruyor: *“ Sen arzı boynu bükük (huşu) görüyorsun ya, işte o da Allah'ın ayetlerindendir.”* Bu ayetler, Yaratıcı karşısında inanan kişinin takınması gereken tavrı öğretmektedir. Yani Allah karşısında ondan istenen bir duruşu ve teslimiyeti bildirir (Baydar 1999: 48-49).

İbadetler arasında ilahi korku ve kaygıyı net biçimde namaz sembolize eder. Ondaki secde, bir boyun eğme durumudur. Nitekim Bakara suresi 45. ayette Yüce Allah şöyle buyuruyor: *“Sabırla ve namazla Allah'tan yardım dileyin. Bu, kalbi ürperti duyanlardan (huşu) başkasına çok ağır gelir.”* Huşu, namazda ve namaz dışında, daha çok da tek başına iken uygulanır. Ahzab suresi 35. ayette *“Allah'a ibadet eden, boyun eğen erkekler ve kadınlar”* diye belirtilen boyun eğme huşu'yu gösterir. O kimseler, kibir ve kendini beğenmişlikten uzaktırlar; kul olduklarından dolayı ibadet ve itaat etmekten başka bir konumda olmayacaklarının farkındadırlar.

Bu nedenle beden, kalp ve zihinleri de, Allah'tan korkarak O'nun önünde secde eder. Onlar Allah'tan korkmayan, herhangi bir kaygı hissetmeyen ve kibir içinde yaşayanlar gibi hareket etmezler. Bu niteliklerin dizilişinden huşu ile genellikle Allah'tan korkmanın yanında, özellikle namaz ibadetinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Bu kelimenin içerdiği korku teslimiyet içeren bir kaygıdır. *“O gün kâfirlerin kalpleri korkak, kaygı içerisinde ve ürkek olur. Gözleri açık açık gördüğünden zelil ve hakirdirler.”* (Enbiya, 21/90) ayeti de kıyamet gününde akıbetini gören kâfirlerin, kendi haklarındaki sonuca teslimiyetini korku dolu ifadelerle bizlere bildiriyor. Çünkü artık ne kaçıp sığınacakları bir yer, ne de o dehşet dolu ortamdan kurtulmalarına yardımcı olabilecek bir dost vardır. *“Peygamberlerin ve müminlerin ümit ve kaygı içerisindeki duaları vardır.”* (İsrâ, 17/109). Yine *“Allah'ı anarken, Kur'an okurken ağlayarak çeneleri üzerine kapanıp saygılarının artarak”* (Mü'minin, 40/2) korkuyla kalplerinin dolması ve namazla tüm sahte korkulardan arınarak sakinleşmiş gönül ile Allah'a olan teslimiyet (Şura, 42/45) huşu kelimesiyle ifade edilmiştir (Baydar 1999: 48-49).

İslam âlimlerinden bazıları huşu kelimesinin korku ve kaygı gibi sadece manevi (kalbe ait) bir hâl, bazıları sakin ve vakur olmak gibi beden ve organlara ait bir tavır, bazıları ise hem kalp hem de bedenle ilgili bir durum olduğunu düşünmüşlerdir (Razi 1421: 77). Gerçekte huşu kökleri kalpte, belirtisi bedende olmak üzere bu iki çeşit fiili de kapsamaktadır. Kalple ilgili olan yönü, Allah'ın yüceliği karşısında kulun büyük ve gerçek bir saygı hissiyle edep haline geçmesi; bedenle ilgili yönü ise bu saygı ve edep duygusunun organlara yansmasıyla sükûnet ifade eden bir duruş ve davranış sergilemesidir. Mesela, namaz ibadetine kulun kalbinde hissettiği huşu, gözlerin secde yerine bakıp sağa sola kaymaması şeklinde tezahür eder (Yazır 1982: 3428). Esasen şekli olarak saygı ifade eden herhangi bir davranış, kalpteki saygı ve korku hissinden kaynaklanmadıkça dini bir önem taşımaz ve dolayısıyla huşu olarak nitelenmez (Şener 1997: 423).

Kur'an'da huşu kavramı iki boyutlu bir korkuyu ifade etmektedir. Birincisi; inananların, ibadet ya da dualarında Allah'ın huzurunda olmanın verdiği bilinçle, hatalardan pişmanlık duyarak affedilme endişesiyle takındıkları boynu bükük tavırlarıdır. İkinci boyutu ise kâfirlerin ahiretteki azabın hakikatini yakinen bilmelerini anlatmaktadır (Kazan 2002: 50).

Huşu kavramını, korkuyla ilgili kuramlardan bilişsel kuram çerçevesinde açıklamak mümkündür. Bilişsel kurama göre korku, tehdit ve tehlikeyle ilgili bilişsel ve zihinsel değerlendirmeleri içermektedir. Bu değerlendirmelerin sonucunda da duygusal tepki oluşmaktadır (Beck, Emery 2006: 97). Kur'an'da geçen huşu kelimesi de inananların veya kâfirlerin ahiret azabıyla ilgili hissettikleri korkular, zihinsel ve bilişsel değerlendirmeleri sonucunda ortaya koydukları duygusal tepkiyi ifade etmektedir. Dolayısıyla huşu kelimesiyle kastedilen spesifik korkunun öğrenilmiş bir korku olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.4. Takva

Takva kelimesinin anlamı ve kapsamının daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle kavramın kaynaklarda nasıl tanımlandığına bakılması gerekmektedir. Takva kavramı; korumak, saygı göstermek, korkmak, korkulan bir şeyden kendini koruma altına alma, sorumluluk endişesi, Allah'a karşı gelmekten sakınmak için gerekli önlemleri almak ve daima bu bilinç ile derin saygı hissetmek, dinin yasak ettiğinden veya haram olduğunda şüphesi olan şeylerden çekinmek gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Sarı 1982: 1675; Fazlurrahman 2015: 25; Parlatır ve ark. 2011: 1268; Yeğin 1968: 517). Elmalılı Hamdi Yazır (1982) ise kavramı, elem ve zarar verecek şeylerden sakınıp kendini koruma altına almak (s. 168) olarak tanımlamaktadır. Bir terim olarak takva kavramı, *“insanın haramlarla beraber bazı mubahları da terk edecek derecede titiz davranarak kendini günah işlemeye sevk eden şeylerden koruması”* (Uludağ 2010: 484-486) anlamına gelmektedir.

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere takva, insanın kendi kendini korumasıyla ortaya çıkmaktadır. İnsan, takva sayesinde kendini bütün günahlardan koruyabilecektir. Takva, dinin özü olup insanın nefsinin hoşuna giden şeyleri terk etmesidir. Takva, insanın zihin dünyasında ve iç âleminde Allah'tan başka bir şeyin rıza görmemesi biçiminde tezahür etmektedir. Takvaya sahip olan bir kul, sadece Allah'tan korkarak Allah'ın ileride gelecek azabından dolayı korkup dinin adabını muhafaza edecektir. Böylece kendisini Allah'tan uzaklaştıracak her şeyden kaçınacaktır (Cürcani 2003: 129-130).

Kur'an'ın bütününe bakıldığında, baştan sona takva kavramı ile örülmüş olup farklı türevleriyle birlikte Kur'an'da 258 yerde geçmektedir. Kur'an'da takva

kelimesinin çok kullanılıyor olması Allah'ın, takva sahibi insanlara verdiği önemi göstermektedir (Abdûlbakî 1991: 848-851). İnsanın Allah'a daha iyi bir kul olabilmesi için takva önemli bir gerekliliktir. Bu nedenle Kur'an bu kavramı; iman (Şuara, 26/11), tevbe (Maide, 5/65), itaat (Nahl, 16/52), ma'siyetleri terk etmek (Bakara, 2/189), kaygılanmak (Hac, 22/1), ibadet etmek (Nahl, 16/2) ve ihlâs olmak (Tevbe, 9/108; Hac, 22/37) gibi bağlamlarda kullanmaktadır. Ayrıca Kur'an'da takva kavramı elli dört defa ittekullah şeklindeki kullanımıyla da Allah'a karşı gelmekten kaçınılması emredilmiştir (Dib. 2006: 348). Kur'an'da peygamberlerin de gönderildiği toplumlara hep takva sahibi olmalarını emrettikleri belirtilmektedir (Âl-i İmran, 3/138). Kur'an'da takva, her türlü kötülük ve zararlar karşısında ilahi korumayı talep etmektir.

Takvanın önemiyle ilgili Kur'an'da şu hususlara vurgu yapılmıştır: Allah takva ehlini sever (Âl-i İmran, 3/76; Tevbe, 9/4), Allah takva sahibi olanlarla beraberdir (Bakara, 2/194; Tevbe, 9/36), Allah takva ehlinin dostudur (Casiye, 45/19). Takva aynı zamanda iman, ihlâs ve kalple ilgili bir kavramdır. Rasulullah'ın yanında seslerini kısıp saygılı olanlar, Allah'ın gönüllerini takva yönünden imtihan ettiği kimseler olarak nitelendirilmiştir (Hucurat, 49/3). *“Onların etleri ve kanları Allah'a ulaşmaz, O'na ulaşacak olan sadece kalplerdeki takvanızdır.”* (Hac, 22/37), kalplerdeki takvadan maksat iman, ihlâs, içtenlik ve Allah'a duyulan saygıdır. Kur'an'da, *“Eğer mümin iseniz Allah'a karşı takva sahibi olunuz.”* buyrulur (Maide, 5/11), takva ile iman arasındaki ilişkiye değinilmiştir. İmanın gereği takva sahibi olmaktır. Bütün peygamberler ümmetlerine takva sahibi olmalarını telkin etmişlerdir. Kur'an takva sahibi olan herkes için bir rehberdir (Bakara, 2/2). Akıl da takva sahibi olmayı gerektirir (Talak, 65/10; Uludağ 2010: 484-486).

Kur'an'da, *“Allah'a korku ve ümit içerisinde dua edin.”* buyrulmaktadır (Araf, 7/56). Burada Allah'ın Kur'an'da övdüğü ve yapılmasını teşvik ettiği korku, takva sahiplerinin korkusudur. Bu korku, insanı Allah'ın engin rahmeti karşısında ümitsizliğe düşürmediği gibi günah ve kötülükler içinde hayat sürmesine de mâni olur. Razi (1421), bu ayeti, hataya düşme endişesi içinde dua edin, şeklinde tefsir etmektedir (s. 447-449).

Takva, Allah'ın azabından sakınmak, gelecek azap tehlikesine karşı tedbir almak, O'nun koyduğu ölçüler içerisinde hareket etmekle olur. Oluşum biçimi açısından deruni alandan kaynaklanan ve pratikteki tezahürü açısından da Allah'tan sakınarak O'nun emir ve yasaklarına sıkıca bağlanmayı ifade eden, kulu Allah'a yönelten bir iç dinamiktir (Pak 1999: 310).

Takvanın kapsadığı tüm anlamların insanın psikolojik özellikleriyle de sıkı ilişkileri vardır. İnsan; tefekkür eden, çevresini gözetleyen ve çevresindeki tehlikelere karşı kendini koruması gerektiğinin bilinciyle yaşayan bir canlıdır. Bu nedenle tehlikelerden korunma ihtiyacı duyar. İnsanı buna yönelten, fitratında bulunan tabii korku duygusudur (Cebeci 2005: 31). İşte Kur'an, takva kelimesiyle insanın doğuştan gelen bu duygusuna yönelerek gerçekten korkulması gerekli olandan ne ölçüde korkulması gerektiğini ayarlar. Bu ayarlamayla insanın ruh dengesi korunarak ruhsal bunalımların önüne geçilir. Korku duygusu iyi ayarlanmadığında, başka bir ifadeyle asıl korkulması ve çekinilmesi gereken Allah'a yönlendirilmediğinde, insan yaşayacağı marazi korkulardan dolayı huzursuzluğa kapılır. Böylece Kur'an, takva sahibi olmayı teşvik ederek insan fitratında bulunan korku duygusunun pozitif yönde eğitimi sağlamaktadır.

3.1.5. Haşyet

Haşyet kelimesi boyun eğmek, heybetinden korkmak, kaygılanmak, Allah'ın celal sıfatlarının kendisinde tecelli edeceği düşüncesiyle veya kulun işlediği günahlar sebebiyle kalbinde hissettiği korku anlamlarında kullanılmaktadır (Wehr 2011: 216; Ebu Leys 1908: 664; Ateş 1988: 521).

Haşyet, sevilene uzak kalma, O'nun azabına uğrama endişesinden kaynaklanır. Bundan dolayı haşyet eden, Allah'a yaklaşmak ve O'nun rızasını kazanmak için elinden geleni yapar. Haşyette daha çok sevdiğinden uzak düşme endişesi vardır. Kulun işlediği günahlar sebebiyle veya Allah'ın celal sıfatlarının kendinde tecelli edeceği düşüncesinden dolayı Allah'ın sevgisinden mahrum olma korkusundan kaynaklanan kalbinde duyduğu endişedir. Daha ziyade kendisine saygı duyulan varlık hakkındaki bilginin bir tezahürüdür (Ateş 1988: 518).

Haşyet, Kur'an'da farklı türevleriyle birlikte 48 yerde geçmektedir (Abdulkaki 1991: 246-248). Kur'an'da geçtiği ayetlerin geneline baktığımız zaman

bu kavram daha çok Mekke Dönemi'nin sonlarında inen surelerde ve Medine Dönemi'nde inen surelerde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum bize haşyet duygusunun ileri zamanda ortaya çıktığını göstermektedir. Kısa süreli bir korkudan daha çok bilinçli ve bilgi ürünü bir duygu olduğunu bize göstermektedir (Gözel 2013: 10).

Allah'tan korkmak için bazen zorlanmaya veya korkunç bir şeyle tehdide ihtiyaç yoktur. Yumuşak söz de *“Ona (Firavun'a) yumuşak söz söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya kaygı duyar.”* (Taha, 20/44) anlamındaki ayette belirtildiği üzere, haşyet uyandırmaya yetebilir.

Kur'an'ı incelediğimizde *“...bakışları perişan (utangaç ve korkudan yere bakar) bir halde kabirlerinden çıkarlar.”* (Kamer, 54/7) ayetinde olduğu gibi utanmayla beraber ortaya çıkan bir korku olduğu ifade edilmiştir. Bazen *“...Allah'ın ileride açığa vuracağı bir şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun...”* (Ahzab, 33/37) ayetinden de anlaşılabileceği gibi insanların ayıplaması ya da hoş karşılamaması endişesiyle çekinmeyi ifade eder. Bazen de *“ o takva sahipleri görmedikleri halde Rablerine saygı gösterip kaygı duyarlar, onlar kıyamet gününden de korkup kaygılanırlar.”* (Enbiya, 21/49), ayetinde olduğu gibi Allah'a karşı saygıyla beraber duyulan korku şeklinde geçmektedir. Haşyet kelimesinin en iyi ifadesi, Allah'a duyulan saygı ve O'nun sınırlarına karşı duyulan korkudur.

Kur'an, müşrik Arapların öz çocuklarını öldürmeye vardırıan korkularından söz ederken yine haşyet terimini kullanıyor. Demek ki haşyet insanın ruhi yapısını kuşatarak onun gözünü karartan, öz çocuğunu bile öldürmeye sevk edebilecek vahşete sahip bir inancın telkinidir. *“Yoksulluk korkusuyla (haşyet) çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da sizi de rızıklandırıyoruz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır”* (İsrâ, 17/31) ayeti bu durumu açıklar mahiyettedir. Rızık verenin Allah olduğuna inanan kimse, haşyeti asla O'ndan başkasına yönlendirmemelidir. Çünkü buna layık sadece Allah'tır. Bu durum ayette şöyle açıklanmaktadır: *“Eğer inanyorsanız, kendisinden çekinmeniz gereken (haşyet) Allah'tır.”* (Tevbe, 9/13).

İnsan, fitrat olarak günah işleme ve hata yapmaya meyillidir. Yaptığı hataların sonunda suçluluk duygusuna bağlı olarak endişe ve korku duyar. Bununla birlikte gelecek endişesi kült inançların etkisiyle zihinde tasarlanmış güçlerden veya

vahyin bir eseri olarak Yaratıcı”nın va’dinden korkma, salt bir korku olarak başına bir musibetin gelmesinden korkma bu fitratın doğal bir sonucudur (Sürücü 2015: 265; Izutsu 2010: 260-262).

Canlıların en güçlü dürtülerinden biri de var olmak ve varlığını sürdürmektir. Dış dünyadan gelen tehlikelere karşı bütün canlılar tehlikeyi ortadan kaldırmak için tedbirli olma, kaçma ve saldırma davranışlarıyla kendilerini savunurlar (Öztürk: 1997: 18). Anna Freud (2004) ise savunma mekanizmalarını, egonun istenmeyen ve korku oluşturan durumlardan uzaklaşması işlevinin yanı sıra davranışlar ve duygular üzerinde kontrol sahibi olmasını sağlayan süreçler olarak tanımlamaktadır (s. 25). Dolayısıyla haşyet kelimesinin Kur’an’daki kullanımına bakıldığında, insanın fitratında bulunan bu tabi korkunun, bir savunma mekanizması olarak insanı tehlikelere karşı uyarmakta olduğu ve onu tedbirli olmaya sevk eden içsel bir dürtü olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.6. Ru’b

Ru’b kelimesi, korkmak, ürkmek, korkutmak, kalbi dolduran korku, korkuyla dolmaktan dolayı kesilivermek, Allah’ın kâfirlerin kalplerine koyduğu tedirginlik ve korku gibi anlamlara gelmektedir (Wehr 2011: 312; Sarı 1982: 619; Yazır 1982: 1198; el-İsfehani 2010: 356; et-Taberi 1995: 165).

Ru’b kavramı Kur’an-ı Kerim’de farklı türevleriyle birlikte beş ayette geçmektedir. Kur’an’da anlam alanına bakacak olursak ru’b kelimesi inkârcıların ve münafıkların kalplerine korku düşmesi (Âl-i İmran, 3/151; Enfal, 8/12; Ahzab, 33/26; Haşr, 59/2) ve dehşet veren bir durumdan dolayı kalbin korku ile dolması (Kehf, 18/18) anlamlarında kullanılmaktadır (Kutup 1979: 418).

Ru’b, Kur’an’da geçen bir tür korku duygusunu anlatan kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu korku türü, Allah’a, kıyamet gününe, inkârda ısrar edenler ile tevhit akidesinden sapan Ehl-i kitabın kalplerine atılan bir korkudur. Tarifi zor olan bu korkuyu sadece yaşayanlar hissedebilir. Bu kavramı diğerlerinden ayıran en önemli fark ise, Allah’a ve ahiret gününe inanmayanlarla tevhit akidesinden sapan Ehl-i kitaba izafe edilen ve insanın içinden doğmayıp, Allah’ın kalplerine attığı bir korkuyu ifade etmesidir (Gezgin 2003: 51; Kaya 2012: 54).

Kâfirler, ahirete inanmazlar ve dolayısıyla ahiretten korkmazlar (Müddessir, 74/53). Bu yüzden onların korkuları, dünya hayatına mahsus geçici bir korkudur. Ölümden sonra her şeyin sona ereceğini düşünerek öldürülmekten korkmaları, ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyerek onları manevi olarak zayıflatır ve korkutur. Yani korku, inananların aksine kâfirler için negatif bir etki oluşturur. Onlara ümitsizlik vererek morallerini bozar (Türk 2019: 149).

Ru'b kelimesiyle, kâfirlerin hissettiği bu marazi korkular savunma mekanizmalarından yadsıma (inkar) ile açıklanabilir. Yadsıma; bireylerin bilinçli düşüncelerinde travmatik ya da sosyal açıdan kabul edilemez bir gerçeğin varlığını reddetmektir (Morgan 1999: 298). İnkâr ya da yadsıma, realitede var olan olayın aksini savunarak hareket etmektir. Bunun yanında birey korku hissettiği tehlikeden kaçınamaz ya da onunla baş edemezse tek çare bireyin o tehlikeyi yok saymasıdır (Geçtan 1995: 102). Kur'an; kâfirlerin, Allah'ı, melekleri, kitapları, peygamberleri, ahiret gününü inkâr ettiklerini birçok ayette dile getirmektedir (Nisa, 4/42; En'am, 6/39; Araf, 7/45; Yunus, 10/2; Meryem, 19/73). Kâfirler, çeşitli dünyevi menfaatlerinin kaybolacağı korkusuyla dini ve dinin getirdiği mesajı inkâr etmişlerdir. Bu yüzden de psikolojik savunma mekanizmalarından yadsımaya başvurmuşlardır (Bayram 2016: 13).

Kur'an'da ru'b kelimesinin geçtiği ayetlere bakıldığında, ahireti inkâr eden ve ölümden sonra her şeyin yok olacağını düşünerek öldürülmekten korkan kâfirlerin hissettiği bu marazi korkuyu bizlere bildirmektedir.

3.1.7. Vecf

Vecf kelimesi, kalbin küt küt atması, yüreklerin oynaması, kalbin korkudan çarpması, korkudan titremek, korkudan kalplerin oynaması ve korkuya düşmüş bir halde bulunmak gibi anlamlara gelmektedir (Sarı 1982: 1635; el-İsfehani 2007: 857; Yazır 1982: 5551).

Vecf kelimesi Kur'an'da sadece Naziat suresi 8.ayette geçmektedir. *“İşte o gün korkudan yürekler ağza gelir.”* mealindeki ayet, kıyamet gününde insanların gelecekle ilgili kaygısı ve cezalandırılma korkusuyla kalplerinin hızlı hızlı atması ve korkudan ne yapacaklarını bilememeleri şeklinde bir kıyamet sahnesini tasvir etmektedir. Ayrıca bu ayette, insanların hesap gününde hissedeceği derin korku ve

endişe gibi olağanüstü psikolojik durumları özetlenmiştir (Karaman ve ark. 2004: 472).

Kur'an-ı Kerim'de; ahiret hayatının başlangıcını ilan eden sur'a ikinci defa üflenmesiyle birlikte artık o korkunç ve dehşetli manzaraların etkisiyle kalplerin yerinden fırlayacağı belirtilmektedir. İnsanı içine düştüğü bu durumdan kurtarabilecek hiçbir yardımcının da bulunmayacağı ifade edilmektedir. Böylece insan, kurtuluş ümitlerinin de yavaş yavaş yok olmasıyla beraber korkulan şeylerden kaçınamayacağını kabullenmek zorunda kalmaktadır. Bu kabullenişinin ve çaresiz bırakılmanın bir ifadesi olarak bir sonraki ayette de geçen gözlerin yere dikilip korkunun her türlüşünü yaşayarak hareketsiz kalması oldukça dikkat çekicidir. İşte vecf kelimesiyle sıkıntıdan dolayı nefeslerin kesilerek yüreklerin ağza gelmesi gibi korkularla zihinlerde, duygularda ve kalpte korku fırtınaları estirilmektedir. Böylece insanlar uyarılırken onların, Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etmeleri istenmektedir (Özata 1996: 32 ve 33).

Korku duygusu, insanoğlunun hayatına hiç şüphesiz her yönüyle etki etmektedir. Korku karşısında insanın tehlikeye karşı korunması ve tehlikeye doğal olarak tepki vermesi beklenir. Bundan dolayı korku duygusunun insan üzerinde yarattığı, terleme, nefesin kesilmesi, kalbin hızlı çarpması, ürperme, bulantı gibi fizyolojik etkileri vardır (Şerefli 2008: 30). Ledoux'a (1996) göre ise korku duygusunda sempatik sinir sisteminin etkin olduğu görülür; gözbebekleri genişler, kalp hızı, soluk alıp vermek ve kas gerginliği artar (Ledoux'a 1996: 125). Naziat suresi 8. ayette de kıyamet gününde korkudan yüreklerin ağza gelmesi anlamına gelen vecf kelimesiyle, korkunun insan üzerindeki bu fizyolojik etkilerine dikkat çekilmiştir.

3.1.8. Kaş'ara

Kaş'ara kelimesi, tüylerin ürpermesi, titremek (Wehr 2011: 681); derinin ürpermesi, korkudan titreme, ürpermek (Bilmen 1991: 3077) gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Kaş'ara kelimesi, Kur'an'da sadece Zümer suresi 23. ayette geçmektedir. Korku ifade eden diğer Kur'an lafızlarından farklı olarak kaş'ara; titremek, ürpermek ve korkuya kapılmak hali ile Allah'ı zikretmek anlamına gelmektedir. Kalbin Allah'ı

zikretmekten dolayı çarpması, titremesi ve tüylerinin diken diken olması bu kelimeyle ifade edilmektedir (Kazan 2002: 44).

Kur'an, ifadesiyle, içeriğiyle ve üslubuyla okuyanları derinden etkiler; bazen kaygılandırıp korkutur, bazen de sevindirip ümitlendirir. Hatta ayetlerindeki ses ve anlam uyumundan dolayı Kur'an, manasını anlamayanlar üzerinde de etkisini hissettirir (Karaman ve ark. 2004: 534).

Kur'an-ı Kerim'de *“Rablerinden korkanların, bu Kitap'tan tüyleri ürperir, sonra Allah'ı anmakla hem derileri hem de kalpleri sükûnete kavuşur.”* (Zümer, 39/23) ayetinde bahsedilen bu korku müminlerin hissettiği bir korkudur (Kutup 1979: 447). İnananların Allah'a olan korku ve saygısından, kitabın büyüklüğü karşısında tüylerinin ürpermesi hali gerçekleşir. Yine aynı şekilde tüm insanların ve hepsinden daha önemlisi Allah'ın huzurunda hesap vermenin getirdiği zorluğu O'nun ayetlerinden öğrendiklerinde hissettikleri korkudan dolayı tüyleri diken diken olur (Özata 1996: 31).

Korku ifade eden diğer Kur'an lafızlarından farklı olarak; Allah'ın kelimini okurken kalbin korkudan dolayı çarpması, titremesi ve tüylerinin ürpermesi gibi fiziksel belirtilerin inananlar üzerindeki etkileri kaş'ara kelimesiyle ifade olunmaktadır.

3.1.9. Rav'

Rav' kelimesi, saygı ve azametten dolayı hissedilen korku, azamet, çokluk ya da güzellikten kaynaklanan korkma gibi anlamlara gelmektedir (et-Taberi 1995: 101 ve 102; İbn Faris 2011: 497).

Rav' kelimesi, Kur'an'da sadece Hud suresi 74. ayette geçmektedir. *“İbrahim'in kalbinden korku geçip gitti...”* anlamındaki ayette kalbe gelen korku ifadesi rav' kelimesiyle ifade edilmiştir. Hz.İbrahim, Lut kavminin yaşadığı şehirde inananlar da bulunduğu için suçlularla birlikte onların da helak olmasından korkuyor; bu sebeple azabın ortadan kaldırılması için meleklerle tartışıyor ve Allah'a yalvarıyordu. Hz. İbrahim'in kalbine düşen bu korku için meleklerin, Hz. İbrahim'e korkmamasını söylemesi üzerine, Hz. İbrahim'in kalbinden korkunun gitmesiyle

ilgilidir. Bu ayetten anlaşılıyor ki, rav' kısa süreli, gelip geçici ve ani bir şekilde ortaya çıkan korkuları ifade etmek için kullanılan bir kelimedir (Gezgin 2003: 54).

Peygamberlerin yaşadıkları korkular, bütün beşerin yaşayabileceği doğal fitri bir korku olup peygamberlik görevlerinin ifasına engel olmamıştır. Bütün peygamberlerin temel korkusu, Allah korkusudur ve O'nun dini içindir (Gazali 2016: 1534-1539). Bu yüzden Allah, peygamberlerin korkularını güvene çevirmiştir. Kur'ân, Allah'tan en çok korkup sakınanların peygamberler olduğunu bildirmektedir (Enbiya 21/90).

Korku, öznenin şiddetini azaltmaya çalıştığı negatif bir dürtüdür. Dürtü seviyesi korkunun şiddetine göre değişir ve tutum değişimleri korkunun seviyesiyle doğru orantılıdır (Çoker 2014: 11). Dolayısıyla Allah korkusu hususunda insanları uyaran peygamberler, aynı zamanda model olarak bu korkuyu en üst seviyede yaşayan insanlar olmuşlardır (Türk 2019: 146). Hud suresi 74.ayette geçen rav' kelimesi de İbrahim Peygamberin en üst seviyede hissettiği bu spesifik korkuyu ifade etmektedir.

3.1.10.Feşel

Feşel kelimesi lügatte; zayıflık, geri durmak, işinde muvaffak olamamak, gevşemek (Sarı 1982: 1160); korkaklık (Mesu'd Cübran 1967: 1120); şiddetli anlarda korkmak, harpte korkmak (Davud 1988: 936) gibi anlamlara gelmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de feşel kelimesi farklı türevleriyle birlikte dört ayette geçmektedir. Enfal suresi 43.ayette; Bedir savaşıyla ilgili olarak, *"Hani Allah rüyanda sana onları az olarak göstermişti. Eğer Allah onları sana kalabalık gösterseydi korkup çekinirdiniz ve savaş konusunda anlaşmazlığa düşerdiniz..."* ifadesi geçmektedir. Bu ayette feşel kelimesi, savaş meydanında iken düşmandan korkup yılgınlık göstermeyi, savaşı göze alamamayı ve bir kısmı sebat ederken diğer bir kısmının firar etmesini ifade etmektedir. Aynı surenin 46. ayetinde de *"...Allah'a ve Resulüne (a.s) itaat edin ve birbirinizle didişmeyin. Sonra içinize korku düşer ve kuvvetiniz elden gider. Sabırlı olun, Allah sabredenlerle beraberdir."* buyrulmaktadır. Ayette sayılan ve insanların birbirinden korkmasıyla sonuçlanan nedenlerin olmamasından dolayı Bedir savaşında Müslümanlar tam bir zafer elde etmişlerdir (Karaman ve ark. 2004: 548).

Âl-i İmran suresi 122. ayetinde ise ; “*O zaman içinizden iki takım bozulmaya yüz tutmuştu. Hâlbuki Allah onların yardımcısı idi. İnananlar, yalnız Allah’a dayanıp, güvensinler.*” ifadesiyle Uhud savaşında üç yüz adamıyla bozulup çekilen Abdullah b. Übeyy’in durumu feşel kelimesiyle ifade edilmektedir (Yazır 1982: 416 ve 417). Çünkü o, zor günlerde, şiddetli anlarda ve harp meydanında sebat edememiş, kalp zayıflığı sebebiyle yaşadığı korkudan dolayı Müslümanlara ihanet etmiştir. Abdullah b. Übeyy’in bozgunculuğu, Rasulullah (sav) tarafını temsil eden (Hazrec ve Beni Seleme) iki taife ile Evs’ten Beni Harise’nin düştüğü kalp zayıflığı sebebiyle neredeyse geri döneceklerdi (s. 417). Aynı surenin 152. ayetinde ise, savaş meydanında galip durumda iken sabırsızlık göstermeleri ve ganimet hırsı yüzünden kalpte meydana gelen zayıflık yine feşel kelimesiyle ifade edilmektedir (Cancan 2003: 43).

Uhud Savaşında Abdullah b. Übeyy’in üç yüz adamıyla savaş meydanından çekilmesi yaklaşma-kaçınma kuramı çerçevesinde açıklanabilir. Bu kurama göre, yaklaşma ve kaçınma güdülerini nesneye yakınken şiddetlenir. Çekici bir nesneye ne kadar yakın olunursa, ona yaklaşma eğilimi de o kadar şiddetli olur. Korkutucu bir nesneye de ne kadar yakın olunursa, oradan kaçma yolunda hissedilen zorunluluk da o kadar şiddetli olur (Atkinson ve ark. 1999: 572). Dolayısıyla Abdullah b. Übeyy ve taraftarları şiddetli korku hissine kapılmaları sonucunda savaş meydanından kaçmışlar ve Müslümanlara ihanet etmişlerdir. Yine korkuya yönelik, kaçma, gergin beden duruşu ve uzaklaşma gibi davranışsal tepkiler vardır. Bu davranışsal tepkiler korkulan uyarılarla teması azaltmaya yöneliktir (Graziano ve ark. 1979: 830). Kur’an’da ifade edilen feşel lafzı da korku ifade eden diğer lafızlardan farklı olarak savaş meydanında gevşemeye neden olan korku ve şiddetli anlarda meydana gelen ürperme sonucu ortaya çıkan söz konusu davranışsal tepkileri ortaya koymaktadır. Bu meydana reflekslerle ilintilendirilebilir. Sonuçta reflekslerde otomatik olup ani olarak ortaya çıkan tepkilerdir. Refleks sonucu ortaya çıkan davranışsal tepkiler de organizmayı zararlı uyarıcılar karşısında koruma görevi yapar (Çoker 2014: 14).

3.1.11. Hazer

Hazer kelimesi; sakınmak, uyanık olmak, dikkatli olmak, korkutmak, uyarmak, tehlikeyi haber vermek, korkutucu bir şeyden sakınmak, endişe, tedbir,

korkulan şeye karşı dikkatli olmak, zarara engel olmak, uyanık olmak, tehlikeye karşı kendini korumak, uyarmak, şiddetli bir şekilde korkutmak gibi anlamlara gelmektedir (Wehr 2011: 148; el-İsfehani 1991: 223 ve 224; İbn Faris 2011: 281; Abdûlbakî 1991: 162; Curr 1973: 436).

Elmalılı (1982), hazer kavramını, mizanın hafif gelmesinden korkarak duaları ve iyilikleri artırmak suretiyle korunmak ve dikkat edip mahzurlarından sakınmak (s. 5237) anlamlarında kullanmaktadır.

Hazer, dünyevi korkularla da ilgilidir. Kur'an-ı Kerim'de hazer kavramı farklı türevleriyle birlikte 21 ayette geçmektedir (Abdûlbakî 1991: 240). Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: “*Ama biz uyanık ve tedbirli bir topluluğuz.*” (Şuara, 26/56). Bu ayetle ilgili olarak şöyle söylenir: “*Biz uyanık ve tedbirliyiz.*” demek aslında korku ve kaygı içerisindeyiz, demektir (İbn Faris 2011: 281). Başka bir ayette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*...Allah sizi kendisine isyan etmekten sakındırır...*” (Âl-i İmran, 3/28).

Nitekim Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda “*eşlerin ve çocukların, insanlar için düşmanlar olduğu ve onlardan sakınılması gerektiği*” (Tegabün, 64/14) uyarısıyla karşılaşmaktayız. Burada kastedilen düşmanlık, aile içerisindeki bireylerin, birbirlerini bir takım uğraşlar veya eğlencelerle Allah'a gerçek anlamda kulluk yapmalarını engelleme şeklinde olabilir. Bu düşmanlık muhataba zarar verir hâle gelmesi ihtimal dâhilinde olan bir durumdur. İhtimal bazı zamanlar gerçek olabilir (Özata 1996: 26). Bundan dolayı da geleceğe yönelik tedbirlerin alınması amacıyla böyle bir ifadeye bulunulmuştur.

Yine aynı şekilde insanlara bir hatırlatma ve yapılması gereken bir emir olarak “*Tedbiri elden bırakmayın, ihtiyatlı davranın, bölük-bölük savaşa çıkın.*” (Nisa, 4/71) ayeti de gerçekleşme ihtimali olan tehlikeli ve zararlı şeylere, çıkması muhtemel savaşlara önceden hazırlıklı olmanın önemini vurguluyor. Muhtemel düşman tehlikesi anında insanların bir kısmı namaz kılarken diğer kısmının nöbet tutarak dönüşümlü bir şekilde namazları eda etmeleri istenmektedir. Muhtemel bir ani düşman saldırısına karşı zarar görmemek için tedbirin elden bırakılmamasını amaçlayan bir uyarıdır (Özata 1996: 27).

Başka bir ayette de “ *Allah, gönüllerden geçenleri bildiğini*” hatırlattıktan hemen sonra, “*Allah’ın azabı şiddetlidir. Ondan sakının.*” (İsrâ, 17/57) uyarıları yapılarak, insanların kalplerinden geçenlerin dahi Allah’ın bilgisi dâhilinde olduğundan O’ndan hiçbir şeyin gizlenemeyeceğinden bahseder.

Tehlikeyi haber vermek anlamında hazer, Kur’an-ı Kerim’de Âl-i İmran suresi 30. ayette geçmektedir: “*O gün ki, herkes hayırdan her ne yapmış ise onu hazırlanmış olarak bulacaktır. Kötülükten de ne yapmış ise onunla kendi arasında uzak bir mesafe bulunmasını temenni edecektir. Allah sizi yüce zatından sakındırır. Allah kullarına karşı çok esirgeyicidir.*” Bu ayet Allah’ın kullarına sadece kendisinden korku duymalarını, kendisinin yasak ettiği ve hoşlanmadığı şeyleri yapmamalarını tembih etmesini içermektedir (İbn Kesir 1985: 1227).

Hazer kavramının Kur’an’da kullanılış yerlerine genel olarak baktığımızda aslında bu kavramın, görünürde olan bir şeyden değil de daha çok gelecekte olma ihtimali olan olaylarla ilgili olarak şöyle kullanıldığı dikkat çekmektedir: “...*O münaфіklar yıldırımların saçtığı dehşetle gelecek ölüm korkusundan (hazer) parmaklarını kulaklarına tıkırlar...*” (Bakara, 2/19), “...*farz olan bekleme emri süresini doldurmadan nikâh kıymaya kalkışmayın. Bilin ki Allah gönüllerinizde olanları bilir. Bu sebeple Allah’tan sakının (hazer)...*” (Bakara, 2/235). Bu ayetlerde de görüldüğü gibi hazer kavramının Kur’an’daki manası ile sözlük anlamları uygunluk arz etmektedir. Ancak dikkat çeken bir nokta da hazer kavramının gösterdiği korkunun mevcut olmasına rağmen, insanın karşısına doğrudan çıkmayan çeşitli tehlikelere karşı insanları tedbirli olmaları konusunda uyarma niteliği taşımasıdır. Aslında bu durum psikolojide korku ile kaygı ayırımında dikkati çeken, korkunun öznesinin bulunup bulunmaması ya da korku olasılığı veya gerçekliği ayırımına (Lorenz 1991: 21-22) bizleri getirmektedir.

Hazer kavramının Kur’an’da gelecekte olması muhtemel tehlikelere karşı uyanık ve tedbirli olma, bu tehlikelerden korunma anlamlarının daha baskın olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumda hazer kavramına korkuyla karışık sakınma ve hazırlıklı olma anlamları verebilir.

3.1.12. Ferak

Ferak kelimesi, korkmak ve ürkmek anlamlarına gelmektedir (Abdülbaki 1991: 365).

Kur'an-ı Kerim'de ferak kelimesi bir yerde geçmektedir. Ayette; *“Sizden olduklarına dair Allah’a yemin de ederler, hâlbuki onlar sizden değildir, fakat onlar korkak bir topluluktur.”*(Tevbe, 9/56) buyrulmaktadır. Bu ayette geçen ferak kelimesi münafıkların korkularını ifade etmek için kullanılmıştır. Böylece Kur'an, nifak ve ikiyüzlülüğün temelinde en derin ve en köklü saik olarak korkunun yer aldığını gösteriyor. Ahlaken bağlanma, taahhüt altına girme korkusu mevcut toplumsal çevreden açıkça kopmaya yol açmaktadır (Esed 1999: 365).

Ferak kelimesiyle, münafıkların tutarsız tutumları sonucunda hissettiği bu spesifik korkular, savunma mekanizmalarından karşıt tepki geliştirme ile açıklanabilir. Karşıt tepki geliştirme; bireyin bilinçaltındaki tehdit edici ve korku veren bir düşünceden uzaklaşmak için bilinçaltı arzularının tersi yönde davranmasına denir (Morgan 1999: 298). Bu şekilde birey, içsel dürtülerine kesin engeller koyar ve olumsuz dürtülerini bilinç düzeyinden uzaklaştırmış olur (Geçtan 1995: 102). Münafıklarda, içlerindeki duygu ve düşünceleri dışarıya tam tersi yönde yansıtırlar. İman etmedikleri halde iman ettiklerini söylerler. Bu hususta Kur'an şöyle buyurmaktadır: *“İnsanlardan bazıları da vardır ki, inanmadıkları halde ‘Allah’a ve ahiret gününe inandık’ derler. Onlar (kendi akıllarınca) güya Allah’ı ve inananları aldatırlar. Hâlbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar ve bunun farkında değildirler.”* (Bakara, 2/8 ve 9). Mekke döneminde Müslümanlar güç ve servet bakımından zayıf olduklarından dolayı hiç kimse münafıklık yapmamıştır. Ancak Medine döneminde Müslümanlar güç ve servet bakımında güçlü olunca Münafıklar kalben iman etmemelerine rağmen diliyle Müslüman olduğunu ikrar etmişlerdir (Karaman ve ark. 2004: 79).

Kur'an'da, münafıkların Medine toplumundaki itibarlarından çok şey kaybettiklerinden kalplerinde oluşan korku neticesinde, Müslümanlara daha yakın görünme çabası içine girdikleri ifade edilmiştir (Tevbe, 9/56). Münafıkların bu tutumu, Allport tarafından ortaya atılan dini kişilik tiplerinden dış güdümlü dindarlık tipolojisine benzetilmektedir. Allport'a (2004) göre, dış güdümlü dindarlık anlayışı,

bireyin dini kendi dışsal çıkarları için bir fayda aracı olarak kullanmasına dayanmaktadır. Bu durumda bireyin, dini ilke ve pratikleri içselleştiremediğinden olgunlaşmamış bir karakter özelliği ortaya çıkar (s.13). Dış güdümlü dindarlıkta, tehdit ve tehlikelerle karşılaşıldığı zaman kişisel emniyeti içeren, faydacı ve dini olmayan amaçlara ulaşmaya yönelir. Bu tipolojideki birey için din, esaslı bir korkuyu hafifleterek araç haline gelir; teselli ve güven verir; belki de duruma göre bireye statü sağlar. Bu durumda insan, gerçekte kendisinden uzaklaşmadan, Tanrı'ya yönelir ve O'na yaklaşılmaya çalışır (Holm 2004: 115-117). Ancak Tanrı'ya şartsız sevgi ve destek kaynağı olarak düşünen içe dönüklerin aksine, dış güdümlü dindarlar daha sert bir Tanrı tasavvuruna sahiptirler (Mehmetoğlu 2004: 41).

Kur'an'da geçen ferak kelimesiyle, münafıkların bu tutumu ortaya konulmuştur (Tevbe, 9/56). Onlara göre din, kişisel istek ve amaçlara ulaşmada yararlı bir araç mesabesinde. Dolayısıyla din, toplumda mevki elde etme, başkaları nezdinde itibarlı olma, korkuları yatıştırıp güven temin etme, sıkıntılar için teselli, yoksunluklar için telafi gibi insanî birçok ihtiyacı karşılamada elverişli bir vasıta durumundadır. Bir anlamda Allport'un dış güdümlü dindarlık anlayışıyla örtüşmektedir. Yani din, onlar için bir araçtır.

3.1.13. Rahbet

Rahbet kelimesi; korkmak, ürkmek, bir şeyden çekinmek, korkutup dehşete düşürmek, şiddetli veya telaşlı korku, zorunluluk, heyecan ve sakınma ile birlikte duyulan korku, hoşlanılmayan şeyden süratle ve sürekli olarak kaçmak, şiddetli bela ile insanları korkutmak gibi anlamlara gelmektedir (Wehr 2011: 328; el-İsfehane 1991: 366 ve 367; Ebu Leys 1908: 282; Sarı 1982: 660; El-Cevziyye 1990: 397).

Rahbet kavramını Elmalılı Hamdi Yazır (1982) ise “ıstırap içerisinde korku duymak” olarak tercüme etmiştir. Ruhbanlığın da bu kelimeden türeyen bir kavram olduğunu belirten Yazır, ruhbanlığı “*Büyük bir korku hissi ile çekilip dünya lezzetini terk ederek züht ve riyazet ile ibadet etmedeki mübalağa*” diye tanımlamaktadır (s. 4766).

Rahbet, korkunun uzun ve sürekli olduğunu ifade eder. Bu manada korkusu devam ettiği için rahibe bu isim verilmiştir (Kaya 2012: 55). Aşırı dini kaygı içerisinde olduğundan bir hücreye kapanıp kendini sürekli ibadete veren Hristiyan

keşiflere eski Araplarca rahbet kökünden gelen rahip ismi verilmiştir. Bu kelimenin çoğul şekli olan ruhban Kur'an-ı Kerim'de geçmektedir (Maide, 5/82; Tevbe, 9/31).

Rahbet kavramı Kur'an-ı Kerim'de on iki yerde geçmektedir (Bakara, 2/40; Maide, 5/82; Araf, 7/116-154; Enfal, 8/60; Tevbe, 9/31-34; Nahl, 16/51; Enbiya, 21/90; Kasas, 28/32; Hadid, 57/27; Haşr, 59/13). Haşr suresi 13. ayette, *“Onların (münafıkların) yüreklerinde size karşı duydukları korku Allah'a karşı duydukları korkudan daha fazladır. Çünkü onlar, anlayışı kıt bir topluluktur.”* buyrulmaktadır. Münafıkların anlatıldığı bölümlerde, onların, Allah'tan daha çok insanlardan bir kötülük geleceğine ilişkin korkmaları anlatılarak içinde bulundukları sahte durum ortaya konulmaktadır (Haşr, 59/13). Münafıkların içinde bulundukları bu durum sahte inanışlarının ortaya çıkmasından endişe duyduklarını göstermektedir (Kaya 2012: 54).

Allah, Hz. Musa'ya, *“ Korkudan açılıp savrulan kollarını normal konuma getir.”* (Kasas, 28/32) buyurarak Hz. Musa'nın vahye muhatap olmanın ilk korku dolu heyecanını burada yaşadığını belirtmektedir. Araf suresi 116. ayette, toplanan tüm sihirbazlar, atacaklarını ortaya atıp insanların gözlerini büyülemeleri sonucu ortaya çıkan şaşkınlık ve korku durumu rahbet kelimesiyle ifade edilmektedir (Araf, 7/116). Musa'nın kıssasında, firavunun, hünerlerini göstermeleri için emrettiği büyücüler yaptıkları büyülerle insanları dehşete düşürmüşlerdi. Yani insanları kargaşa ve kafa karışıklığı gibi karışık duygularla tedirgin etmişlerdi. Allah bu şekilde seslenerek, Hz. Musa'nın yaşadığı tedirginliği gidermek istemektedir (Kaya 2012: 55).

Allah Teâlâ iki ilah edinmek fiili gerçekleştiğinde de ancak kendisinden kaygılanıp korkması gerektiğini yine rahbet fiili ile ifade etmiştir. *“De ki; iki ilah edinmeyin, O ancak bir ilahtır. Onun için yalnız benden çekinip sakının.”* (Nahl, 16/51) buyurmaktadır. Bu ayetten Allah'a ortak koşmanın ve sorumluluğu unutmamanın Allah'tan çekinme ve kaçma nedeni olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu ayette rahbet, iki şey arasında mevcut olan bocalamayı, ne yapacağını bilememeyi, gerçekten kaygı duyması gereken tehlike ile diğer sıradan tehlikeleri ayıramama hâlini, rahbet kelimesiyle ifade etmekte ve insanın düştüğü o acınacak durumu tasvir

etmektedir. Bu ifade Bakara suresi 40. ve Nahl suresi 51. ayetlerde net bir şekilde görülmektedir (Cancan 2003: 41 ve 42).

Rahbet, korku ifade eden Kur'anî bir kavramdır. Daha çok dindışı alandaki korkuları belirtir. Bu ayetlerden birisi şu şekildedir:

“Düşmanlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın! Savaş atları yetiştirin ki bu hazırlıkla Allah'ın düşmanlarını, sizin düşmanlarınızı ve onların ötesinde sizin bilemeyip de ancak Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutup yıldırasınız. Allah yolunda her ne harcarsanız, onun karşılığı size eksiksiz ödenir, size asla haksızlık yapılmaz.” (Enfal, 8/60; Gözel 2013: 25).

Rahbet kavramının Kur'an'daki kullanımına bakıldığında, var olan tehlikelerden korunma, Yaraticının emir ve yasaklarına uyma, dini ve toplumsal kuralları ön plana çıkarma gibi korkuları içerdiği görülmektedir. Bu sebeple rahbet gerçeklik ve ahlaki korku kapsamında değerlendirilebilir (Kaya 2012: 56).

Rahbet, Allah'ın emir ve yasaklarına uymanın sonucunda bireyi huzursuz eden marazi korkularla başa çıkmayı ifade eder. Pargament (1997) ise bu durumu dini başa çıkma kuramı ile açıklamaktadır. Ona göre dini başa çıkma; bireylerin korku dolu ve stresli yaşam dönemleri boyunca Allah'a inanma, dini kurumlardan destek alma gibi daha güçlü yollardan destek alma durumudur. Dolayısıyla dini başa çıkma, kişinin Tanrı ile olan ilişkisine bağlı olarak zor durumlarda anlam ve amaç bulmak için bireyin kullandığı yollarından biridir. Yaşanan korku ve üzüntü verici olaylar, bireyi Tanrı'ya inanca yöneltebilir ya da mevcut inançtaki bağlılığın artmasına, dini ibadet ve törenlere katılımı artırma sebepleri olabilir. Zor zamanlarda insanlar dine daha çok yaklaşabilmektedirler. Bu durumda din, korku ve stres verici durumun meydana getirdiği gerilimi azaltmakta ve problemle başa çıkmada yol göstermektedir (Pargament 1997: 220). Korkular, insanın tehditler karşısında mücadele etmesine ya da kaçma tepkilerine neden olur. Böylece bu duygular bireyin dünya ve ahiret hayatında sıkıntılardan kurtulmasını sağlayıcı bir güç olarak görülmektedir. Rahbet kelimesinin Kur'an'daki kullanımına bakıldığında, Allah'ın emrettiği şeyleri yapmanın, yasakladığı şeylerden kaçınmanın sonucunda söz konusu korkulardan kurtulacağı ifade edilmektedir.

3.1.14. Vecel

Vecel kelimesi; korkmak, korku bakımından daha üstün olmak, korku hissetme durumu, korkudan tüylerin diken diken olması, ürpermesi, kalbi rahmet ümidi ve muhabbet şevki ile beraber Allah'ın büyüklüğü korkusunun sarması, kalbin titremesi gibi anlamlara gelir (Sarı 1982: 1635; el-İsfehani 1991: 855; Yazır 1982: 2367; Sabuni 1992: 401).

Vecel kelimesi, ayrıca insanın iç âleminde bulunan huzursuzluk durumunda da kullanılır. Hakiki müminlerin temel psikolojik durumları ifade edilirken bu kavram kullanılır (el-Askeri 2009: 360).

Vecel kavramı Kur'an-ı Kerim'de, farklı türleriyle birlikte beş ayette geçmektedir (Enfal, 8/2; Hicr, 15/52 ve 53; Hac, 22/35; Mü'minin, 23/60). Bu ayetlerde her türlü hareketinde Rabb'ini hatırla tutarak daimi bir dikkat ve kaygı hissi içinde bulunanların halet-i ruhiyeleri "vecel" kelimesiyle ifade edilmiştir. Gezgın (2003) de vecel kelimesinin, Kur'an bütünlüğünde ele alındığında, Allah'a hakiki manada inanıp teslim olan müminlerin, yine Allah'a olan saygı ve hürmetlerinden kaynaklanan ve kalbin ürpermesiyle kalpte hissedilen bir duygu hâli olduğunu belirtmektedir. Ona göre, bu kelimeyi diğer korku ve kaygı anlamına gelen diğer kelimelerle aynı kategoride değerlendirmemek lazımdır. Çünkü bu kelimedede daha çok saygı, sevgi ve hürmetten kaynaklanan ve kalpte cereyan eden bir ürperti vardır (s. 53). Bu anlamın en belirgin olarak görüldüğü ayetlerden birisi şudur:

"Gerçek müminler ancak o kimselerdir ki yanlarında Allah zikredilince kalpleri ürperir, kendilerine O'nun ayetleri okununca bu, onların imanlarını artırır ve yalnız Rab'lerine güvenip dururlar. İnananlar ancak o kimseler ki, her ne zaman Allah'ın adı anılırsa kalpleri ürperir."(Enfal, 8/2).

Yukarıdaki ayet, Allah'ın azameti ve kudreti anıldığında, Allah'a karşı gösterdikleri saygı ve itaati yeterli görmedikleri için kalpleri tatmin olmaz ve kusur içerisinde olduklarını zannederler de bundan dolayı korku ve ıstırap duyarlar, anlamına gelir. Ayrıca yine Kur'an-ı Kerim'de yaptığı her işte Allah'ı hatırlayıp kalplerinde ürperti hisseden, hatalı davranışlar yapmaktan endişe eden gerçek müminlerin yanında bir de kendilerince Allah'ı aldatmaya çalışan ve gösterişe dalan münafıklardan bahsedilmektedir. Onlar ise, gerçekte Allah'a ve Resulüne

inanmamaktadır; ibadetleri üşenerek yapmakta ve yardımlaşmaya yanaşmamaktadır (Nisa, 4/142; Tevbe, 9/54).

Maturidi, Kur'an-ı Kerim'de, müminlerin ümit ile birlikte içlerinde kalp ürpertisi ve kaygıyı taşımalarından bahsedilmesinin, onları münafıklardan ayırt etmek amacı taşıdığını düşünmektedir (Maturidi 2006: 170). Başka bir ayette ise şu şekilde geçer: “*Hani melekler, İbrahim'in yanına girdikleri zaman, selam, demişler, İbrahim de onlara: Biz sizden korkuyoruz, demişti. Melekler: Korkma! Gerçekten biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz, dediler.*” (Hicr, 15/52 ve 53; Gözel 2013: 30). Bu ayette de İbrahim peygambere misafirleri olarak melekler geldiğinde kalbinde hissettiği korku ve ürperti yine vecel kavramıyla ifade edilmiştir.

Mü'minin suresi 60. ayette ise, “*Rablerine dönecekleri için verdiklerini kalpleri ürpererek verenler*” (Mü'minin, 23/60) denilerek vecel kelimesiyle kalpte cereyan eden ürperme anlatılır. Burada vecel kelimesi, yapılan yardımların Allah tarafından kabul edilip edilmeyeceğine dair insanın iç âleminde yaşadığı korkuyu yansıtmaktadır. Yaptıkları her şeyin Rabb'e dönecek olmasının bilinmesi ise bu korkunun diğer bir sebebidir (Kazan 2002: 48).

Korku, bünyemizi korumak için vücudumuza lütfedilmiş ve herkeste zorunlu olarak bulunan fizyolojik bir duygudur. Korku insan hayatında, bir savunma mekanizması olarak karşımıza çıkar. Bu yönüyle korku, insanı tehlikelere karşı uyaran ve tedbire sevk eden içsel bir dürtüdür. Bu duygunun aşırı ve yersiz bir şekilde kullanılması hem insanın ruhî yapısına hem de sosyal yaşantısına zarar veren bir mahiyeti haizdir. Bu manada korkunun kontrol altına alınması, insana yarar sağladığı sınırlar içerisinde kullanılması arzulanan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ümit ise, korkudaki aşırılığı kıran bir denge unsuru olarak ifade edilebilir (Aydın 2016: 47-48). Fakat korku ve ümit duygusu, inanç ve kişilik yapısına göre her bireyde farklılık arz eder. Kur'an'da, vecel kavramıyla bireysel farklılıkları göz önünde bulundurarak korku ile ümit arasında bir denge sağlamaktadır.

3.1.15. Feza'

Feza' kelimesi; ürkmek, korkmak, kaçmak, panik ve endişeye kapılmak, korkusunu gidermek, içe kapanma ve korkulan şeyden uzaklaşma, tasalanma,

korkunç bir şeyde insana arız olan tutukluk ve ürkeklik hali gibi anlamlara gelir (Wehr 2011: 238; Sarı 1982: 303; el-İsfehani 2010: 1156; Yazır 1982: 3705).

Ebu Hilal Askeri (1979) 'ye göre feza'; bir düşman baskını, korkunç bir ses ve benzeri ani bir tehlike karşısında, kalbi adeta yerinden oynatacak kadar şiddetli ve aniden ortaya çıkan, insanı rahatsız eden bir korku türüdür (s. 237).

Kur'an-ı Kerim'de feza' kavramı altı ayette geçmektedir (Enbiya, 21/103; Neml, 27/87-89; Sebe, 34/23,51; Sâd, 38/22). Beş yerde dehşete kapılmak, telaşa düşmek, bir yerde ise türemiş şekliyle dehşet ve telaşını gidermek (Abdülbaki 1991: 367) şeklinde kullanılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'deki kullanımına bakıldığında feza' kavramının panik, dehşet, endişe ve şiddetli korku anlamlarını bünyesinde barındırdığı görülür. Bu anlamların dışında çaresiz durumda bulunan, kaçacak yeri kalmamış, savunmasız durumda bulunan insanların içinde bulundukları durumu tasvir eden bir terim olduğu da söylenebilir. *“Sur'a üflendiği gün Allah'ın diledikleri müstesna göklerde ve yerde bulunan her şey dehşete (feza') kapılır.”* (Neml, 27/87). Yine *“Resulüm şiddetli korkuya (feza') kapıldıkları zaman bir görsen! Artık kurtuluş yoktur...”* (Sebe, 34/51). Ayetlerinde olduğu gibi “feza” kavramının genelde kıyametle ilgili tasvirlerle yüksek dereceli korkuların anlatılması için kullanıldığı görülmektedir (Kazan 2002: 40).

Korku reaksiyonu, insanın bünyesinin tamamını etkisi altına alan etkili bir tedirginlik ve şaşkınlık halidir. Dolayısıyla korku duygusu, insan hayatında önemli etkilere sahiptir. İnsanı kimi zaman tamamen etkisi altına almakta, kimi zamanda geleceğe yönelik tedbirler almaya yöneltmektedir (Köknel 1995: 18). Bunun sonucunda da korku, bireyi bazen bütün gücüyle kaçmaya sevk ederken bazen de tehlike karşısında çaresiz bırakacaktır. Bu korku, şiddetli ve ansızın geldiğinde ise insanda, hareket ve düşünmeye güç yetiremeyecek derecede bir şaşkınlık meydana getirmektedir (Necati 2011: 58-59). Kur'an'da feza' kavramıyla kıyamet gününün anlatımı esnasında, şiddetli ve ani korkunun sebep olduğu bu türden şaşkınlık haline işaret etmektedir.

3.1.16. İşfak

İşfak kelimesi; bir şey hakkında endişelenmek, tasalanmak, tedirgin olmak, korkuyla karışık bir ihtimam gösterme hali, bir şeyi ıslah etmek için çalışmak, mekruhlardan korkmak, fakir kalırım korkusuyla aşırı cimrilik etmek, üzerine titremek gibi anlamlara gelmektedir (Wehr 2011: 435; el-İsfehani 1991: 458; Mesu'd Cübran 1967: 886; Ebu Leys 1908: 395; Sarı 1982: 829).

İbn Kayyım el-Cevziyye (1990) ise, işfak terimini ümit içerisinde olmanın yanında sürekli korku ve sakınma hali olarak anlamış ve korkuyla beraber ümidi de içerdiğini belirtmiştir (el-Cevziyye 1990: 90).

Kur'an'da dokuz yerde geçen işfak ve türevleri, (Kehf, 18/49; Enbiya, 21/49; Mü'minun, 23/57; Ahzab, 33/72; Şura, 42/18,22; Tur, 52/26; Mücadele, 58/13; Mearic, 70/27) haşyetin daha da ilerlemiş şekli olarak Allah'ın rahmetini ummakla birlikte bulunan sürekli korku ve sakınma halini ifade etmek için kullanılır (Razi 1995: 437).

Kur'an-ı Kerim'de işfak kelimesi şu şekilde geçer. *“Biz o emaneti, göklere, yere ve dağlara arz ettik, onlar onu yüklenmeye yanaşmadılar, ondan korktular, onu insan yüklendi; O, gerçekten çok zalim ve cahildir”* (Ahzab, 33/72). Bu ayetin tefsirinde M. Hamdi Yazır (1982); insan, yüklendiği kutsal emaneti yerine getirdiği takdirde büyük bir keramet göstermiş, emaneti yerine getirmede ise hıyanet etmiş olacak demektedir (Yazır 1982: 342). Dolayısıyla işfak fiilinin Allah'a karşı sorumluluğu yerine getirememeye korkusundan kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. Bu durumda olan insan, manevi bir sorumluluk yüklendiği için korku hissine kapılacaktır (Cancan 2003: 31). Aynı fiil kökünün geçtiği diğer bir ayet, Enbiya suresinin 28. ayetidir. *“...Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefa'at edemezler ve hepsi de Allah korkusundan titrerler.”* denilerek Allah korkusundan dolayı titreme durumu işfak kelimesiyle ifade edilmiştir. Dolayısıyla birey, korkuya yönelik olarak terleme, titreme, kas gerginliği, boğaz ve ağız kuruluğu gibi bedensel tepkiler geliştirir (Hökelekli 1997: 358). Bu ayette de Allah korkusuna eşlik eden bedensel tepkilere dikkat çekilmiştir.

Enbiya suresinin 49. ayetinde ise “...Onlar görmedikleri halde Rab’lerinden korkan ve kıyametin kaygısını taşıyanlar için bir ayırma ölçütü, bir hatırlatıcı kitap verdik.” denilerek burada işfak fiili, kıyametle ilgili kaygı anlamında kullanılmıştır.

Şura suresi 18. ayette “...Kıyamete inananlar ise kıyametin gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar...” ifade edilirken aynı surenin 22. ayetinde de “Göreceksin yaptıklarından dolayı kaygılar içerisinde titrerler...” denilmektedir. İbn Kesir (1985)’e göre, 18. ayetteki “müşfikun” kelimesiyle kıyamete hazırlıklı ve salih amel işleyen bir müminin korkusu; 22. ayetteki “müşfikin” kelimesinin ise yaptıkları kötülüklerden dolayı kâfirlerin korkusu (İbn Kesir 1985: 7096) ifade edilmektedir. Burada bahsedilen her iki ayette de inanan müminlerin, özellikle de zalimlerin gelecekte olması muhtemel şeylerden emin olamadıkları için büyük bir korku içerisinde titredikleri anlaşılır (İbn Kesir 1985: 7097).

Kur’an bütünlüğünde işfak kelimesine baktığımızda genellikle inanan insanların, Allah’a ve hesap gününe inanmalarından dolayı, Allah’ın büyüklüğü karşısında, titremeleri, ürpermeleri sonucunda korkup kaygılanmaları anlamında geçmektedir. Örneğin; “Rablerinin azabından dolayı kaygılanarak titreyenlerdir.” (Mearic 70/27). Ayrıca, bu kelime şu ayette de sorumluluk üstlenmekten, insana yüklenen maddi bir yükten dolayı kaygılanmak, ürpermek anlamındadır: “Gizli konuşmanızdan önce sadaka vermenizden korkuya mı kapıldınız?” (Mücadele 58/13). Bu ayette maddi sorumluluk yükünden dolayı korku duyan ashaptır. Onlar fakirliğe düşme korkusu yaşadıklarından dolayı sadaka vermemişlerdir. Allah, onların yapabilme güç ve imkânları varken fakirlik korkusuna kapılmalarını işfak kelimesiyle ifade etmiştir (Gezgin 2003: 48). Onların korkuları, bir felaket gibi şeylerden kaynaklanan bir korku değildir. Dolayısıyla bu durum maddi sorumluluğu yerine getirememe korkusuna neden olmaktadır.

İşfak ümit içerisinde olmayı da ifade eden bir duygudur (El-Cevziyye 1990: 293). Ortaya çıkan tüm tanımlamalar ve açıklamalar birlikte değerlendirildiğinde, işfak’ın içinde ümit ve korkuyu ihtiva eden bir anlama sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bir annenin çocuğuna şefkati, merhameti onun başına bir şey gelme endişesiyle beraber bulunmaktadır. Korku ve ümit duygularının tek başlarına ve aşırı kullanılmaları, insanın ruh yapısını olumsuz etkilemektedir. Descartes (1997) de

ümidin son derece büyük olduğunda mahiyetini değiştirerek emniyet ve güvenliğe inkılâp edeceğini, aşırı korkunun da ümitsizliğe döneceğini ifade eder (Descartes (1997: 52). Bunların her ikisi de uç fenomenlerdir; koruyucu sağlık açısından kabul edilmezler (Kaya 2012: 57). Kur'an, fitri bir olgu olan korku ve ümit duygusunu insanın iç dünyasında bir otokontrol sistemi kurmak, onun aşırılığa kaçan arzu ve isteklerini budamak, başkalarının hürriyet alanına müdahalesini önlemek ve zaman zaman da iyi işler yapmak için pozitif yönde kullanmıştır (Bilgi 2000: 96). Dolayısıyla Kur'an'da işfak kavramının Allah'ın rahmetini ümit etmek, O'nun gazabı karşısında korkuya kapılmak şeklinde bu dengeyi ifade ettiğini söylemek mümkündür.

3.2. Kur'an-ı Kerim'de Korku Çeşitleri

Dünyaya gönderilen insanın serüveni, onun duygusal gelişimini de etkilemektedir. İlk insanlardaki bu korku duygusu çoğunlukla tabiat kanunlarını bilmemelerinden kaynaklanmaktadır (Çifter 2010: 489). İnsanın zaman içerisinde artan bilgisi sayesinde yırtıcı ve vahşi hayvanlardan korkmak onları avlanmaya; denizden, ateşten, dağlardan korkmak onları kendi menfaatleri için kullanmaya sevk etmiştir (Ceran 1972: 16). Bu korku, insanın yaşamla mücadelesinde çok önemli bir fonksiyon icra etmektedir. İnsanın çevresinde gelişen olaylara karşı geliştirdiği önemli bir savunma güdüsüdür (Necati 2011: 98). Maslow (1943) ise bu durumu ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramıyla açıklamıştır. O'na göre fizyolojik ihtiyaçlardan sonraki basamak güvenlik olup en temel ikinci ihtiyaç olarak piramitteki yerini almıştır. Güvenlik ihtiyacı giderilmeden bireyin bir üst basamağa geçerek sosyal ihtiyaçlar şeklinde tanımlanan; sevgi, saygı, aidiyet, kendini gerçekleştirme gibi ihtiyaçlara yönelmesi mümkün görülmemektedir. Güvenlik korkusu yaşayan bir insanın en önemli gündemi, o korkunun ortadan kalkması ve normal bir yaşam sürdürebilmesidir. Bireyler fiziksel yönden her türlü imkâna sahip olsalar da kendilerini güvende hissetmediklerinde mutlu olamamakta ve devamlı bir korku içerisinde yaşamak zorunda kalmaktadır (Maslow 1943: 336). Dolayısıyla güvenlik korkusu, yaşayan bireyin tek arzusu güvenliğini sağlayabilmek için gerekli tedbirleri almaktır.

Korku hissini, insan diğer hisleri gibi doğuştan getirmektedir. Bu duygular insanın, karşılaşacağı tehlikelere ve korktuğu hallere karşı uyararak tedbir almasını sağlamaktadır (Gazali 2016: 287). Yine insanlar hoşuna gitmeyen şeylerden endişe duymaktadırlar. Eğer yaratılışla birlikte gelen bu duygu olmasaydı, insanlar kendilerine zarar verecek olan şeylere karşı, tedbir alamaz ve hayati tehditler karşısında savunmasız kalırlardı (Necati 2011: 98).

İnsandaki bu korku duygusu, aynı zamanda onun manevi hayatının da gıdası olmaktadır. İnanan insanları faydalı işler yapmaya sevk eden bir uyarı vazifesi görmektedir (Gazali 2016: 289).

Kur'an-ı Kerim'de; heyecanlanmak, dolmak, sığınmak, yardım dilemek, yufka yürekli olmak, ürpermek, titremek, kaygı duymak, saygı göstermek vb. duygular geçtiği gibi korku duygusu da geçmektedir. Kur'an'da geçen korku çeşitlerinin başlıcaları şunlardır:

3.2.1.Allah Korkusu

İnsana ait birçok duygu mevcuttur. Bunlardan birisi de Allah korkusudur. Kur'an-ı Kerim'de Allah korkusu kavramı üzerinde çok fazla durulmaktadır. Allah korkusu kavramı başka manalara da sahip olup imanın temelini oluşturmaktadır. Fakat gerçek manasıyla korkudan da tamamen bağımsız değildir. Bilakis aynı zamanda korkunun da yüksek şiddete sahip şeklidir. Çünkü korkulan şeyin kudreti, hiçbir şey ile kıyaslanamayacak kadar büyüktür. Bir şeyden korkmak, ondan gelebilecek tehditler ve zararlar karşısında kalpte cereyan eden bir takım kaygıların maksimum düzeyde hissedilmesiyle gerçekleşir. Korkuya sebep olan şeyin şiddeti ve süresi duyulan korkunun derecesiyle doğru orantılıdır (Terzi 1989: 13-15).

Allah varlık itibariyle diğer tüm varlıklardan farklıdır. Aynı zamanda Allah, diğer tüm varlıkların var olmalarının ve varlığını devam ettirebilmelerin de tek kaynağı durumundadır (Düzgün 2005: 130). Bu nedenle en çok O'ndan korkulması gerekmektedir. O'nun bir şeyi dilediğinde sadece "Ol!" demesi (Bakara 2/117) yeterlidir. O'nun kuvveti ve kudreti her şeyi kuşatmıştır (Bakara 2/148). O'nun kudreti ve büyüklüğü karşısında hissedilen saygı ve korku duyguları herhangi bir varlığa karşı hissedilenlerden çok farklıdır. Çünkü Allah varlığı itibariyle yarattığı hiçbir varlığa benzememektedir (Bilgi 2000: 85).

Maturidi (2006), inananların Allah'tan korkmasını, Allah'ın güç ve kudretine inanmasına ve işlenen günahlardan dolayı Allah tarafından dünya ve ahirette cezalandırılması gerçeğine dayandırır. O'na göre, Allah korkusu, salt psikolojik bir korku olmaktan çok, Allah'ı bilip tanımak suretiyle kulluğun idrakine varmaktır (s. 12-36). Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'de sadece âlimlerin Allah'tan hakkıyla korktuğu vurgulanmaktadır (Fatır 35/28).

Allah korkusu; gönülden kibir, gurur ve çekememezlik gibi kötü huy ve duyguların atılmasını sağladığından insanda zillet ve meskenet duygularının oluşmasına da vesile olarak onu ahlaki yönden terbiye etmektedir. Allah'tan korkmak; Allah'ı ve sıfatlarını tanımak, kâinatta her alanda hükmün tek sahibi olduğunu bilmek, Allah'ın yüce ve ihtiyaçlardan münezzeh olduğunu, yaptıklarından insanın sorumlu olduğunu Allah'ın hiçbir şekilde sorumlu olmadığını bilmekle olur (Gazali 1973: 527).

Allah korkusu, kişinin imanını sağlamlaştırır ve ruhunu saflaştırır. Enfal suresi 8. ayette Allah şöyle buyuruyor: *“İnananlar ancak o kimselerdir ki, her ne zaman Allah'tan söz edilse kalpleri korku ile titrer ve kendilerine her ne zaman O'nun ayetleri ulaştırılırsa inançları güçlenir ve Rablerine güven beslerler.”* Yine Kur'an-ı Kerim'de Allah korkusunun insanın menfî davranışlarını engellediğinden bahsediyor. Kur'an'da konuyla ilgili olarak Allah şöyle buyuruyor: *“Ey iman edenler! Aranızda gizli konuşacağınız zaman günahı, düşmanlığı ve Peygamber'e karşı gelmeyi fısıldamayın. İyilik ve takvayı konuşun. Huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun.”* (Mücadele 58/9).

Kur'an-ı Kerim'de Allah korkusunun insanın müspet davranışlarını artırdığı bildiriliyor: *“Sizi Mescid-i Haram'dan çevirdiklerinden dolayı bir topluma olan kininiz sizi saldırıya sevk etmesin. İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın. Allah'tan korkun çünkü Allah'ın azabı çetindir.”* (Maide, 5/2). Bu ayette bireyin Allah'ın azap edeceğinden korkması, O'nun sonsuz kudreti karşısında hissettiği durumu anlatılır. Bu korku inanan insanın daima içinde mevcut bulunması gereken bir korkudur.

Allah'ın azabından duyulan korku, diğer korkularla kıyaslanacak olursa şu gibi hususiyetler ortaya çıkacaktır:

1. Allah'ın azabıyla ilgili korku belli bir zamanla kayıtlı değildir. Hiç beklenmedik anda meydana gelebilir. Kur'an'da bu husus şöyle belirtilir: “*Belki aniden gelecekte onları şaşırtacaktır.*” (Enbiya 21/40).

2. En güvenilir olarak bilinen hiçbir mekân ve sığınak Allah'ın azabı karşısında güvenlik hissi veremez. Mesela Nuh'un (a.s) oğlunun azaptan kendini korumak için dağa sığınmak istemesi (Hud 11/43), Semud kavminin dağlarda bulunan kayaların içinde evler yontmaları (Araf 7/74), Ad kavminin fiziksel olarak güçlü ve kuvvetli kişiler olması (Araf 7/69) vb. azabın önlenmesine engel olamamıştır.

3. Allah'ın azabı şiddet olarak, dünyadaki korku veren her şeyden daha üstün bir şiddete sahiptir. Buna örnek olarak ahirette inkâr eden topluluğun çarptırılacakları korkunç azaplar verilebilir (Müzzemmil, 73/17; Hac, 22/2; Abese, 80/34; Kıyame 75/27).

4. Allah'ın azabından duyulan korku süre olarak da, dünyevi korkulardan farklılık gösterir. Dünyevi korkular, belli sürede sona ererken Allah'ın ahirette inkârcıların uğratacağı azabın sürekli oluşu onların her halükârda korkularının da nihayetsiz olduğunu ortaya koyar. Bu durumda olaya korku olarak bakacak olursak her yönüyle Allah'ın azabının sonucunda verilen korkunun, dünyevi bütün korkulardan farklı olduğu anlaşılır (Terzi 1989: 13-15).

Bir insan kendisinden makam ve mevki olarak üstün olan birisinin ikram ve ihsanına layıkıyla karşılık verememekten dolayı kaygılanır. Kulun Allah'tan korkması da bunun gibidir. Amirinin huzuruna varan kimsede heyecanlanma, titreme ve terleme gibi fizyolojik değişiklikler görülür. Bu durum, amirin konumuna ve makamına karşı duyulan sorumluluk duygusundan kaynaklanır. Allah'ın da yüce bir makamı vardır. Bu nedenle O, bir gün kullarını bu makamına çağıracaktır. Allah kullarını başka makamlardan değil, sadece kendi makamından kaygı duyup korkmalarını ister (Baydar 1999: 34 ve 35). Böylece insan, Allah'ın huzurunda olma bilinciyle iç âleminde korkuyla titrerken ruhen saflaşır, bütün kötü duygulardan ruhunu arındırır. İşte bu ruh arınması onu birçok zaafılardan kurtararak ahlaki anlamda olgunluğa eriştirir (Bilgi 2000: 77).

Kur'an'ın hedeflediği anlamda Allah korkusu; insanı denetleme, yerine göre frenleme ve yerine göre de harekete geçirme gibi çok önemli fonksiyonları icra etmektedir. Bu açıdan değerlendirilen Allah korkusu, fonksiyonel bir korkudur. İnsanı hem bireysel hem de toplumsal planda yetiştirir, olgunlaştırır ve ahlaken geliştirir. O adeta bütün fertlerin iç denetleyicisidir (Bilgi 2000: 86). Birçok kanunların ve emniyet güçlerinin yapamadığı etkiyi Allah korkusu gerçekleştirir. Böylece Allah korkusu, inanan insanların bireysel ve toplumsal planda elde etmeyi arzuladıkları huzur ve güvenin teminine büyük katkı sağlar.

Allah korkusuna karşı inançsız bireylerin ise temelde üç türlü psikolojik tepkileri söz konusudur. Bunlardan birincisi “yadsıma (inkar)” dır. Birey kendisinde korku oluşturan bu duruma karşı inkâr yolunu tercih ederek tepki göstermektedir. İkincisi “maskeleye”dir. Bu tür tepki gösteren birey, kendisini tamamen dünya meşguliyetine yönelterek Allah'ı düşünmeye fırsat bulamaz hâle gelir. Üçüncüsü ise, “bastırma” tepkisidir. Burada da birey, Allah ile ilgili düşüncelerini bilinçli olarak şuur dışına bırakma eğilimindedir (Hökelekli 1996: 97-100). Bu durumda birey kendisini rahatsız eden uyarıyı bilerek göz ardı etmektedir. Dolayısıyla inançsız bireylerin Allah korkusuna yönelik olarak üç türlü savunma tepkileri geliştirdikleri anlaşılmaktadır.

3.2.2.Ölüm ve Ölüm Ötesi Hayat Korkusu

Yaratılmış olanların hepsi, yaşamını devam ettirme, var olma, gelişme ve iyi olma ihtiyacı içerisinde. Modern psikologlarca bu, bütün ihtiyaçların en önemlisi, tüm güdülerin kaynağı olarak değerlendirilmekte (Baymur 1993: 66) ve bu durum, “gerçekleşim” (actualization) diye adlandırılmaktadır. Tüm canlılar gibi insanlarda var olma temel motivini daima hissetmektedir. Buna yaşama isteği de denilmektedir (Hökelekli 1996: 97).

Yaşamın kaçınılmaz bir sonucu olan ölümse insan için çaresi olmayan bir olgu, yaşama arzusunun önünde bir engel, kaygı ve korku uyandıran bir durumdur (Hökelekli 1996: 85). Ölüm maddi yönden, canlı organizmaların kendilerini yenileme kabiliyetlerinin yok olması veya hayati merkezlerden birinin (kalp, beyin gibi), birkaçının veya tamamının tahrip olması sonucu hayatiyetinin sonlanmasıdır.

Manevi ve dini açıdan ise ölüm, ruhun bedenden ayrılarak ahiret hayatına doğru yol alması olarak kabul edilmektedir (Karaca 2000: 86).

İnsanın içinde bulunan ölüm duygusu; onu hayatın tüm güçlüklerine karşı uyarmakta, dışarıdan gelebilecek tehdit ve saldırılara karşı tedbir almasını sağlamaktadır. Belalar, musibetler, beklenmedik ilahi afetler vs. bilen ya da bilmeyen (Gazali 2016: 131) hiçbir varlık ona çözüm bulamamıştır. İnsan ölüm karşısında çaresizlik içerisinde. Bu çaresizlik durumunda kendini koruma motivisi insana hiçbir çözüm üretememektedir. İşte bu noktada, insanı rahata erdiren, çaresizliğini ve gerilimini hafifleten din duygusu ve dinin sunduğu çözümler olmaktadır (Hökelekli 1996: 97).

Hastalıkların, savaşların, şimşek, deprem, sel gibi insana korku ilham eden tabiat olaylarının temelinde hep o ölüm gerçeği vardır. Ölüm dünyadaki bir kısım zevklerin terk edilmesinden dolayı insanı üzebileceği gibi, ruhun bedeni terk etmesi anında duyulabilecek acılarda insanların ondan uzak kalmaları gayretini göstermelerine neden olmaktadır. Sevgili Peygamberimizin dahi ölüm anında duyulabilecek acılar için, “*Rabbim ölüm acısını kolaylaştır.*” (Tirmizi, *Cenaiz*, 8). duasıyla Allah’a niyazda bulunması, yine ölüm anındayken buram buram terlemesi, ölüm anının zihinlerde hissedilmesi için yeterlidir (Özata 1996: 50).

Ölüm kimilerine göre, her topluluğun üzerine eğilip düşündüğü çözümü olmayan bir mesele, (Egemen 1963: 31) kimilerine göre de oldukça basit olmakla birlikte kişinin zihnini, duygularını, yaşantısını doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren bir meseledir. “*Her nefis ölümü tadacaktır.*” (Âl-i İmran, 3/185) emrinin gereği olarak dünya hayatıyla tanışan her varlığın “*kendisinden kaçma arzusuyla*” (Cuma, 62/8) beraber tecrübe etmek zorunda kalacağı bir gerçektir. Mevlana’nın ölümü sevgiliye kavuşma anı olan “*düğün gecesi*” olarak ifade etmesi bu bakımdan bir örnektir (Gölpınarlı 1952: 267).

Kur’an-ı Kerim’deki ifadelerden anlaşıldığı üzere, ölüm korkusu, ölüm ötesiyle ilgili kaygı, dini yalanlayanlar ve sadece dili ile inandık diyenler içindir. Diğerleri, yani iman edip salih amel işleyen kişiler için ne bir korku ne bir kaygı vardır (Bakara, 2/62-112; Maide, 5/69; En’am, 6/48).

Mehmet Aydın (1987), ölüm korkusunu iki nedene bağlar. Ona göre ölümün acı veren bir durum olduğu düşünce ve inancı, insanda ölüm korkusunu oluşturduğu gibi, yine insanın sahip olduğu maddi ve manevi bütün değerlerini kaybedeceği fikri de onda ölüm korkusu meydana getirmektedir (Aydın 1987: 236).

Her canlı gibi insan da çözümü olmayan bu çaresiz sonu istemese de kabullenmek zorundadır (Kağıtçıbaşı 1992: 310). Ölümden sonraki sonsuz hayata olan inanç, bir türlü çözümü olmayan ölüme karşı bir tatmin aracı olabilmektedir (Hökelekli 1996: 97).

Freud (1992), doğum esnasında yaşanan korku ve hadım edilme korkusundan sonra ölüm korkusunu süper egonun geçirdiği en önemli korkularından sonuncusu olarak değerlendirmiştir (s. 63-66). C.G.Jung (2017)'a göre, ölüm korkusunun temelinde yaşama korkusu vardır. Bu bağlamda ölümden çok korkan kişiler, aynı zamanda yaşamaktan da çok korkarlar. O'na göre yaşama korkusunun sebebi de bireyin, hayata kendini tam anlamıyla bağlamasından dolayı psiko-sosyal uyum sağlayamamasıdır (Jung 2017: 47).

Ölüm korkusuyla ilgili açıklamalarda bulunan kuramlardan bilişsel kuram, bu korkuyu farklı bir şekilde değerlendirir. Bu kurama göre kişi, önce yaşanan olay ya da durumun tehdit olup olmadığını değerlendirir. Tehdit eden olay ya da durum varsa olası zararlarını ve bununla nasıl baş edeceğini düşünür. Daha sonra bu olay ya da durumun nasıl üstesinden geleceğini belirlemeye çalışır. Bunun sonucunda tehlikenin olup olmadığına dair yorumda bulunur. Bilişsel kuramda, ölüm korkusunun ortaya çıkmasının nedeni ise kişinin ölüme ilişkin oluşturduğu otomatik düşüncelerdir (Sungur 2006: 27-38). Kur'an ölümün kaçınılmaz bir gerçek olduğundan bahseder (Âl-i İmran, 3/185). Böylece insandaki ölüme ilişkin olumsuz düşünceleri ortadan kaldırır.

Varoluşçu kurama göre ise, ölüm korkusu her insanın derinliklerinde vardır ve çoğu zaman bilinç düzeyine ulaşmadan savunmalara maruz kalır. Bu kurama göre ölüm insanlar için büyük bir ikilem oluşturur. Bir yanda özgür irade ile seçilebilecek ölüm, diğer yanda istenmese de kendiliğinden gelecek olan ölüm ikilemidir (Karaca 2000: 122-124).

Freud (1992), “Allah inancı ve ahiret hayatıyla ilgili diğer inançlar, insanın çaresiz kaldığı ölüm korkusundan kaynaklanmaktadır.” demektedir (s. 72). Onun bu iddiası öğrencisi Carl G. Jung (2017) ,“Allah inancını ölüm korkusuna indirgeyen Freud’un bu inancı, baskı altına alınmış, cinsiyetten kaynaklanan bir inanç olarak görülmesinin büyük bir hata olduğunu” söyleyerek tenkit etmiştir. İnsan istese de istemese de kendi dışında daima güçler ve hâkimiyetler vardır ve olacaktır da; burada önemli olan husus, üstün güç ve tek hâkim olan Allah’ın emrine girebilmektir (Jung 2017: 28), demektedir.

Kübler Ross (1997), ölüm korkusunu dini açıdan da ele almıştır. O’na göre, bireyin ölüm karşısında yapacak bir şeyi olmadığından bu durumla ilgili nefret ve öfke duyar veya dini gereklerine uygun şekilde çeşitli ayin ve törenlerle bu durumu hafifletmeye çalışır (Ross 1997: 58). Fromm (1996) ise ölüm korkusunu daha çok dini nitelikte bir sorun olarak değerlendirir. Her insanın ölüm karşısında yaşadığı normal korku ve insanları sürekli tedirgin eden ölüm korkusu şeklinde iki tür ölüm korkusu olduğunu belirtir. Bireyi sürekli tedirgin eden korkunun akıl-dışı olup hayatı güzel bir şekilde yaşamamaya bağlı olduğunu savunur. Ayrıca ölüm korkusunun ölümden değil, sahip olunan şeyleri, bedeni, mal-mülkü, benliği yitirmekten ve hiçbir şeye sahip olamama korkusundan kaynaklandığını savunmuştur (Fromm 1996: 53).

Kur’an’da ölüm korkusunun nedenleri ise net bir şekilde izah edilmektedir. Çünkü Yaratıcı insanın zaafalarını ve güçlü yönlerini daha iyi tanıdığından insana da bunu göstermektedir. Kur’an’da ölüm korkusunun kaynakları insanın kendi kendine yaptığı telkinler, zanna kapılma, şeytanın vesveseleri ile insanlar ve cinlerden gelen negatif telkinler olduğu görülmektedir (Hucurat, 49/12; Kâf, 50/16; Şems, 91/7-10). Böylece Kur’an ölüm korkusunu bir yaşam tarzı haline getirmekten ziyade, iman edip salih amel işleyerek pozitif yönde bir hayat sürmemiz gerektiğini bildirmektedir (Maide, 5/69; En’am, 6/48).

3.2.3. Hayatı Tehdit Eden Korkular

Kur’an-ı Kerim incelendiğinde, insanın çok değişik şekillerde uyarıldığı ve korkutulduğu görülmektedir. Bu uyarılardan bir tanesi de insan yaşantısına müdahalelerle meydana gelen ve onun hayatını tehdit eden tabii afetler, hastalıklar ve musibetlerle ilgili korkulardır (Kazan 2002: 52).

Kur'an'da bazı ayetlerde çeşitli peygamberlerin halklarına gelen musibetlerden bahsedilmektedir. Örneğin Firavun, halkına Hz. Musa'ya inanmamaları sebebiyle üzerlerine çekirge, böcek ve kurbağa gönderilmiş ve insanlar açlıktan, susuzluktan ölecek seviyeye gelmişlerdir (Araf, 7/133). Hz. Nuh'un kavmi, yapılan bütün uyarılara rağmen Nuh'a ve getirdiklerine inanmamaları sonucunda tufan ile cezalandırılmıştır (Kamer, 54/11-14). Bu ve benzeri birçok kıssada insanların Allah'ın isteklerini yerine getirmemeleri sebebiyle helak oluşları anlatılmakta ve azaba uğradıkları vakit yaşadıkları ve hissettikleri bizlere anlatılmaktadır. Böylece Kur'an, muhatabı olan insanlara aynı şekilde davranmaları halinde kendilerinin de bu ve benzeri azaplara uğrayabilecekleri uyarılarında bulunmaktadır (Özata 1996: 56).

Kur'an'da insan hayatını tehdit eden korku veren ayetlere dikkatlice bakıldığında, bütün ceza ve musibetlerin kaynağı olarak Allah gösterilmektedir. *"...ve yıldırımlar gönderir, onları dilediğine hemen isabet ettirir..."* (Rad, 13/13) ayetinde de belirtildiği gibi Allah dilediğine azap etmekte ve çeşitli musibetlere uğratmakta, dilediğinden de bu ve benzeri cezalandırmaları ertelemekte ya da kaldırmaktadır. Bazı durumlarda bu tür cezalandırmayı Allah direkt olarak kendisi yapmamakta, ancak dilediği şekilde bu işi yapacak çeşitli vesilelerde kılmaktadır (Araf, 7/167).

Kur'an'da geçen ve insanın hayatını tehdit eden korkularla ilgili ayetlerde rüzgârdan çekirgeye; yıldırımdan zulmeden insanlara kadar çok geniş bir yelpazede anlatılan bu tür musibet ve cezalar bazen bir yıl içerisinde birkaç defa dahi tekrarlanabilmektedir (Tevbe, 9/126). Böyle kötülüklerden korunmak için insanların tövbe edip yaşantılarını ve inanışlarını düzeltmeleri istenilmektedir (Kazan 2002: 52).

Kur'an da insanlara hastalık, afet ve çeşitli musibetler verilmesinin sebebi olarak sadece insanların Allah'ın isteklerini yerine getirmemeleri ya da O'na inanmamalarını göstermek doğru değildir. İnsanlar bazen Allah'a karşı çok büyük bir günah ya da kusur işlemekten de böylesi durumlarla karşılaşabilmektedir. Kur'an hastalıklar ve afetlerin bazen uyarı vesilesi olarak da insanlara verilebileceğini belirtmektedir (Araf, 7/94). İnsanların değişik durumlarda tutarlılık ve

samimiyetlerinin ölçülmesi amacını taşıyan böyle bir imtihan aynı zamanda insanların bu durumlar karşısında sabretmeleri gerektiğinin ilahi bir öğretisi olarak da karşımıza çıkmaktadır (Kazan 2002: 51 ve 52).

Kur'an'da kıssalar da önemli bir yer tutar. Bugün dini öğütlerin kalbe tesirinde en etkili yöntemlerden birisinin kıssalar olduğunu eğitim tecrübeleri de ortaya koymuştur (Nekra 1974: 543). Kıssada anlatılan olay, kişinin duygularına ustalıkla hitap ederse bu, insanın büyük bir ilgi ile kıssayı takip etmesini sağlamaktadır. Psikolojik ilimler, insanı motive eden bir olay veya durum ne kadar kuvvetli olursa, insanın dikkatinin o derece arttığını, bütün benliğinin o olay ve duruma yöneldiğini belirtmektedir (Öztabağ 1970: 98).

İnsan hayatını tehdit eden korkular, bireyin kendisini güvenlik ve emniyet içerisinde hissedemeyişinden kaynaklanmaktadır. İnsanın güvenlik ihtiyacı ve güvenlikte olmayı arzulaması onun en temel güdülerindendir (Baymur 1993: 71). Bu sebeple o, güvenliğini tehlikeye sokan durumlardan korkar ve ondan kaçma eğilimi gösterir. Bu durum korkunun davranışlara yansıyan şeklidir. Ancak bazı insanlar korktukları nesneden kaçmaya çalışırken, bazıları da korkularıyla sıkı bir mücadele içine girerler. Korktukları nesneyi ortadan kaldırmak suretiyle emniyet içerisinde olmayı isterler. Dolayısıyla korku bireyin kendisini emniyet ve güven içerisinde hissedememenin sonucu olarak ortaya çıkar (Yapıcı 1997: 228). Ayrıca korkunun ortaya çıkmasında, insanın içinde doğduğu, yaşadığı doğal ve sosyal ortamın, inancın kısaca sosyal öğrenmenin etkisi ve önemi vardır (Köknel 1995: 20). Sosyal öğrenme kuramı açısından değerlendirildiğinde, bütün korkular aktarılan, anlatılan, yaşanılan bir tehlikenin ya da tehdit dolu bir ortamın öğrenilmesi sonucu ortaya çıkar. Kur'an kıssalarla geçmiş ümmetlerin yaşadığı hayatı tehdit eden korkuları etkili ve sık bir şekilde anlatarak insanların ibret almalarını sağlamak istemektedir.

3.2.4. Maddi Hayatla İlgili Korkular

Kur'an'da insana ait olan korku türlerinden biri de malların ya da hayatın devamı için gerekli şeylerin azaltılması korkusudur. İnsan kendisine yönelik her türlü tehditten ve tehlikeden korunmak istemektedir. Kendi varlığının devamına engel olacak şeyler karşısında da insan bu durumdan kurtulmak için ondan kaçmak ya da tehlikeyi savuşturmak için onunla mücadele etmek gibi tepkiler vermektedir. Ancak

tehlike net değilse ya da tehlike gelecekte olma ihtimali olan bir durumsa bu noktada geleceğe yönelik korku ve kaygı oluşmaktadır (Kazan 2002: 59).

İnsan gelecekte olması muhtemel olumsuzlukları ortadan kaldırmak için gayret etmektedir. Gelecekte hayatını kolaylaştıracak ve zor zamanlarda kendisine yardımcı olacak şekilde mal biriktirmesidir. İnsanların mal ve servete olan aşırı düşkünlüklerinin altında yatan en önemli etken bu olsa gerektir (Âl-i İmran, 3/14).

Kur'an'ın insanların hayatlarını temin etmek için mal biriktirmeleri ve servet edinmelerinden bahseden ayetleri incelediğimizde, insanlardaki mal ve servet hırsının kaynağının, insanın fitratında olduğu görülür. Kur'an'da insanların mala ve evlada karşı gösterdikleri bu isteğin nedeni yaratılışlarından getirdikleri bir sevgidir (Âl-i İmran, 3/14). Dolayısıyla bu istek anormal olarak karşılanmamıştır (Şura, 42/11-12). İnsanların hayatı temin etmek için mal ve servete karşı gösterdikleri çabaların karşılığı bu dünyadayken verilecektir (Hud, 11/15). Kur'an'ın mal biriktirmeye ve servet edinmeye bakışında dikkatleri çeken bir noktada mal ve servete verilen değer, sahibi tarafından ne derece değer gördüğü hususudur. Burada insan mal-mülk ile imtihan edilmektedir (Âl-i İmran, 3/186). İnsanlar mal ve servet sahibi oldukça güç ve otoriteleri artmakta ve insanın iktidarının bir simgesi haline gelmektedir. İnsanlar mal ve servetin kendisine kazandırdığı bu değerlerin farkındadır ve onu elde etmek için hak gibi birçok erdemi hiçe sayabilmektedir. Allah, böyle bir hayat tarzını onaylamadığı ve bu duruma şiddetle karşı çıktığı için insanların mal ve servete olan hırs ve isteklerini frenlemek, böylece insanda var olan bu arzuların meşru sınırlar içinde değerlendirilmesi gerektiğini bildirmektedir. Bu nedenle Allah bazen, rızık ve mallarını azaltmak ya da artırmak suretiyle onları bir sınava tabi tutmaktadır (İsrâ, 17/30; Karaman ve ark. 2004: 418).

Kur'an'da insanların mal ve servetlerinin azaltılmasını sağlayan birkaç sebep gösterilmektedir. Bunlardan en önemlisi insanların Allah'a ve O'nun elçilerine inanmamaları ya da onlara isyan etmeleridir. Kur'an'da Yahudilerin yoksullukla imtihan edilmelerine neden olarak Allah'ın gönderdiğine kanaat etmemeleri ve Hz. Musa'ya karşı itaatten uzaklaşarak asi olmaları gösterilmektedir (Bakara, 2/ 61).

Kur'an'da Firavun'un kavminin yıllarca yoksulluk, pahalılık ve mahsul noksanlığına uğratılmasının sebebi olarak anlatılanları insanların düşünüp ibret

almadıkları belirtilmektedir (Araf, 7/30). Yine Kur'an'da Allah'ın rızkı dilediğine az verip dilediğine de bol vermesinin sebebi olarak insanların ya da iman edecek toplulukların bundan ders almalarının istenmesi gösterilmektedir (Zümer 39/52).

Kur'an'da Allah'ın insanların mallarından ve hasatlarından azaltmasının bir başka sebebi olarak da nimetlerin değerini yeterince idrak edememeleri gösterilmektedir (Araf 7/130). Kâinattaki her şeyi Allah verdiği gibi insanların kullandığı ve serbestçe harcadıkları bütün nimetlerde Allah'ındır. Bu noktadan hareketle Kur'an'da güven, huzur ve bol nimetler içerisinde bulunan bir beldeden örnek verilmek suretiyle bu beldeye yaşayan topluluğun zaman içerisinde nimetlere karşı nankörlük ettikleri için açlık ve korku ile cezalandırıldıkları anlatılmaktadır (Sebe 34/15-17). Sebe kavminin Allah'ın nimetlerine karşı şükretmeyip nankörlük etmeleri sebebiyle ulaştıkları medeniyet seviyesi bir anda silinip, yaşadıkları lüks ve ihtişamlı hayatın aniden yok olup gittiği; yerine fakir ve rezil bir hayat sürdükleri yine Kur'an'da ifade edilmektedir (Neml 27/29-40).

Kur'an'ı incelediğimizde, insanların fakirlik ve mallardan ve hasattan azaltma ile cezalandırılma sebeplerinden bir diğeri de insanların şırmarmaları ve zenginliğin getirdiği güç ve ihtişamdaki dolayı gurura kapılmalarıdır. Karun kıssasına baktığımızda, Karun'un zenginliğin verdiği gurur ve şımarıklık içerisinde bulunduğu, insanların böyle bir yaşam tarzına sahip olmak ve Karun'un yerinde olmak istedikleri belirtilmekte ve bu nedenlerden Karun'un helak edildiği bildirilmektedir (Kasas 28/76-82).

Korkuyla ilgili kuramlardan biri de edimsel koşullanma kuramıdır. Bu kurama göre, insanları belirli hedeflere doğru motive etmenin ve harekete geçirmenin iki yolu vardır. Birincisi, kişi arzu edilen eylemleri yaparsa mükâfatlandırılır. İkincisi ise, istenmeyen eylemleri yaparsa cezalandırılır (Aydın 2016: 133). Kur'an'da cezaya bir eğitim unsuru olarak başvurur. Ancak onun sadece insanı ıslah etmek için buna başvurduğunu bilmek gerekir. Allah'ın insanların mallarından azaltma yaparak onları cezalandırması ıslah etmek amacına yöneliktir.

3.2.5. Ahiret Hayatıyla İlgili Korkular

Ahiret kavramı Arapça'da, son ve sonra, sona ait olan, son gün anlamında bir kelime olup bu dünyadan sonra başlayan yeni ve sonsuz âleme denir (Sarı 1982: 9).

Kâinattaki bütün canlıların yaşamları ömürle sınırlandırılmıştır ve yaratılan her şeyin mutlaka bir sonu olacaktır. Kur'an, baki olanın sadece Allah olduğunu, onun dışındaki her şeyin fani olduğunu dolayısıyla her canlının ölümü tadacağını bildirmektedir (Rahman, 55/26 ve 27). İnsan da içinde yaşadığı çevrede bulunan canlıların zaman içerisinde birer birer yok olup gittiğine şahit olmaktadır.

İman esaslarından biri olan ahiret gününe iman, Kur'an'ın üzerinde durduğu konulardan biridir. Kur'an'a göre ahiret, insanın ömrünü tamamlamasıyla başlayıp kıyametin kopmasını, hesaba çekilmeyi, cennet ya da cehenneme gönderilme sürecini içine alan sonsuz bir hayattır. Kur'an insanlara ahiret düşüncesini, insanların zihinlerine bazen apaçık delillerle bazen de örnekler vermek sureti ile naksetmektedir. Kur'an'ı incelediğimizde gerçekte ahiret hayatının mahiyetinin dünyada yaşanan hayatın neticesi olduğunu ya da insanın yeryüzündeki çabalarının uzun vadede verdiği meyvelere yönelik olduğunu görmekteyiz (Ankebut 29/64; Mümin, 40/39). Dolayısıyla ahiret inancı, insanı en güzel biçimde yaratan ve sonsuz nimetler veren Allah'ın onu boş yere yaratmadığını, hayatının bir amaca yönelik olduğunu insana hatırlatması açısından önemlidir (Izutsu 2010: 208).

Ahiretten bahseden ayetlere baktığımızda, ahiret tasvirinin genelde cennet nimetleri ve cehennem azabı şeklinde olduğunu görmekteyiz. Ancak Kur'an'a göre ahiret anlayışını temel olarak belirleyen görüş, her insanın dünya hayatında yaptığı işlerin gerçek anlamda farkına vardırılacağı gerçeğidir. İnsan bu durumda yaptığı iyilik ve kötülükleri, yapmadıklarını ve varsa hatalarını karşısında bularak bunların kesin ve ebedi sonucuna katlanacaktır (Âl-i İmran, 3/56; Maide, 5/5; Ahzab, 33/29). Bu hâlin anlatılması ise insanın dünyada iken tüm yaptıklarının en ince ayrıntısına kadar kaydedildiğini, tüm yaptıklarının bir gün karşısına çıkacağını bilerek derin bir korkuyla insanda sorumluluk bilincinin artmasını sağlayacak; bu sayede insan geleceğe ait korku ve kaygıların temizlenmesine özen göstererek yaşayışına yön vermeye çalışacaktır (Kazan 2002: 65).

Hesap gününde, kişinin tek başına kalacağı, hesaptan yüz akı ile çıkıp çıkamayacaklarını düşüneceklerinden, yakınlarıyla bile ilgilenemeyecekleri Kur'an'da ifade edilmektedir. Öyle ki temel bir içgüdü olan annelik şefkatinin yok olarak annenin bebeğinden vazgeçeceğini anlatan ahiret tasvirleri o günün dehşetini

gözler önüne sermektedir (Abese, 80/34-37). Bu sadece yalnız olarak değil, dünya ile ilgili her şeyden, herkesten mahrum olma durumudur. Bu canlı tasvirlerle Kur'an, kişiye kıyamet gününde amellerinin dışında yalnız kalacağını hissettirmektedir. “*Onun söylediği (tüm mal ve evladına) biz varis olacağız ve o, bize tek başına olarak gelecektir.*” (Meryem, 19/80) ayeti de bu gerçeğe açıklık getirmektedir. Bu, dile getirilen gerçek ise ahiret günü ile ilgili olarak insanı korkuya düşüren bir durum olmaktadır (Alptekin 2009: 47).

İnsan eğer bir şeyden korkuyorsa küçük büyük ne varsa hepsini tespit eden Allah'ın adaletinden korkar (Kehf, 18/49). Ahiret gününe olan iman her ne kadar insanda çetin bir hesaba karşı korku uyandırsa da aynı zamanda onun bağışlanma ümitlerini yeniler, acılarını asgari düzeye indirir (Kazan 2002: 65). Böylece inanan insan korku ve ümit arasındaki dengeyi korumuş olur. Bu dengenin sonucunda da insanın psikolojik anlamda sıkıntılarından kurtulması sağlanmış olacaktır.

Allah, kıyamet gününü, hikmeti gereği belli bir süreye kadar ertelemiştir. Allah'ın zalimler topluluğunu dünyadan alışı onları büyük bir korkuya sevk ediyorsa ahiretteki çetin azabı da şüphesiz onları daha fazla etkileyecektir. Ayetlerdeki ikazlar, kalplere ve zihinlere yönelik olup küfrün önde gelen elebaşlarının kalplerine korku salmayı hedeflemiştir. “*Biz onu sadece belli bir süre için erteliyoruz.*” (Hud, 11/104) ayeti, kâfirlerin önlerinde değerlendirmeleri gereken son bir fırsat olduğuna dair ikaz olabilir. Fakat bu ikazdan sadece ahiret gününe hazırlıklı olanlar faydalanırlar (Derveze 1997: 84).

Mahşer günü korkusunu yürekten hisseden kimselerin özellikle kavmi helak olan peygamberler olduğunu görürüz. Peygamberler, kıyamet günü korkusu kavimlerini çepeçevre sarmadan önce tavsiye ve ikazlarda bulunurlar. Hz. Nuh kavmini Allah'a ibadet etmeleri için uyarır ve müthiş bir günün azabıyla korkutur (Araf, 7/59). Hz. Hud da, Rablerine karşı gelmekten sakınmalarını ve yalnız Allah'a ibadet etmelerini aksi takdirde kendilerine müthiş bir günün azabının gelmesinden korktuğunu anlatır (Şuara, 26/135). Hz. Şuayıp da halkına, “*Allah'a ibadet edin, ölçü ve tartıyı eksik tutmayın.*” diye söyler. Ayrıca bolluk içinde olduklarını böyle giderse azapla kuşatacak olan bir günden korktuğunu söyler (Hud, 11/84; Karaman ve ark. 2004: 156-157).

Allah, pek çok ayette, inanmayıp inkâr eden ve yasaklarını önemsemeyen kimseleri cehennem azabıyla korkutmuştur. “*Onların üstlerinde de altlarında da ateşten tabakalar vardır. İşte Allah, kullarını bununla korkutur. Ey kullarım bana karşı gelmekten sakının!*” (Zümer, 39/16). “*Alev alev yanan bir ateşle sizi uyardım. O ateşe, yalanlayıp yüz çeviren kötüler girer.*” (Leyl, 92/14). Cehennemden korkmak demek, Allah’ın çetin olan azabından korkmak demektir. Bu korku inanan insanlarda günahattan uzaklaşmaya dolayısıyla azaptan kurtulmaya vesile olur (Karaman ve ark. 2004: 573-574).

Korkunç azap ve işkencelerin, yani mutsuzluğun yeri olan cehennem insanlara korku vermektedir. Kur’an’da yanan aleviyle ısı seviyesi çok yüksek olan bir mekân olarak belirtilen cehennem, insanları korkuyla dehşete düşürecek şekilde tasvir edilmiştir (Bakara, 2/24; Me’âric, 70/16). Cehennem inananların zihin dünyasında ceza ile özdeşleşmiş bir mekândır. Bu durum inanan insanlarda bir korku ve ondan uzaklaşma yönünde bir çaba oluşturmaktadır. Böylece Kur’an insanları doğru yola ulaşmalarını sağlamak için cehennem azabıyla korkutmaktadır (Yapıcı 1997: 247).

Kur’an’da ahiret hayatıyla ilgili korkutma ve müjdelemeler, ceza ve mükâfatlardan bahsetmek suretiyle insanlar düşündürülmeye ve bilinçli hale getirilmeye çalışılmaktadır. Bunun için insanlar sürekli sorumluluklarını bilmeleri noktasında uyarılmakta; içlerindeki geleceğe ait endişeleri temizlenmeye özen gösterilerek yaşayışlarına yön verilmeye çalışılmaktadır (Kazan 2002: 69). Bu nedenle Kur’an’da bu dünyadan sonra ebedi olacak ahiret hayatıyla ilgili hemen hemen her surede geçen bilgiler, uyarılar ve hatırlatmalarla insanların hayatlarına bir hedef çizilerek yaratılıştaki gayelerini unutmamaları sağlanmaya çalışılmıştır. Allah, inanan insanın dünyadayken ahiret hesabı korkusuyla yaşaması gerektiğini, bu manada korkusunu tamamıyla bu alana yöneltmesi gerektiğini bildirir (Abese, 80/34-37). Böylece inanan insan, yaşayışını bu alana yönlendirerek korkuların esiri olmaktan kurtulmayı tercih etmiş olacaktır.

Ahiret inancı, insanın ölüm gerçeğini içselleştirmesine katkı sağlar. Çünkü ölüm psikolojik olarak kabul edilmesi çok zor bir gerçektir. İnsan kendi yok oluşunu ve tükenişini düşünmek bile istememekte, geçmişteki anıları ve gelecekle ilgili

hayalleriyle yaşamaktadır. Bu yüzden ilk nazarda ölüm insana tabii bir olay gibi görünse de herkes böyle bir gerçek karşısında kendisini kolayca boyun eğmeye hazır hissetmemektedir (Karaca 2000: 334-364). Freud (1992)'un ifadesiyle, “*Kimse kendisinin öleceğine inanmaz.*” veya “*Bilinç dışında herkes kendi ölümsüzlüğüne inanır.*” (s. 75). Bu yüzden hiç ölmeyecekmişiz gibi yaşarız. İnsan için ölüm ne kadar tabii bir durum ise o kadar da felaket olarak gözükmektedir. Tam da bu noktada psikolojik bir çelişki yaşanmaktadır. Yani aynı anda hem ölümün varlığı kabullenilmekte hem de ondan kurtulmak istenilmektedir (Koç 1991: 163-187). Elliot (2006) bu durumu yaklaşma-kaçınma motivasyonu olarak açıklamaktadır. O’na göre yaklaşma motivasyonu, olumlu uyaranlara (nesneler, olaylar, olasılıklar) doğru davranışın harekete geçirilmesi ve yönlendirilmesi, kaçınma motivasyonu ise, olumsuz uyaranlardan (nesneler, olaylar, olasılıklar) kaçınma, uzaklaşma davranışdır (Elliot 2006: 111). Yaklaşma motivasyonunda, davranış, olumlu ya da arzu edilen bir olay, durum veya olasılıkla tetiklenir ya da yönlendirilirken; kaçınma motivasyonunda, davranış, olumsuz ya da istenmeyen bir olay, durum veya olasılık tarafından tetiklenir veya yönlendirilir. Yaklaşma-kaçınma motivasyonunun her ikisi de, başarılı bir uyumun ayrılmaz bir parçasıdır; yaklaşma motivasyonu gelişmeyi kolaylaştırırken, kaçınma motivasyonu hayatta kalmayı kolaylaştırır (Elliot 2006: 114-116). Bu durumda birey, ölüm olgusuna tabii bir olay olarak yaklaşırken diğer taraftan ölüm duygusundan kaçınarak ölümsüzlüğü arzu etmektedir.

İnkârda ısrar eden bireylerin, ölümün var olduğunu bildiği halde hiç ölmeyecekmiş gibi davranması ve ahirete inanmamaları savunma mekanizmalarından bastırma ile açıklanabilir. Bastırma mekanizmasına göre, “id” bireyden devamlı bir şeyler ister. “İd”in bu isteği, arzusu ve düşüncesi bireyi korkuya sokacak ise o zaman bu istek ve düşünce bilinçaltına atılır. Ancak yeri geldiğinde tekrar bilinç düzeyine çağrılabilirler (Freud 2018: 95). Bastırma mekanizması bu durumda ölüm düşüncesini unutmaya yarayan bir tür başa çıkma aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine inkârda ısrar edenlerin unutup bastırdıkları hususlardan biri de ahiret gününe imandır. Bu hususta Kur’an onlara şöyle seslenmektedir: “*Denilir ki: Bu güne kavuşacağınızı unuttuğunuz gibi biz de bugün sizi unuturuz. Yeriniz ateştir, yardımcılarınız da yoktur!*” (Câsiye, 45/34). Kâfirler dünya hayatında kendilerine ahiretle ilgili her türlü hatırlatma yapılmasına rağmen buna hiç oralı

olmamışlar ve o güne kavuşacaklarını unutmuşlardır. Ancak o gün geldiğinde onlar nasıl o günü unuttuysalar Allah da o günde onları öylece unutacaktır. Esasında Allah'ın unutmaması onlar için büyük bir psikolojik cezadır. Zira onlar bu davranışlarıyla dünya hayatında yardımsız bırakılmışlardır. Ahirette ise Allah'ın rahmetinden uzak tutulacaklardır (Bayram 2016: 155). Görüldüğü gibi Allah'ı ve ayetlerini unutanlar, yine öldükten sonra dirilmenin mevcudiyetini bilinçaltına atıp bastıran kimseler Allah'ın azabından kendilerini kurtaramayacaklardır. Zira bu unutma, gerçek bir unutkanlıktan ortaya çıkan bir unutma değildir. Bu nedenle onların böylesine bir psikolojik savunma içerisine girmeleri kendi kendilerini kandırmaktan başka bir şey değildir.

İnanan insan açısından bakıldığında ahiret inancının ayrıca bütün ölümsüzlük arzularını kuşatıcı bir nitelik taşıdığı da görülmektedir. Ölümlü bir varlığın kendi şartlarında ölümsüz olması imkânsızdır. Bu bakımdan ölümsüzlük özlemi, yeniden dirilişi ve hayatın devamını elinde tutan Yüce Allah'a inanç olmaksızın “narsistik bir arzu” olmaktan başka bir anlam ifade etmeyecektir (Hökelekli 1996: 97). Ölümünden sonraki ahiret hayatına olan inanç aynı zamanda, varoluşsal kimliğimizin devam etmesine müsaade eden Allah'ın kabul ve tasdiki anlamına gelir.

Ahiret inancı özellikle inanarak ölen insan için potansiyel bir yaşam, ödül ve dünyevi manada bir huzur vaad etmektedir. Ahiret inancı insanı, sadece kendi ölümü korkusuna karşı korumakla kalmayıp, aynı zamanda yakın birisini kaybeden insanları da fiziki ölümün neden olduğu, yıkıcı yanılsamalardan koruduğu kabul edilmektedir (Hökelekli 2008: 42-53). Yine ahiret inancı, başa gelen olumsuz olayları anlamlandırmada insana psikolojik destek sağlamaktadır. Böylece belirsizliğin doğuracağı boşluk duygusundan kurtarmakla kalmayıp, felaketlerin neden olduğu sıkıntılara göğüs germe sürecine de katkılarda bulunmaktadır. Dolayısıyla ahiret inancı, kayıpların kabullenilmesini kolaylaştırmakta ve felaketzedelere iyimserlik ve umut gibi ruh sağlığı açısından pozitif duygular kazandırmaktadır.

3.2.6. Sosyal Başarısızlık Korkusu

İnsan toplumsal bir varlıktır. Onun toplum içerisinde yaşayabilmesi için bazı kurallara uyması gerektiği gibi toplumun da hayatını sürdürebilmesi için bir takım kurallar ortaya koyması ve fertleri bu kurallara uymaya zorlaması gerekmektedir.

Dinler genelde toplumun huzur içerisinde devamlılığını sağlamak için bir takım kurallar getirmekte ve kendisine inananlardan bunlara uymasını beklemektedir (Kazan 2002: 72).

Kur'an'da birçok ayette, geçmişte yaşamış toplumların çeşitli nedenlerden dolayı azaba uğrayarak ortadan kalktıkları anlatılır. Bu ayetlerde bazı toplumların tarih içerisinde çoğunlukla medeniyet seviyelerinin en parlak dönemlerinde çeşitli nedenlerden dolayı yok oldukları ve bu medeniyetlerin sosyal açıdan başarısız oldukları bildirilmektedir (İbrahim, 14/19; Taha, 20/128). Bu toplulukların genelde ilahi bir afet nedeniyle ortadan kaldırıldıkları bildirilmekte, özelde ise Allah tarafından bir medeniyete son verildiği görülmektedir. Bununla birlikte bir medeniyetin ortadan kalkması, yeni bir medeniyetin ortaya çıkması veya medeniyete yeni bir topluluğun elinden son verilmesi de mümkündür (Fazlurrahman 1993: 33).

Tarih içerisinde yaşamış toplumların sosyal açıdan başarısızlık gösterdikleri için ortadan kaldırılmaları nedenleriyle birlikte Kur'an'da şöyle belirtilmektedir:

1. Bir toplumun tarih sahnesinden silinişine sebep olan en büyük yanlışın, Allah'ın göndermiş olduğu yeni dini, ahlaki ve sosyal düzene karşı kayıtsız olmaları görülmektedir (Hicr, 15/2-5).

2. İnsanların gönderilen peygamberlerin uyarılarını hafife almaları, onunla alay etmeleri de o topluluğu ortadan kaldırmak için bir neden olarak gösterilmektedir (Enbiya, 21/4-6).

3. Peygamberlerin şahsına yapılan her türlü saldırılar ve yeni getirdiği dine karşı alaycı tutum takınan toplumların bu davranışları tarih sahnesinden silinmelerine neden olan olaylar arasında gösterilmektedir (Mü'minun, 23/45-48).

4. Allah'ın verdiği sonsuz nimetler karşısında nankörlük etmek, Allah'ı ve Peygamberi yalanlamak, toplumun elebaşları tarafından kötülüğe sürüklenmeleri ve bunun neticesinde Allah'ın emirlerini hafife alma ve bunları inkâr, zulüm ve işkence gibi nedenler de bir toplumun ortadan kaldırılmasının nedenleri arasında sıralanmaktadır (Bakara, 2/85; Nisa, 4/153; Hud, 11/116; İbrahim, 14/28; İsrâ, 17/16). Ayrıca zulmeden toplulukların belli süre içerisinde kendileri zulüm gören topluluklar haline geldikleri belirtilmektedir (Hac, 22/45 ve 46; Muhammed, 47/38; Araf, 7/64).

5. Bazen iktidarı elinde bulunduranların diğer gruplara ekonomik baskı yapmaları, onları sömürmeleri, o toplumun ortadan kaldırılış nedeni olabilmektedir. Bu durumla genelde zulüm görenler zamanla hâkim konumuna geçmekte, ezen zümre ise zamanla zayıf ve ezilen zümre haline gelmektedir. Firavun ve yandaşlarının durumu buna örnek gösterilebilir (Bakara, 2/49 ve 50; Âl-i İmran, 3/11). Bazen toplumun içeriden temizlenmesi imkânsız olmaktadır. Bu durumda dışarıdan gelen ilahi bir kuvvetle toplumun temizlendiğini ya da yok olduğunu ve yeni bir toplumun hayat bulduğunu görmekteyiz (Fazlurrahman 1993: 99-100).

Kur'an'da toplumların helak edilişleri sık tekrarlanan bir husustur. Bu tekrarlar da medeniyetlerin yıkılışları canlı bir şekilde insanlara anlatılmakta ve aynı duruma düşmemeleri için insanlar uyarılmaktadır. Bu durum insanda ve kendisinin yaşadığı toplumun aynı sonuca uğrayabileceği şeklinde bir korkuya kapılmasına neden olmakta, kendisi ve toplumun bir başarısızlığa uğramaması konusunda onu kaygıya sevk etmektedir. Böylece insan geleceğe yönelik korku ve kaygılar duymaktadır. İnsan bu durumun gerçekleşmemesi için gerekli tedbirleri alarak üzerine düşen görevleri yerine getirmelidir (Kazan 2002: 73-74).

Korkuyla ilgili kuramlardan biri de Bandura tarafından ortaya atılan sosyal öğrenme kuramıdır. Bu kurama göre korkular, başkalarının gözlenmesiyle, pekiştirme ve ceza uygulamalarıyla, taklit aracılığıyla öğrenilmektedir (Bandura'dan akt. Sağlam 2009: 261). Buna göre korkunun kaynakları; dini inanç, başkalarını model alma, yaşanan tecrübeler ile eğitimden oluşmaktadır. Kur'an, Hz. Peygamberi (sav) insanlığa model olarak sunmuştur (Kalem, 68/4) ve toplumun marazi korkulardan kurtularak huzur içerisinde devamlılığını sağlamak için Allah Resulünü taklit etmelerini bildirmektedir. Ayrıca kıssalarla dini emirlere karşı çıkan toplulukların çeşitli şekilde cezalandırıldıklarını sık sık anlatarak pekiştirme yoluna gitmektedir.

3.3. Kur'an'da Sözü Edilen Korkuların Özellikleri

Kur'an'da geçen korkutmaya ya da uyarmaya yönelik ayetleri incelediğimizde, genel olarak insanların korkutulduğunu görmekteyiz. Kur'an'da, daha önce yaşamış toplumların başlarından geçen olaylar anlatılırken insanın içerisine endişeler yerleştirmek suretiyle korkutulmaktadır. Kıssalarda bahsedilen

olaylar anlatılırken bir yandan insanın dikkati bu noktaya çekilmekte, diğer yandan da pek çok ayette, insanların ibret almaları için anlatıldığı belirtilmektedir. Kur'an'da geçen korku türlerini dikkatlice incelediğimizde, insanların geçimlerini sağladıkları gelirlerin eksiltilmesinden bahsedilerek dikkatleri bu yöne çekilmekte ve muhtemel tehlikeler karşısında tedbir alması sağlanmaktadır (Aydın 2016: 133-135).

İnsanların hayatlarını tehdit eden ilahi afetlerden bahsedilmek suretiyle insanların bu noktada korkuları harekete geçirilmekte ve böylece bunlara karşı tedbir olarak tevekkülde bulunmaları istenmektedir. Sosyal açıdan başarısız olma korku ve kaygısı insana çeşitli örneklerle sunularak Allah'ın bu konularda getirdiği dini kurallara riayet etmesi sağlanmaktadır. Böylece toplumsal düzeni sarsacak hareketlerden kaçınılması sağlanmaktadır. Ayrıca affedilmeme ve dolayısıyla dinsel açıdan insanların başarısız olabilecekleri hatırlatılmak suretiyle onun böyle bir durumda kalabileceği endişesi verilmektedir. Böylece insanın, kendisini dini açıdan başarısızlığa götürecek hususlar üzerinde tefekkür etmesi sağlanmakta ve bu sayede yaşayışını Allah'ın istekleri doğrultusunda gerçekleştirmesine çalışılmaktadır. Ahiret hayatı ve orada insanın maruz kalacağı acı ve ıstıraplar anlatılmak suretiyle insanların dikkatleri ahiret hayatına çevrilmekte ve kendisinin de aynı acılara maruz kalabileceği yönde endişesi artırılmaktadır. Kur'an'da insana yönelik korkularla insanın maddi ve manevi yönü ihmal edilmemektedir. Onun geçmiş, hâl ve gelecek çizgisi içerisinde her türlü korkusu harekete geçirilmektedir (Aydın 2016: 136).

Kur'an'da insana yönelik korkuların diğer bir özelliği de, insanı ruhsal açıdan tam olarak kuşatmasıdır. Kur'an'da geçen insana yönelik korkular genelde duygusal bir tarzda ve oldukça dramatik olarak anlatılmaktadır. Böylece insan zihinsel açıdan Kur'an'ın tesiri altına girmektedir. Kur'an korkular vasıtasıyla insanın düşüncesine hitap etmekte onun düşünmesini ve geçmişte yaşanan olaylardan ibret almasını sağlamaktadır. Kur'an korku duygusunu kullanarak insana iç kontrolü sağlama imkânı vermekte, tehlikeyi düşündürmekte, korkuyu anımsatarak rotadan sapmış nefisleri kendisine getirmekte ve kalpleri yumuşatarak insanı hedeflediği noktaya ulaştırmaktadır (Kutup 1979: 1124). Böylece Kur'an, insanları etkileyerek onların zihinsel duygu, düşünce ve yaşayışlarını kendi istediği doğrultuya getirmek istemektedir.

3.4.Kur'an'da Korkutmaların Amacı

Kur'an, Allah'ın halife olarak yarattığı insanın dünyaya geliş amacını, kendisinden yapmasını istediği şeyleri teorik olarak bildirir ve insandan pratik hayatta bunları gerçekleştirmesini ister. İnsan, meleklerden farklı yaratılışa sahip bir varlıktır. Ama melekler gibi kötülüğe kapalı bir varlık değildir. İnsanın yetenekleri iyilik veya kötülük gibi her iki alanda da gelişmeye müsaittir. Bu itibarla Kur'an insanı kötülüğe götüren fiillerden ve duygulardan uzaklaştırmakta, iyilik yapma yönünde ise onu sürekli teşvik etmektedir (Bilgi 2000: 82-83).

Kur'an-ı Kerim'e baktığımız zaman insanın müspet yönde gelişmesi için şu yolları izlemektedir:

1. Kur'an'ın temel hedefi insanın, Rabb'inin huzuruna kendinden beklenenleri yerine getirmiş olarak çıkması ve cennet standartlarına uygun ahlaki donanıma sahip olmasıdır. İşte insan için bu hedefin gerçekleştirilmesinde korkunun da önemli bir yeri vardır. Bu bağlamda Kur'an insanı istenilen manada insan olmasını sağlamak için korkuyu araç olarak kullanmaktadır (Bilgi 2000: 83).

2. Kur'an her konuda olduğu gibi insanların cezalandırılmaları ve korkutulmaları konusunda da insanı tefekkür etmeye çağırır: *“Nitekim (geçmişte) sizin gibi toplumları yok ettik; öyleyse yok mudur ondan ders almak isteyen?”* (Kamer, 54/51). Dolayısıyla Kur'an, uyararak ve kalplerine korku salarak insanların aynı hatalardan ibret almalarını ister. Kendi yaşadığı dönemlerde zorba olan ve korkuyu negatif anlamda kullanan insanların sonunu da Kur'an bize şöyle anlatır: *“Ama Bize meydan okumaya devam edince (Firavun ve kavmi) onlara misillemede bulunduk ve hepsini suda boğduk. Onları geçmişten bir hatıra ve sonrakiler için bir ibret örneği kıldık.”* (Zuhruf, 43/55-56).

3. Kur'an yapılan tehdit ve korkutmaların sadece bir uyarı için olduğunu kararlılıkla vurgulamıştır. *“İşte böylece Biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik. Onda tehditlerden nice türüsünü tekrar tekrar açıkladık ki sakınırlar yahut onlara bir ibret ve uyanış verir.”* (Taha, 20/113).

4. Kur'an her şeyin insan için olduğunu, her insanın Allah'ın kulu olduğunu ve özgür olarak dünyaya geldiğini, bu itibarla korkutma ve sindirmeyle bir kısım

insanların diğer insanlara tahakküm edemeyeceğini bildirir. Ona göre insanın korku duyacağı tek varlık kendisini yoktan var eden, ona yaşam hakkı tanıyan Allah'tır. *“Kendi dostlarından korkmayı (içinize) yerleştiren şeytandan başkası değildir. Öyleyse onlardan değil, Yalnızca Benden korkun, eğer gerçek müminler iseniz.”* (Âl-i İmran, 3/175).

Kur'an korkular vasıtasıyla insanı bütün yönleriyle kuşatmakla onun ilgi, istek, duygu ve düşüncelerini harekete geçirmektedir. Böylelikle Kur'an insanın gerçekleri görmesini sağlayarak kendi istediği noktaya doğru insanları yönlendirmektedir. Bu yönlendirme iki şekilde olmaktadır. Bunlardan birincisinde, muhatabının inanç ve davranışları hedef alınmakta öncelikli olarak onun inancının Kur'an'ın isteği doğrultusunda değiştirilmesi amaçlanmaktadır. Yönlendirmenin ikinci evresi ise artık Kur'an'ın hedeflediği şekilde inanan ve onun isteği doğrultuda yaşamını sürdüren insanın davranışlarında daha iyiye yönelmesi ve beraberinde de hem devamlılık hem de samimiyet amaçlanmaktadır (Kazan 2002: 78). Böylece Kur'an, insanın duygu ve düşüncelerini harekete geçirerek istediği noktaya yönlendirmektedir.

3.4.1. Korku ile Etkileme ve Davranış Değişikliğine Yöneliş

Kur'an'ın insanı korkutmasının nedenlerinden bir tanesi öncelikli olarak onu etkilemektir. Bunu da her yönden kuşatarak ve uyararak yapmasıdır. O bir yandan insanın değer verdiği ve geçim kaynağı olarak gördüğü şeyleri, çeşitli sebeplerle kaybettiklerini belirtmek suretiyle bu kaybedişte etkin gücün Allah olduğuna da dikkat çekerek onu etkilemek istemektedir. Diğer yandan Kur'an insanın içinde yaşadığı toplumu hedef almakta ve bunun kaybedileceği uyarısını insana yapmaktadır. Bunlarla beraber insanın kendi varlığına da dikkatleri çekmek suretiyle varlığın asıl kaynağının Allah olduğunu vurgulayarak ona yönelik tehditlerde bulunmakta ve böyle bir durumda kurtuluşun ancak Yaratıcı'nın kontrolünde olduğunu bildirmektedir (Bakara, 2/189; Âl-i İmran, 3/130; Kazan 2002: 78-79).

Kur'an insanı etkilemek için onun iç dünyasına yönelmektedir. İnsan dünyaya duygularla gelmektedir. Kur'an bu durumun farkındadır ve bilinçli olarak bu ruhsal ve zihinsel güçleri etkilemek istemektedir. Bunu yaparken bir yandan onun duygusal

âlemine girerek onu etkilemekte, diğer taraftan onun ilgilerini harekete geçirerek isteklerini etkileyip yönlendirmeye çalışmaktadır (Yavuz 1987: 29-32).

Kur'an çeşitli şekillerde insanın duygu, arzu ve tasavvurlarını kullanmak suretiyle düşüncelerini istediği noktaya getirmek istemektedir. Bu isteyişin altında yatan asıl amaç onu etkileyerek iradeli bir şekilde davranışlarını değiştirmesine yardımcı olmaktır (Armaner 1980: 122). Bu değişikliğin devamlı ve kalıcı olmasını sağlamak için insana her açıdan yaklaşmakta, yeri geldiğinde onun ruhsal güçlerini kullanmaktadır. Öyle ki Jung (2017)'a göre, dinin belirgin amacı ruhsal dengeyi muhafaza etmektir. Din, ruhi enfeksiyona karşı tek etkili silahtır. Din bir yandan bireyi eğiterek dengeli bir şekilde gelişmesine, öte yandan nevrotik hastaların tedavi edilerek sağlıklı bir yapıya kavuşmasına dolaylı olarak katkıda bulunur (Jung 2017: 7-12). Kur'an'da Allah'a, kadere, ahirete imanı, tevekkül ve sabrı emrederek, ruhsal gerilimleri hafifletici, sıkıntıları giderici, bunalımları yok edici esaslarıyla psikoz ve nevroz gibi hastalıkların büyük ölçüde önüne geçer (Kasapoğlu 1997: 97). Bu nokta da Kur'an, insanda tabii bir duygu olan korkuyu, bireyin aşırılığa kaçan arzu ve isteklerini yok etmesi, iyi işler yapma yönünde harekete geçirmesi ve sağlıklı ve dengeli bir yaşam sürmesi için pozitif yönde kullanmıştır.

3.4.2. Davranışların Dini Hayata Yönlendirilmesi

Kur'an-ı Kerim birinci aşamada, insanın içine sevdirecek veya korkutarak dini inancı yerleştirir. İkinci aşamada ise, insanın davranışlarını dini hayata yönlendirir. İnsan artık yepyeni bir kimlik kazanmıştır ki o da inanan insandır. Bir dinin din olarak sayılabilmesinin ön koşullarından biriside inanan insandan yapması ya da yapmaması gereken edimlerle ilgili istekte bulunmasıdır (Yavuz 1987: 88).

Kur'an inanan insandan bazı edimleri isterken bunun sonucu olarak sevap ve günah kavramları devreye girecektir. Sevap, insanın Yaratıcının emirlerine teslim olması veya yasaklarından uzak durmasıdır (Kazan 2002: 84). Bunun karşılığını Allah tarafından alacaktır. Bu konuda Kur'an'da pek çok ayet mevcuttur (Bakara, 2/103; Âl-i İmran, 3/148; Nisa, 4/134). Günah ise, insanın dinin getirdiği emir ve yasaklara aykırı şekilde davranması, dini kurallara muhalefet etmesi anlamına gelmektedir (Harman 1996: 278-282). Kur'an'ın emirlerinin yerine getirilmemesi durumunda günah kavramından bahsedilmekte ve onun getirmiş olduğu düzende bir

yaralanmaya sebep olması nedeniyle de bu davranış günah olarak kabul edilmektedir (Öztürk 1997: 26 ve 27). Günah olarak nitelendirilen fiilde, insanın mesuliyetine sorumluluğuna icap eden, duygu, düşünce, istek, bilgi ve niyet gibi unsurlar bulunmaktadır (Kılıç 1984: 37). Kur'an bu gibi fiillerin yerine getirilmesinden dolayı insanı sorumlu tutmaktadır.

Kur'an'da pek çok ayette günahlardan bahsedilmekte ve bu günahları işleyen insanların dünya ve ahiret hayatında bu fiillerden dolayı cezalandırılacakları belirtilmektedir (Nisa, 4/116; Araf, 7/49). İnanan insan daha önceden yapmış olduğu ve bunu yaparken haz aldığı birçok şeyden mahrum kalmakta ve yapamamaktadır. Daha önceden yaptığı şeyleri yapamaması onda sıkıntı doğurmaktadır. İnsan inandığı değerlere rağmen nefsinin istekleri doğrultusunda hareket ederse onun içerisinde suçluluk duygusu oluşacaktır (Yavuz 1982: 115).

Suçluluk duygusu, kişinin içinde yaşadığı toplumun veya içerisinde yaşadığı inanç sisteminin değerleriyle kendi istekleri arasında bir çatışma yaşadığında ya da ihtiyaçlar doyumsuz kaldığında ortaya çıkmaktadır (Hökelekli 1996: 104). Dini tatminsizlik ve günahkârlık duygusunun oluşmasında bu çatışmaların rolü vardır. Kişi nefsâni eğilimleriyle dini görevleri yerine getirme arasında bir seçim yapmak durumunda kaldığında çatışma hâli yaşar. Dindar bireylerin, belli bir ruhî olgunluk düzeyine erişmedikçe, nefsin istekleriyle dinin emir ve yasaklarından birine uyma konusundaki bir çatışmayla sık sık karşı karşıya gelmekten kurtulmaları mümkün değildir. İşte bu çatışmada tercihin, nefsâni istekler doğrultusunda yapılmasıyla dini emir ve yasakların ihlal edilmesi suçluluk duygusunun asıl sebebini teşkil etmektedir (Certel 1996: 27). Dolayısıyla dini vazifelerin ve yasakların ihlali, bireyde suçluluk duygusuna ve buna bağlı olarak ruhî bir gerilim ve tatminsizliğe yol açabilir (Baymur 1993: 85-94). Kur'an'da dini vazifeleri ve yasakları ihlal eden bireyleri farklı şekillerde ve nedenlerle korkutmaktadır. İnsan bir yandan kendi istekleri doğrultusunda hareket ederken diğer yandan da bu hareketi yerine getirmesi durumunda bundan sorumlu olacağını ve sorumlu olduğu fiillerden dolayı da cezalandırılacağını bilmektedir. Cezalandırılma korkusuyla işlemek istediği fiilden vazgeçmektedir (Kazan 2002: 85 ve 86). Kur'an böylece kendisine iman eden insanın fiil ve davranışlarını dini hayata yönlendirmektedir. Bu yönlendirmede korkutmanın oldukça büyük bir etkisi vardır.

SONUÇ

Bu araştırmanın amacı, Kur'an'da korku ifade eden kavramları psikolojik açıdan değerlendirmektir. Korkunun kuramsal ve kavramsal çerçevesi, korku çeşitleri, korkunun nedenleri, sonuçları, korku ile başa çıkabilme, korku ile ilgili kuramların ayrıntılı bir şekilde ele alınması ve Kur'an'da korku ifade kavramların psikolojik boyutunun tespit edilmesi çalışmanın amacına hizmet etmiştir.

Kur'an'da geçen korkulara Din Psikolojisi bakış açısıyla yaklaşmanın Kur'an'ın anlaşılması ve doğru yorumlanmasına katkı sağlayacağı düşüncesinden hareket edilmiştir. İşte bu araştırma, bu düşüncenin sonucu olarak hazırlanmıştır. Bu çalışmada amacımız, Kur'an'dan hareketle psikolojinin verilerini Kur'an'a doğrulamak değildir. Aksine insandaki temel dürtülerden olan korku hususunda Kur'an'la psikolojinin ne ölçüde benzer şey söyleyip söylemediklerini ortaya çıkarmaktır. Ortaya çıkan benzerliklerden hareketle de, ayetlerin yorumuna farklı bir çerçeveden bakabilmenin kapısını aralamaktır.

“Kur'an'da Korku Kavramının Psikolojik Boyutu” adlı bu çalışmada dini ve psikolojik literatürden yararlanılmıştır. Öncelikle genel psikolojinin korku anlamı taşıyan kavramları incelenmiştir. Daha sonra Kur'an'da geçen korku ifade eden kavramlar semantik tahlile tabi tutularak korkunun Kur'an'daki çeşitleri ortaya konulmuştur. Ayrıca, Kur'an'da korku ifade eden kavramların insan psikolojisiyle ilişkileri tespit edilmiştir.

Bu araştırma, dini duygu, düşünce ve yaşam ile ilgili olarak son derece sınırlı bir durumda kalmaktadır. Konusu, elem duygularından sadece korkuyla sınırlanırken, Kur'an üzerine bir metin araştırması olma özelliği de taşımaktadır. Neticede insan psikolojinin temel özelliklerinden biri olan korkunun, Kur'an'da çeşitli psikolojik boyutlarda ve değişik adlarda geçtiği görülmüştür.

Kur'an'da bireyin çok değişik vasıtalarla korkutulmak suretiyle dikkati çekilmekte ve hatta tehdide varan ifadelerle birey uyarılmaktadır. Tespit ettiğimiz kadarıyla Kur'an bunu, korkuyu ifade eden on altı ayrı kavramı kullanarak gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla Kur'an'da insanın çok farklı korku türleri ile korkutulduğu görülmüştür. Genelde bu korkular, sahip olunan mallar, evlatlar, sosyal

hayatla ve ahiretle ilgili korkulardır. Bu da insanın korku çeşitleri ile birçok yönden kuşatılmış olduğu sonucunu göstermektedir.

Çalışmamızda Kur'an'da hissettirilmeye çalışılan korkuyla insan ruhunda tabii halde bulunan korku arasındaki benzerlikler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İnsan ruhundaki korkuların temelinde ölüm korkusu, arzulara ulaşamama korkusu, gelecek endişesi, hem dünya hem de ölüm ötesi hayatla ilgili tehlikelerin yer aldığı güven içerisinde olamama korkusu vardır. Allah, Kur'an'da tüm bu düşüncelere yer vermiş, akla ve düşünceye uygun bir şekilde izahlarda bulunarak yersiz korkuların hayat bulmasına imkân tanımamıştır. Kur'an-ı Kerim, kâinatta bulunan her şeyin mutlaka bir amaç için yaratıldığını özellikle de insanın başıboş bırakılmadığını, gücünün yetmeyeceği durumlar gibi insanın zihnini meşgul edebilecek muhtemel soruları cevaplamıştır. Böylece de korkuyla bilinmez olaylar ve durumlar arasındaki sebep sonuç bağının oluşmasını ortadan kaldırmak istemiştir.

İnsanın çeşitli korkularla kuşatılmasının esas amacı, onu bir korku çemberi içine hapsedmek olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kur'an'daki korkunun işlenişindeki esas amacın insanı dünyada ve diğer âlemde huzurunu sağlamaya yönelik olduğu görülmektedir. Bu amacı gerçekleştirmeye yönelik ayetlerin çok çeşitli korkutma içeriklerine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ayetlerdeki bu çeşitliliğin uyarıların derinlik, yoğunluk, etkileme ve pekiştirme derecelerindeki farklılıklardan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kur'an'da korku kavramının kullanılmasının diğer bir amacı ise insanı belli bir hedefe ulaştırmaktır. Onun asıl hedefi insanın hem bu dünyada hem de diğer âlemde mutlu olmasını sağlamaktır. Bu bakımdan Kur'an'da korku bu amacı gerçekleştirecek bir araç olarak kullanılmaktadır. İnsanın bu amaca ulaşabilmesinin tek yolu da Kur'an'daki emir ve yasaklara ihlâs ve samimiyetle uymasıdır. Allah'a gereken saygı ve sevgi göstermekle mümkündür. Aslında O, insanları yaşadıkları korkulardan kurtarmayı istemektedir. Kur'an'da birçok ayette Allah'a inanan ve ona samimiyetle bağlanan insanın her türlü korkulardan kurtulacağı belirtilir. Çünkü onun yaşadığı korkuların nedenlerini yaratan da Allah'tır. O dilerse insanlarda korkuya neden olan şeyleri ortadan kaldırabilir. Öyleyse insan O'na inanmak ve

samimi şekilde O'na bağlanmak suretiyle korku uyandıran duygulardan kurtulabilir ve gerçek mutluluğa ancak bu sayede kavuşabilir.

Korku olgusu, insanın varlığını ve ruhunu tehdit eden tehlikelere karşı gösterilen tepki şeklinde ortaya çıkmaktadır. Kur'an'daki korku, insanın içinde yaşadığı toplumun bünyesinde hâkim olmasında bu tehdit ve tehlikelere karşı uyarı niteliği taşımaktadır. O, burada hem inananı hem de inanmayanı korkutmak suretiyle onları ileride başlarına gelebilecek olumsuzluklardan kurtarmak istemektedir. Korku duygusunun işlenişinin ardında insanın hem bu dünyada hem de ahiret hayatında varlığının güvence altına alınması söz konusudur.

Kur'an'da korku olgusuna yer verilmesi aslında onun düal anlatımının bir gereğidir. Kur'an iyiyle kötüyü, hakla batılı, imanla küfrü birlikte zikreder ve her ikisinin sonunda insanı nelerin beklediğini açıklığa kavuşturur. Daha sonra da dilediğini yapmasında insanı serbest bırakır. Her ne kadar korku olgusunun kullanılışında psikolojik bir baskının varlığı düşünülse de Kur'an iyiden ve güzelden yanadır. İnsanın hür iradesini bu yönde kullanmasını ister. Bu amaçla fonksiyonel bir şekilde korku olgusunu da kullanır.

İnsan, mükâfatlandırılacağı şeyleri yapmayı, cezalandırılacağı şeylerden ise, uzaklaşmayı öğrenir. Aslında bunun için kesinlikle cezalandırılması şart değildir. Ceza tehdidi ona yeter ama bunun içi boş bir tehdit olarak kalmaması için, bazen birkaç kişinin cezalandırılması da gerekmektedir. Kur'an'da bahsedilen cezalandırılmalar ve korkutmalar hep bu bağlamdadır. Yine Kur'an'ın anlatımında huzuru çağrıştıran cennet kelimesiyle korkuyu çağrıştıran cehennem kelimesi, cenneti müjdeleyen ayetlerle, cehennem ile korkutan ayetler çoğu kez birlikte zikredilerek insanın eğitimi hedeflenmiştir.

Kur'an ayrıca negatif korkuyu asla uygun görmemiştir. Bunu insana karşı yapılmış en büyük zulüm olarak değerlendirmiştir. Kur'an insanda fitri bir olgu olan korkuyu bir otokontrol sistemi kurmak, onun aşırılığa kaçan arzu ve isteklerini yok etmek ve insanı iyi işler yapma yönünde harekete geçirmek için pozitif yönde kullanmıştır.

Neticede, çalışmamız boyunca incelenen Kur'an'daki korku kavramlarının temel olarak Allah korkusu bağlamında ele alındığı sonucuna varılmıştır. Ahiret

korkusu, ölüm korkusu, cehennem korkusu, cennetten uzak kalma korkusu, Yaratıcı görmekten mahrum olma duygusu gibi korkuların aslında Allah korkusundan doğan korku türleri olduğu görülmüştür. Allah da Kur'an'da bu tür korkuyu hep teşvik etmiş, en sevdiği kullarının bu tür korkuları kalplerinde hissedenden kişiler olduğunu bildirerek onları “*korkan sakınan*” anlamında muttaki olarak adlandırıp “*Kendinden en fazla korkanların en yüksek değere sahip olacaklarını*” (Fâtır, 35/28) müjdelemiştir.

Son olarak, Kur'an'ın insan temelli yorumlanması onun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir. Zira Kur'an'ın muhatabı insandır. Bu nedenle insan davranışlarını ve duygularını konu alan psikoloji bilimiyle Kur'an'ın yakın bir ilişki içerisinde olması, Kur'an ayetlerinin psikolojik olarak yorumlanmasının da önünü açacaktır. Zira çalışmamız esnasında Kur'an ile psikoloji arasında olması gereken disiplinler arası çalışmaların çok kısıtlı olduğu görülmüştür. Bu çalışmalar yapıldığı takdirde Kur'an'ın daha doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı sunacak, aynı zamanda yorum zenginliği de katacaktır. Yine Kur'an'da, korku ifade eden kavramlar ile dini nitelikli korkuların tek tek incelendiği çalışmalar yapılabilir. Ayrıca insanların korkularının Kur'an ve psikoloji bağlamında inceleneceği alan araştırmaları da yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Abdulgaki, Muhammed Fuad (1991). *Kur'an'ı Kerim Lügati*. (Çev: Mahmut Çanga). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Adler, Afred (1985). *İnsanı Tanıma Sanatı*. (Çev: Şelale Başar). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ağır, Meral (2005). *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Allport, Gordon (2004). *Birey ve Dini*. (Çev: Bilal Sambur). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Alptekin, Zeynel Abidin (2009). *Kur'an'da İman Kavramının Semantik Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arık, Alev (1995). *Öğrenme Psikolojisine Giriş*. İstanbul: Der Yayınları.
- Armaner, Neda (1980). *Din Psikolojisine Giriş I*. Ankara: Ayyıldız Yayınları.
- Ateş, Süleyman (1988). *Kur'an Ansiklopedisi*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat. 485-518.
- Ateş, Süleyman (1992). *İslam Tasavvufu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Atkinson Rita ve ark., (1999). *Psikolojiye Giriş*. (Çev: Yavuz Alogan). Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Aydın, Hayati (2016). *Kur'an'da Psikolojik İkna*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Aydın, Mehmet (1987). *Din Psikolojisi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Bardakçı, Mehmet Necmettin (2005). *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Baydar, Ahmet (1999). *Kur'an Açısından Korku ve Büyü*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Baymur, Feriha (1993). *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Bayram, Enver (2016). *Kur'an'da Psikolojik Ceza*. Ankara: İlahiyat Yayınları.

- Beck Aaron ve Emery Gary (2006). *Anksiyete Bozuklukları ve Fobiler*. (Çev: Veysel Öztürk). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Bilgi, İsmail Hilmi (2000). *Kur'an'a Göre Korku*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (1991). *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*. İstanbul: Ravza Yayınları.
- Binbaşıoğlu, Cavit (1987). *Öğrenme Psikolojisi*. Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- Bowlby, John (1973). *Bağlanma ve Kaybetme*. (Çev: Tuğrul Veli Soylu) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Cancan, Fatih (2003). *Kur'an'da Kutsal Korku ve Diğer Korkular*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cebeci, Lütfullah (2005). "Takva ve Müttaki". *Diyanet Aylık Dergi*. 177:31.
- Ceran, Ziya (1972). *Metafizik Araştırmalar: Allah ve İnanç*. Ankara: Ankara Basımevi.
- Certel, Hüseyin (1996). "Dini Suçluluk Duygusu ve Savunma Mekanizmaları". *Akademik Araştırmalar Sosyal Bilimler Dergisi*. 1: 27.
- Ceyhun Birsen ve Ceyhun Gülsen (1994). *Anksiyete Kuramları, Anksiyete Monografıları Serisi I*. Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Cur, Halil (1973). *Larus (El-Mucem'ul- Arabiyyül-Hadis)* Paris: Mektebbetü Larus.
- Cüceloğlu, Doğan (1993). *İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cürçani, Ali b. Muhammed Şerif (2003). *Kitabu't Ta'rifat*. (Çev: Muhammed Abdurrahman el- Maraşlı). Beyrut: El- Mektebetu's-Şarkıyye.
- Çifter, İsmail (2010). *Psikiyatr, Klinik Psikiyatr*. Ankara: Gazi Üniversitesi Basım Yayınları.
- Çoker, Çağatay (2014). *Gündelik Hayatta Korku Kavramının Söylemsel Psikolojik Düzeyde İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Davud, Abduh (1988). *El-Mu'cemu'l-Arabiyyeti'l-Esasî*. Tunus: Larusse.
- Derveze, İzzet (1997). *Et-Tefsiru'l-Hadis Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*. (Çev: Şaban Karataş). İstanbul: Ekin Yayınları.
- Descartes, Rene (1997). *Ruhun İhtirasları*. (Çev: Mehmet Karasan). İstanbul: Mili Eğitim Yayınları.
- Dib (2006). *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Düzgün, Şaban Ali (2005). *Allah, Tabiat ve Tarih: Teolojide Yöntem sorunu ve Teolojinin Meta-Paradigmatik Temelleri*. Ankara: Ekin Yayınları.
- Ebu Leys, Ma'lûf (1908). *El-Müncid Fi'l Lüğati ve-l Edeb ve-l Ulûm*. Beyrut.
- Egemen, Bedi Ziya (1963). "Ölüm Üzerine". *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 21: 31.
- El-Askeri, Ebu Hilal (1979). *El-Furuk fi'l-Luga*. (Çev: Veysel Akdoğan). İstanbul: İşaret Yayınları.
- El-Askeri, Ebu Hilal (2009). *Arap Dili'nde ve Kur'an'da Farklar Sözlüğü*. (Çev: Veysel Akdoğan). İstanbul: İşaret Yayınları.
- El- Cevziyye, İbn Kayyım (1990). *Medâricu's Sâlikîn*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- El-İsfehani, Er-Ragıp (1991). *Müfredatu Elfazı'l-Kur'an*. (Tahk: Safvân Adnân Davudî). Beyrut: Dâru'l-Kalem Dâru's Şamiyye.
- El- İsfehani, Er-Ragıp (2007). *El- Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*. (Çev: Yusuf Türker). İstanbul: Pınar Yayınları.
- El- İsfehani, Er-Ragıp (2010). *El- Müfredat el Elfazul Kur'an*. Beyrut: Darü'l-Marife Yayınları.
- El-Kuşeyri, Abdul Kerim b. Hevâzin b. Abdulmelik en Nisaburî (2003). *Kuşeyrî Risalesi*. (Haz: Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Elliot, Andrew (2006). *Approach and avoidance motivation*. Motivation and Emotion. 30: 111-116.

- Elmacı, Figen (2008). *Bilişsel- Davranışçı Yaklaşım Dayalı Grupla Psikolojik Danışmanın Ergenlerin Korkuları Üzerindeki Etkisi*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Enç, Mithat (1980). *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ersanlı, Kurtman (2012). *Öğrenmede Davranışsal Yaklaşımlar*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Esed, Muhammed (1999). *Kur'an Mesajı Meal Tefsir*. (Çev: Cahit Koytak). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Et-Taberi, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir (1995). *Cami'u'l Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Fazlurrahman, Malik (1993). *Ana Konularıyla Kur'an*. (Çev: Alparslan Açıkgenç). Ankara: Fecr Yayınları.
- Fazlurrahman, Malik (2015). *İslami Yenilenme Makaleler I*. (Çev: Dr. Adil Çiftçi). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Freud, Anna (2004). *Ben ve Savunma Mekanizmaları*. (Çev: Yeşim Erim). İstanbul: Metis Yayınları.
- Freud, Sigmund (1992). *Endişe*. (Çev: Leyla Özcengiz). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Freud, Sigmund (2018). *Psikanalize Giriş-2 Nevrozlar*. (Çev: Kamuran Şipal). İstanbul: Say Yayınları.
- Froom, Erich (1996). *Hayatı Sevmek*. (Çev: Ali Köse). İstanbul: Arıtan Yayınları.
- Gazali, Muhammed (1973). *Zübdetü'l- İhya*. (Çev: Ali Özek). İstanbul: Salah Bilici Yayınları.
- Gazali, Muhammed (2016). *İhyau Ulumi'd Din*. (Çev: Ahmet Serdaroğlu). İstanbul: Bedir Yayınları.
- Geçtan, Engin (1995). *Psikodinamik Psikiyatri ve Normal Dışı Davranışlar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Gençöz, Tülin (1998). “Korku: Sebepleri, Sonuçları ve Başetme Yolları”. *Kriz Dergisi*. 6: 12-12.
- Gezgin, Ali Galip (2003). “Eşanlamlılık Bağlamında Kuran’da Korku İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme”. *İslami Araştırmalar Dergisi*. 16: 42-49.
- Gölpınarlı, Abdulkaki (1952). *Mevlânâ Celâleddin*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Gözel, Mehmet (2013). *Kur’an’da Hayf Kavramı*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Graziano Anthony, Degiovanni Ina ve Garcia Kathleen (1979). “Behavioral Treatment of Children’s Fears:A Review”. *Psychological Bulletin*. 804-830.
- Gullone Eleonora ve King Neville (1997). “Three Year Follow-Up Of Normal Fear In Children And Adolescents Aged 7 To 18 Years”. *British: Journal Of Developmental Psychology*. 15: 97-111.
- Gündüz, Turgay (1996). *Kur’an’da İnzar Metodu ve Eğitsel Değeri*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Harman, Ömer Faruk (1996). “Günah”. *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 278-282.
- Holm, Nils (2004). *Din Psikolojisine Giriş*. (Çev: Abdulkarim Bahadır). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Hökelekli, Hayati (1996). “Din Psikolojisi”. *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 108-294.
- Hökelekli, Hayati (1997). “Nezir”. *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 358-359.
- Hökelekli, Hayati (2008). *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Izard, Carroll (1977). *Human Emotions*. New York: Plenum Pres.
- Izutsu, Toshihiko (2010). *Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. (Çev: Selahattin Ayaz). İstanbul: Pınar Yayınları.

- İbn Faris, Ebul Hüseyin b. Zekeriyya (2011). *Mucemu'l- Makayıs*. Kahire: Dar'ul Kütübil- İlmiyye.
- İbn Kesir, İmamüd-dîn Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer (1985). *Tefsir'ül Kur'an'il Azîm*. (Çev: Bekir Karlıağa). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Jung, Carl Gustav (2017). *Psikoloji ve Din*. (Çev: Raziye Karabey). İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1992). *İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Baskısı.
- Karaca, Faruk (2000). *Ölüm Psikolojisi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Karakuşçu, Nail (1988). *Genel Psikoloji*. İstanbul: Bağlan Yayınları.
- Karahan, Dilara (2006). *Erken Disfonksiyonel Şemaların Obsesif-Kompulsif Bozukluğu Olan Hastalar ve Sağlıklı Kişilerdeki Aktivasyonlarının Karşılaştırılması*. Uzmanlık Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı.
- Karaman ve ark., (2004). *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kasapoğlu, Abdurrahman (1997). *Kur'an'da İbadet Psikolojisi*. İstanbul: İzci Yayınları.
- Kaya, Sibel (2012). *Havf ve Reca Kavramlarının Semantik ve Teolojik Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kazan, Cengiz (2002). *Kur'an'ın Korku Olayı ile İnsana Yaklaşımı*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, Sadık (1984). *Kur'an'da Günah Kavramı*. Konya: Hibaş Yayınları.
- Koç, Turan (1991). *Ölümsüzlük Düşüncesi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Konrad Stefan ve Claudia Hendi (2003). *Duygularla Güçlenmek*. (Çev: Meral Taştan). İstanbul: Hayat Yayınları.
- Köknel, Özcan (1995). *Korkular Takıntılar Saplantılar*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.
- Köroğlu, Ertuğrul (2006). *Kaygılarımız Korkularımız*. Ankara: HYB Yayınları.

- Kula, Naci (2002). “Deprem ve Dini Başa Çıkma”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1: 250-252.
- Kutup, Seyyid (1979). *Fi Zilali’l- Kur’an*. (Çev: M.Emin Saraç, İ.Hakkı Şengüler ve B.Karlıağa). İstanbul: Hikmet Yayınları.
- Lorenz, Konrad (1991). *Çağdaş Felsefede Kaygı Sorunu, Korku ve Kaygı*. (Çev: Nasuh Barın). İstanbul: Metis Yayınları.
- Ledoux, Joseph (1996). *The Emotional Brain*. Simon And Schuster. New York.
- Mannoni, Pierre (1995). *Korku*. (Çev: Işın Gürbüz). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Marks, Isaac (1987). “The Development of Normal Fear : A Review”. *Journal of Child Psychology, Psychiatry. Allied Disciplines*. 28: 667-697.
- Maslow, Abraham (1943). “A Theory of Human Motivation”. *Psychological Review*. 50: 370-396.
- Maturidi, Ebu Mansur Muhammed (2006). *Te’vilatü’l- Kur’an*. İstanbul: Mizan Yayıncılık.
- Mehmetoğlu, Ali Ulvi (2004). *Kişilik ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Mesu’d Cübran, Er-Raid (1967). *Mu’cemün Lüğaviyyün Asriyyün*. Beyrut: Daru’l-İlm’il- Melayin.
- Mineka Susan ve Zinbarg Richard (2006). “A Contemporary Learning Theory Perspective on The Etiology of Anxiety Disorders”. *American Psychologist*. 61: 10-26.
- Morgan, Clifford (1999). *Psikolojiye Giriş*. (Çev: Hüsnü Arıcı). Ankara: H.Ü.P.B.Yayınları. Ankara.
- Necati, Mustafa Osman (2011). *Kur’an ve Psikoloji*. Ankara: Fecr Yayıncılık.
- Nekra, Tihami (1974). *Saykolojiyetü’l-Kıssa Fi’l-Kur’an*. Tunus: Matbaatu’r-Resmiyye.
- Ollendick Thomas ve King Neville (1998). “Empirically Supported Treatments for Children with Phobic and Anxiety Disorders: Current Status”. *Journal of Clinical Child Psychology*. 27: 156-157.

- Öhman Arne ve Mineka Susan (2001). “Fears, Phobias, and Preparedness: Towardan Evolved Module of Fear, and Fear Learning”. *Psychological Review*. 108: 483-522.
- Özata, Erdal (1996). *Kur'an'da İnsanın Korkutulması*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdel, Kadir (2015). “Dünden Bugüne Bilişsel Davranışçı Terapiler”. *Türkiye Klinikleri Psikiyatri Özel Dergisi*. 10-20.
- Öztabağ, Lütfi (1970). *Psikolojide İlk Adım*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Öztürk, Orhan (1997). *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*. Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Pak, Zekeriya (1999). *Kur'an'da Kulluk*. İstanbul: Kayhan Yayıncılık.
- Pargament, Kenneth (1997). *The psychology of religion and coping*. New York: Guilford Press.
- Parlatır İsmail, Günaydın Nevzat ve Eren Hasan (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Razi, Fahreddin (1421). *Mefatihü'l-Gayb*. Beyrut: Dar'ul-Kütübü'l-İlmiyye.
- Razi, Fahreddin (1995). *Tefsir-i Kebir*. (Çev: Suat Yıldırım). Ankara: Akçağ Yayıncılık.
- Ross, Kübler (1997). *Ölüm ve Ölmek Üzerine*. (Çev: Ekin Uşaklı). İstanbul: April Yayıncılık.
- Sabuni, Muhammed Ali (1992). *Saffetü't- Tefasir*. (Çev: Sadrettin Gümüş ve Nedim Yılmaz). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Sağlam, İsmail (2009). “Bazı Öğrenme Kuramları ve Din Eğitimi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2: 251-266.
- Sarı, Mevlüt (1982). *El-Mevarid Kamûs Arabî- Türkî*. İstanbul: Bahar Yayınları.
- Senemoğlu, Nuray (2005). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Sungur, Mehmet Zihni (2006). *Anksiyetenin Anlaşılmasında Bilişsel-Davranışçı Kuramlar*. Ankara: TPD Yayınları.

- Sürücü, İbrahim (2015). “Bir Denge unsuru olarak Kur’an’da Havf ve Rea”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5: 247-268.
- Şener, Mehmet (1997). “Huşu”. *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 423-425.
- Şerefli, İsmail (2008). *30-40 Yaşlar Arası Kişilerde İnanç-Korku İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Terzi, İdris (1989). *Kur’an’da Allah Korkusu*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (1978). “Cenaiz”. *El- Camiu’s- Sahih*. (Çev: Abdullah Parlıyan). Konya: Konya Kitapçılık.
- Türk, Nurdoğan (2019). “Kur’an Işığında Korku ve Etkileri”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 19: 149-151.
- Uludağ, Süleyman (2010). “Takva”. *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 484-486.
- Wehr, Hans (2011). *Arapça-Türkçe Sözlük*. (Çev: Serdar Mutçalı). İstanbul: Dağarcık Yayıncılık.
- Vatan, Sevginar (2014). *Duyguların, Duygu Düzenlemenin, Obsesif İnançların, Düşünce Kontrolünün ve Bağlanmanın, Obsesif Kompulsif Bozukluktaki Farklı Belirtilerdeki Rollerinin İncelenmesi*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yapıcı, Asım (1997). *İslam’da Tövbe ve Dini Yaşayıştaki Rolü*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Yavuz, Kaasım Fatih (2009). *Duygusal Şemalar ve Leahy Duygusal Şema Ölçeğinin Türkçe Uygulaması, Geçerlilik ve Güvenilirliği*. Uzmanlık Tezi. Ankara: Ankara Dışkapı Yıldırım Beyazıt Eğitim ve Araştırma Hastanesi 2. Psikiyatri Kliniği.
- Yavuz, Kerim (1982). “Din Psikolojisinin Araştırma Alanları”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5: 88-90.

Yavuz, Kerim (1987). *Çocuklukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi (7-12 Yaş)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (1982). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat.

Yeğın, Abdullah (1968). *Yeni Lügat*. İstanbul: Fatih Matbaası.

Yeşilyaprak, Binnur (2005). *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*. Ankara: Pegem A Yayınları.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı :Keleş ŞAHİN
Uyruğu :T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri :04.04.1978 / Şarkışla
e-posta :keles.sahin@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi	2005
Lisans	İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2012

İŞ TECRÜBESİ

Kurum	Görev
Şarkışla İlçe Müftülüğü	Murakıp